

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

GÁL LÁSZLÓ

Égy költő nem a jók tudora ^{éjjel} ~~me~~
~~szóval~~
már elcsúsztak kézen, ~~szóval~~ ^{szóval}
és meggyeknek ^{szóval} ~~szóval~~
a találó ^{nek} ~~szóval~~ ^{szóval}

1975. III. 9.

1976

Július –
Augusztus

H Í D
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XL. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József

Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János

Szerkesztő: Bordás Győző

Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Pap József:</i> Égbe merülők	821
<i>Tolnai Ottó:</i> <u>GL</u> áthelyezése itatóshekatombamba	822
<i>Jung Károly:</i> Post vitam gloria	826
<i>Fehér Ferenc:</i> Egy nyolcszoros vers és egy tartozás	828
<i>Gál László:</i> Az utolsó füzet versei	831
<i>Pap József:</i> Jegyzet	848
<i>Gál László:</i> Böngésző	850
<i>Bordás Győző:</i> Az író glosszái	871
<i>Bori Imre:</i> Gál László első verseskönyve	874
<i>Végel László:</i> Egy megiratlan önéletrajz nyomában	880
<i>Pintér Lajos:</i> Purgatórium (XV.)	886
<i>Tandori Dezső</i> versei	897

ÉGBE MERÜLŐK

Gál László emlékezte

I

Meddig feszítsem magam

Madár
Éj-derengésben

Neked
Sikerült
Ponttá lenned

II

Meddig csapkodnak szárnyaid

Madár
Szálkásodó térben

Az égig -e
Madár
Színehagyott éjek mélyén
Madár
Le is fölfelé bukó
Beékelődve a látás mezejébe

Madár röptödnek foglya
Hogyan maradhattál
Pirinyó pont hacsak
Miért is maradtál

Állandósult heg a szemhatáron

PAP József

GL ÁTHELYEZÉSE ITATÓSHEKATOMBÁMBA

„Mégis az az érzésem, hogy irtózatosszerű itatóshekatomba előtt állok, amelybe a lelkes botanikus bepréseli növényeit. A Kőzetek Naplójának egy ritka jó megtartású kötete tárul elém, amely megőrizte számunkra . . .” (*Dr. Lambrecht*)

„Könnyek törtek elő a szememből, de rögtön felszáradtak, valaki itatóst borított az arcomra.” (*Karinty*)

„Sőt, az itatóspapír, mint a lehetséges legtöbb . . .” (*Mészöly*)

Kislányom öreg G-nek hívta őt, ki nem akart 33 éves lenni. Tízéves immár. Én harminchat. Apám hatvanhárom. Ül a diófára kötött hintán. Kezében hosszú gyertya ég. *Viriust*, a naivat virrasztották, temették így. Szemetet csempésztünk az elhagyott vágányra, melyen Zágrába menekültem. Utazunk. Úszunk a szemétben. Van a világon láthatár is (a százötvenkettedik oldalon), jól tudjuk mi ezt tengerészek. Ülök a teraszon. Még nyakig mocskosan. Újvidéken. A Virág utcában. És a Rozsdás esték-et lapozva a zölddióillarban hintázó gyertyánál. egy emlékversen elmélkedem. Melynek központi problémája (a százkilencvenharmadik oldalon) a vers csak halál és az is csak játék: a megszólítás. Már barátom sem tudnám tegezni — ha meghalna. Egy lélegzet alatt kellene tegezni és önözni (*Jókai*) őket. Egy lélegzet alatt. mivel több lélek-zetem, azt hiszem, már nincs is. *Thurzó Lajos* a mesterem (lásd: *celebesz celebesz nélkül*). És *Gál*. És *Debreczeni* két versét is szeretem. Kitérő kérésemet

(lásd: *A kék filozófiája*). Mindent mi a miénk és rossz át akarok engedni magamon. S felrepülni, mint e veréb, a fény szédült lepkéjével. Akárha masnit kötöttek volna csőrére. Mi nem tanultunk meg csak félni. Félni. Bennünket nem tanítottak meg élni. Írja a huszadik oldalon lenn. Kislányom balettórán volt. Szép, mint a legvékonyabb vonal. Tanka (= vékony, keskeny, kesekeny). Mint a legvékonyabb szál, úgy száll. Mint masnival csőrén ez az énekesmadár. Bár, ahogy a Nizsinszkijhez-ben írja *Jékely*, a kezdő szálát nem találja senki, s nincs az a selyem-motolla . . . Tanárnője is szép lehetett. Szarajevóban heten lefestették. A balerinák és az orosz történelem . . . Fáradt. Tán már el is aludt a hintán. Nem ébresztem fel. Hosszú még a gyertyaszál. Kell virrasztásomhoz. Hisz a harmincharmadik oldalon azt olvasom, mint engem a csönd, előnti önt a csőd. Vérebeim lábamnál. Rózsáim tetvesek. De ott már a mérge (100 l.) japánakác asztalomon. Az ember nem tudja, merről — lentről, föntről? — védekezzen. Meg ne gyúljon a kislány. Fiam fel ne hörpintse a mérget. Én: látom magam, akár egy fényképen, ahogy kötöm fel a hintát. Most lenne 74 éves ő, ki 34 évén túl akart adni. Vitéz nagyanyám most hány éves is lenne? Halála óta nem beszélgettünk. Pedig vannak dolgok, amelyeket csak vele tisztázhatnák. A földdel. A mezei egerek, szartúró bogarak (egy könnyű csak a szar — írja a nagy-nagy cseh költő, *Holan* —, tehát *Sziszifusz* csal) is várják beszélgetésünket. Szeretem a zsákutcákat. Engedelmével hozzátenném: mint végtelen kalandokat. Jobbról az ötvenedik oldalon már magától nyílik a könyv: mi vagyunk a jugoszláviai magyar költő. Mind több lepke bukik a gyertyába. Mind több énekes csőrére kötődik égő masni. Mind több mezeten csigát üt át a tövis. S én csak lapozok, lapozok: pontosan fel van minden itt jegyezve, szegény anyám a főhitelező, én nem tudom, a tenger merre van és hogy került e tenger könny elő. A huszonharmadik oldalról. Kislányom tenyerében párolog a viasz. Nemsokára betakarják az udvart a kendermagos tyúkok, hipermangánban evező kacsák. Csak mondani akart valamit, a két-százhatvannyolcadik oldalon. Elaltatás előtt én is szeret-

ném közölni önnel, ki már egy éve alulról, gyökérről szagolja-szívja a dohány, az új nap (ez az ön kifejezése), tán az évszázad hírét (az ön életében még nem volt a zágrábi rádiónak éjfélről négyig műsora és kis kalóz adókat kényszerült kergetni tranzisztorosán; mint naplójából értesültünk, *Krleža* is Tiranát hallgatja ilyenkor — tranzisztorosok vagyunk, szó szoros értelmében, mindannyian, írja *Stockhausen*): A RÁKOT KLOROFORM IDÉZI ELŐ. És az itatós valahol itt jön be. A dohánynál. Miközben én már ferde mennyezetű padlásszobámban ülök. Belesimogatok a semmibe íróasztalom alá. Ezt a százhuszonnyolcadik oldalon húzom alá. Hisz élete legnagyobb élménye volt tán az, amikor *Karinty*val sakkozott és dohányt adott el neki, minden bizonnyal hercegovinait. Revibolt veszek be. S ahogy *Péterfy* mondja, kezdődik azután az egymásrarakás, a megnyújtás, toldozás, a hangszerelés delíriuma. Régiálsóneműszín itatóslepedőmon (innen két út ágazik: az egyik a rózsaszín rózsza témája, a másik a gumilepedő felé), melyen, mint egy gyönyörű dohánylevelet, önt most lepontosabban át-

preselem. Az ánizscserje (mely Szent Mária-Magdolna nyelvéből nőtt ki, s kriptája felnyitásakor édeskés illattal árasztotta el a jelenlevőket), egy szál hidrogénezett árvalányhaj, a zsebphárként összetolható karfiol, a molukki rákok egy kihalt alakja (halálküzdelmében nyolc ízben csapkodott jobbra-balra e rózsaszín pamutrongyban), Kata attackja (miatta nem ereszkedem a katakombákba) és *Szirmai Károly* szirmai mellé. Miközben számomra az egészben csupán az az érdekes, hogy *Cendrars* a KLOROFORMTÓL (melyet a fölcsévélte filmtekercs áraszt bádogdobozából) jut el még ugyanabban a mondatban az ánizsig, mi pedig a rádió első hajnali híretől, mindössze két óra leforgása alatt, tehát még mindig egy jól megfogalmazott hír (gyász) keretein belül: a RÁKIG. Ismételjük meg: A RÁKOT KLOROFORM IDÉZI ELŐ. Szövegünk, tehát az új nap, szintjén immár megcáfolhatatlanul. Konok sárga fiatal homok (161. old.) — ez roppant fekszik nekem (gyönyörű: fekszik, roppant fekszik nekem a sivatag!), bár fogalmam sincs, mi

ez, ki ez a fiatal. Ám hajszolódjunk tovább — kloroform alá? Bűdös rongy, mondta kislányom, amikor kivették manduláját. Vak tevé sír. Féltalpalják — marhabőrt varrnak egyenesen élőbbörrre. Sír a sivatag üres a sír itt senki sem temet (ugyanazon az oldalon). Hallom-érezem a kötél csikorgását a diófán. Ráfagyott már a viasz kislányom kezére. Csöpp jégkesztyű nyúl a nap után. És szívárogni kezd a szép kék antracén. (Pál utcai fiúk). Olykor két sarkánál fogva, mint a ministráns a szalvétát, melytől csak az ostya fehérebb *Karinty*: Kit szeretsz jobban nállam? Van valaki, kinek fehérebb a bőre? Igen. A papír. *Cendrars*: Egy befeketésre váró fehér lap van előttünk. Igen, csak hogy számomra az írás: kék, *Molnár Ferenc*-i szívárgás. (*Karinty* tollal írt, *Móricz géppel*), felveszem az itatóst (szél emeli meg néha így a sivatagot), és ferde mennyezetem alól a feredőszo-bába viszem, a tükör elé tartom, és nézem soká, mint meztelenségemet. Bátyám és barátja egyszer napokig spriccerezett. Mister Sivatagnak szólították egymást. Meg azt mondták, aki elájul, az nem játszik. Állok a lepedővel előtted. Halványodó torreádor. Halványodó bika. Vagy ahogy Veronika állt. Fel kell itatni! Fel! Én iszom belőled, mint egy száraz itatóvályúból: csak a sárga homokot ciripelem (még mindig a százhatvanegyedik oldalon).

TOLNAI Ottó

POST VITAM GLORIA

Tolnai Ottónak, újra Gál Lászlóra gondolva

„de elárultál mihály
de meghaltál”

Gál László

S távozunk majd innen, igen, dolgunkvégetlenül.
Szó velünk szikárul, s tán a fegyelem is,
Hulló hajunkkal a tiltakozás, káromlás, szitok,
S az élet is — tudjuk már — a kimondhatatlan.
Mi marad utánunk? Utódok? Költemény? — talán.
A szó ürügyei inkább, a nagyon hosszú csönd;
Jelentése mögül kileső csonka mondat, szintagmák,
A jellemzőek: post poetam véletlen teljesség.
Meg vállból tüzelő nagy-nagy költemények. Azok?
S hogy már csak botorkáltunk az idióma romjain,
Botorkáló költők! Kecsenyáj a görög ég alatt.
Meg az is: turkáltunk magunkban: post vitam gloria.
Mert egyre tovább gázolva, egyre tagolatlanabban,
Látni kellett: valaki integet amott a révnél,
Fölmutatván tékozló, morzsaként elszórt éveket,
S úristen! — mi mindent bennük: a corpus delictiket!
A vállból tüzelő verseket, imákat, hősoket, énekszót,
Eperfát, undorító zenét, lányokat, ölelést, mindent,
S a mulandóságot is: homokban árva sörösüveget,
Csészealjat, cserepet — kavicsá visszalényegülve! —
Vagy visszalényegülve földdé, szavakká, emlékké,
S folytatódva egy névben, kettőben, abban se,
Már csak köddé az idióma távoli Hisszárlik-dombján!
Egyre kitartóbban idézgetünk már, mert a kő, a szó
Nem enged: a véső visszapattan, Napban tűnő szikra,

S a szél is hirtelen elnyeli a kovaszagot!
Kemény a szív, ölelésben szándék terhe lapul,
Cserepes a nyíló száj, kérges a tollpuha vers,
Mint útszéli parasztbocskor, szeméten csorba vasfazék.
Milyen is hát ez az élet? Melyik? — kérdezhetnéd.
Miért van ott újabb verseinkben minduntalan,
Mit akar tagolatlan szavakban, szavak kíséretében,
Mért áll ki — koronatüskeként — minden kötőszóbból is?
Tán Domi is eszünkbe juttatta — a habverő nyele —,
Meg akik elmentek, mondjuk: Berzsenyi, zúgó patakjával,
Meg az egyre sokasodó kimondatlan szavak, énekek;
Meg akiknek egy köszönéssel maradtunk adósak:
Versek, ősök, utódok, akik éltek vagy élnek még,
Akiknek nem mondtunk el mindent. Tán nem is akartuk?
De miféle éjféli zeneszó ez itt hársfalombban?
Micsoda muzsika ez itt az elgyötört lemezeken?
Hol vagytok költők, hol zászlótok, fegyveretek?
Mi pedig csak kotorászunk, kotorászunk magunkban,
S közben elmúlik az élet — ahogy írtad volt legutóbb.

JUNG Károly

EGY NYOLCSOROS VERS ÉS EGY TARTOZÁS

Írónak író társról csak intim vallomásai lehetnek. S a meghitt vallomás is lehet pontos és helytálló. Tehát azt is elmondhatjuk társunkról, hogy jó barátok voltunk, s barátságunk valahol, valamikor kezdődött. Amit földézek most, látszatra jelentéktelen epizód. Egy sorral maradtam adósa Gál Lászlónak. Egy régi-régi versem ajánlásával.

1953. december 23-án Vele, B. Szabó Györggyel, Laták István-nal, Sulhóf Józseffel Szabadkára utaztunk, a Könyvbarátok Körének alakuló ülésére, ahol a Szabadkán élő író társakkal s a Zomborból érkező Herceg Jánossal együtt fel is kellett olvasnunk a Népkörben. (Majtényi talán betegsége miatt nem jött?) Megtiszteltetésnek is érezhettem, hogy magukkal visznek — elsőkötetes, fiatal társukat. Az egyikük két éve még főiskolai tanárom volt, a másik harcos multú, régi *Híd*-szerkesztő, a harmadik az első számú munkatárs új munkahelyemen, a Rádióban — Gál László pedig Gál László volt. 1947. november 2-án láttam őt először, a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség szabadkai, Dobanovачka utcai előkelő székházában, azon az írói gyülekezeten, ahova a gimnazista írósvölvényt az az évi augusztusi *Híd*-ban közölt *Józi* című novellája jóvoltából hívták meg; azóta meg, hogy 1949. augusztus 15-én, a Belgrád—zágrábi Autóút építéséről úgyszólván egyenesen Újvidékre kerültem, szerkesztőségi s más alkalmi találkozásainkon kívül, szorosabb kapcsolat még nem alakulhatott ki közöttünk . . .

E közös szabadkai utazásunk miatt elmaradt az ő szokásos dél-előtti pihenője (már akkor is éjjel dolgozott); a kényelmetlen, áporodott levegőjű vasúti kocsiban köhögési roham fogta el, s kiment az ütközőkre nyíló ajtón . . . Egy mozdulattal előztem meg a többieket: én mentem utána. Bátortalanul vállára tettem a kezemet. Szenvedő arccal visszafordult, elmosolyodott, amint megpillantott; legyintett, amiben elhárítás, megnyugtatás is volt, hogy már minden

rendben van. A köhögéstől még rekedt hangon megkérdezte, mit olvasok fel Szabadkán. Mondtam, hogy a *Jobbágyok unokáiból*, meg egy aznap délelőtt írt versemet... „Olvasd fel.” Ott, abban a december végi hőszállingózásban, a csattogó kerekek miatt közel hajolva hozzá, belekezdtem a nyolcsoros versbe:

De szép halott a világ,
de szépen fúj a szél;
szemfödél most a lelke,
aki magában él...

Szemmel láthatóan meghatotta a vers is, a pillanat is. Nekem a torkom is elszorult a megilletődöttségtől. Abban az északnak tántorgásban, a szemlátomást megöszülő hantok, szántások dermedt közelségében alkalmi hitelt nyertek azok a sorok. „Ugye, ezt nekem ajánlod, ha leközlöd?” Nem akartam hinni a fülemnek. Megismételte, és gyermeki nyíltsággal várta válaszomat. Csak motyogni tudtam valamit, hogy igen... Ezt az emberi közvetlenségét, sőt leplezetlenül feltáruló szeretetre vágyását akkor még nem ismertem. Ő akkoriban másfajta verseket írt, s ha meghaladta is már egyéni megmutakozásban az *57 vers* hangvételét, hol volt még akkor a *Dal a szegény halásZRól* (1959) sorsdöntő magára találásától!

... Meg kellett volna ölelnem azért a néhány kibuggyanó szóért, a barátságnaK és szeretetnek övééhez hasonló természetességével, de én csak gyámoltalanul, sután álltam.

S az ajánlás elmaradt a *Híd* 1954. januári számában közölt vers éléről! Pontosan emlékszem: a hízelkedés látszatától félttem, hiszen így neveltek az én szegényparaszti világomban. Arra nem gondoltam, ami azóta többször felvillant bennem: egy részletesebb ajánlás, a felolvasásom helyének, körülményeinek megjelölésével, mindent megindokolt volna... Senki sem hihette volna, hogy lám a kezdő, fiatal poéta a legnagyobbnak próbál a kegyeibe férközni.

Az ajánlás elhagyását — első találkozásunkkor — évődve, ám sokatmondó számontartással, szememre vetette. Újabb zavaromban azzal találtam „védekezni”, hogy hát én még senkinek nem ajánlottam egyetlen versemet sem... „Épp csak Goran Kovačićnak! De az nem volt olyan szép, mint ez a versed...” Ekkor győzött meg végképp, hogy olvas és számon tart. (Az az év májusában megjelent első verskötetemben, a *Jobbágyok unokáiból*, csakugyan

ott volt a mártír költő emlékének szóló ajánlás a *Jama olvasása közben* élén!) Olyasmit kezdtem dadogni, hogy majd ha ez a kis nyolcsoros versem is kötetbe kerül, akkor majd... „Jó, jó! Majd odafigyelek rá!”, szakított félbe, s kedvtelve, ragyogó mosolygással figyelte zavaromat.

Odafigyelt erre is. Ekkor már mélységesen bántott, hogy a kötet összeállításakor csakugyan *elfelejtettem* odaírni azt a néhány szót az *Üzenet a téli Bácskából* elé. Ezzel valóban barátságot jelöltem volna már ekkor, hiszen az *Álom a dűlőutak szélén* ügyemet ajánrózó két lektora közül az egyik Ő volt.

Élete során, klubasztalnál is, íróársak színe előtt is, többször élt az évődésnek ezzel a húsz év óta tartó lehetőségével... S a sejtetően utolsó beszélgetésünkkor — a *Magyar Szó* megbízatásából interjút készítettem Vele lakásán — még belém pöccintette a csipkelődés érzékeny kis tüjét: „Azért összes műveidből már remélem, nem felejtetted ki azt az ajánlást...” S emlékeimben örökre megmaradó, kisfiús kedvességű mosolyában az volt: ugye, milyen jó volt, Ferikém, játszani ezzel a régi, közös emlékekkel?...

A *Forumra* gondolva, nem várok az „összes művek” megjelenésére. Ebben az emlékszámban, ezzel a vallomással együtt, méltóbb helyen lesz a vers is, az ajánlás is:

ÜZENET A TÉLI BÁCSKÁBÓL

Gál Lászlónak, szeretettel

De szép halott a világ,
de szépen fúj a szél.
Szemfödél most a lelke,
aki magában él.

Aki magában él,
aki sem ország, sem nép, sem isten,
s a szép halott világra dől,
mert hite nincsen.

(1953)

Újvidék, 1976. júniusában.

FEHÉR Ferenc

AZ UTOLSÓ FÜZET VERSEI

G Á L L Á S Z L Ó

ó mennyi mindent nem mondtam el még
és mennyit nem fogok elmondani soha
furcsa az élők élete a holtak sora
csak holtuk után élnek a nagyon igazak
de akkor már nem ők az élők

(Csak emberek)

E Z V A N

s ez most már
a dalból csak az l betű
az erőből az ő
az éhes pók csak vigyorog
és sző

a fa meddő vessző csupán
és sárgul a levél
papír papír csak papír voltam
s ha fáj mi fáj hát ezért

ő elment mennék utána
mennék nem nem nem mennék
úgy is megyek
ő már nem tudja nekem nagyon fáj
s lesz-e kinek fáj ha én nem leszek

a dalból csak az l betű
 az erőből az ő
 rohantak roppant nagy idők
 és az éhes pók csak sző

hát ez van

MIHÁLYNAK

a próza is költészet volt
 ahogy ő csinálta
 csupa bársony és csupa puhaság
 a tapintása mint sima selyem
 és csupa virág tavaszi világ
 a próza is költészet volt

s mint mindenki ki mindenkinek él
 egyedül volt nagyon egyedül
 kávé szivar gomolygó felhő
 s egy világot őrzött legbelül
 felhős világ volt
 igen
 felhős világ

volt-e barátja nem is tudom
 hiszen barátja mindenkinek
 öreg volt már fiatalon is
 és tudom szeretett és szenvedett

hány szíve volt hisz' annyi szívet osztott
 koldus volt mindig és mégis király
 most tudom csak és siratom halálíg
 elment mihály

elment mihály

DE NEM TUDOM MEGKÖSZÖNNI

soha halkabb sohasem csöndesebb
soha fiatalon is öregebb
soha szerényen is gőgös nagyúr
soha senkire irigy
sohasem lázadó

mint aki nagyapónak született
mesélt mosolygott szeretett

nem üldögélünk többé a városi kávéházban
nem iszunk vermutot (én a törkölyt jobban szerettem)
nem megyünk törökkanizsára helikont alapítani
nem jövünk újvidékre hogy új szót kiáltsunk

te megtetted a magadét

többet
nagyon sokat

de elárultál mihály
de meghaltál
de nem tudok elköszönni
és megköszönni sem tudom

[*Egyszer volt . . .*]

egyszer volt egy garabonciás
ki nem volt garabonciás

[*Cseng bong . . .*]

cseng
bong
zeng
harang ez
vagy kolomp

imára hív
kihez kihez
keresd kutasd
de nem lehet

kihez kihez
jaj senkihez

csak cseng
csak zeng
csak önmagadnak

csak bong
bolond kolomp
harang haragja

CSAK EMBEREK

ó mennyi mindent nem mondtam el még
és mennyit nem fogok elmondani soha
furcsa az élők élete a holtak sora
csak holtuk után élnek a nagyon igazak
de akkor már nem ők az élők

én hinni akartam a hazugnak is
és mert akartam magam is hittem
itt a zsákutca megállok itten
és nevetek magamon de sírok is
és már nem hiszek este sem

tulajdonképpen mind bolondok
az igazak az igaztalanok
s ha van még maradt még igaz szavunk
emberek vagyunk

csak emberek és ez oly kevés

MAGUNK TEREMTÜNK

istenek vagyunk valamennyien
magunk teremtünk magunknak világot
hat perc alatt
és aztán megpihenünk

legyen béke és maradjon örök
az első perc parancsa ez volt
hideg szemekkel nézett a hold
véreső hullott a hold kacagott

legyen kenyér volt a parancsom
de rám vagyorgott az üres kalász
belőlem nem lesz susogta gúnnyal
se kenyér se kalács

fáradtan abbahagytam akkor
hogy megpihenjek két percre csak
a teremtésre hogy felriadtam
egy perc maradt

legyen ember csak ezt kívántam
de ember legyen az emberem
teli marokkal szórtam szó magot
és üres maradt a tenyerem

most már magam is szeretem

1974. X. 22.

VERS A CSALÁDRÓL

négyen voltunk
és meghalt az apám
kicsi voltam még
nem ismertem

hárman maradtunk és meghalt az anyám
 ausztráliában nagyon messze tőlem
 sírjára nem vittem virágot

ketten maradtunk
 és most a bátyám
 magam maradtam a család

a zene elhallgat a függöny lehull
 a közönség lassacskán távozik
 színjáték dráma vagy tragédia
 de vége lesz a komédiának

1974. okt. 26.

VIDÁM VÉGRENDELET

itt voltam itt voltam
 ki se vette észre
 magam sem sohasem
 sohse tértem észre
 ki se vette észre

nem is volt csak semmim
 nem is adtam semmit
 hagyatkozom tehát
 a nincsből csak ennyit

ne is sirassatok
 nem búsulok én sem
 mások így rendelték
 hát csak víg az éltém

[Mint a csiga a házában . . .]

mint a csiga a házában
 csiga biga gyere ki
 csiga biga gyere ki

nem jövök ki
nem jövök ki

mint a csiga a házában

*

kelj fel nap
süss fel nap
de minék

este lesz megint

*

kerekecske gombocska
itt szalad a nyulacska

nem szalad a nyulacska
lelőtték a nyulacskát

ROBINSON SZIGETÉN

szeretném megírni a megírhatatlant
amíg az ember eljut hogy nincsen tovább
amikor pislákol már csak a világ
a szemében és az agyában is

aludnám már csak elkerül az álom
felejtő fejjel múltamat bejárom
miért csak eddig és miért nem tovább

a vén lázadó foghíjas nem harap
és szava is halk szó fáradt és rekedt
de amíg lába láb volt miért nem tovább
mi volt az oka hogy megrekedt

s a szeme is amíg szem volt miért nem látott
 e gyenge üveg most már nem segít
 mint aki csatát nyert de háborút veszít
 értem az értelmetlen világot

világot mondtam pedig nem is a világ
 magam vagyok ki vesztett s elveszett
 minden repül világít égbe tör
 csak én magam kiégett szívemet
 tapogatom de már hamuja sincs
 s kietlen szigetemen elheverek

1974. XI. 20.

VEREBEK

P. J.

szép fehér hóember
 bizony szép fehér vagy
 szüzi fehér hóból
 bizony szép fehér vagy
 elnézlek elnézlek
 bizony sírva nézlek
 örülsz-e és meddig
 a szép fehér télnek

szép fehér hóember
 elmúlik a tél is
 tiszta vagy fehér vagy
 lucskos leszél mégis
 tán azért mert hóból
 tán azért mert ember
 vagy csak mert mulandó
 az év a december

éhes kis verebek
 a fehér fa ágán
 éhesen éhesen
 mégis csiripelnek

[*Abbahagyom . . .*]

abbahagyom
mondanom nincs mit
 semmit se mondtam
 mindent elmondtam
 a miértekre nincsen felelet

gyermekszív kellene és a gyermek szája
hogy merjek merni és elmerülni
mert templomban ledőlt az oltár
nem is járok templomba most már
egész világ a templomom

ki is a pap nincsen is papja
s fehér csuháját felveszem
prédikálnék hitet szerelmet
de nem hiszem de nem teszem
ki is a pap a magam papja

a magam papja magam bírása
magam hóhéra én vagyok
ordítanék még egyet utolsót
de fáj de fáj és hallgatok

1975. I. 27.

[*A hit a lényeg . . .*]

a hit a lényeg
 nem az igazság
ha hiszek benned
te vagy az igaz
a többi gaz

a hit a fontos
amit én hiszek
a magad hitét
csak te viszed
nekem idegen

isten tömérdek
nekem csak az enyém
idegen isten
ne intsen felém
nem figyelem

isten csak egy van
nekem egyetlen
magam vagyok csak
magamnak istenem

1975. I. 30.

HOLTAKKAL EGYÜTT

most már csak emlékezem
azokra csak akik csak voltak
mert olyan tiszták akik megholtak
és csak a halottak tiszták igazán

ami él még az szennyes és rohad
csak a halott marad még élő és igaz
és én még élek

ó mennyien százan vagy ezeren
túljutottak e furcsa életen
s vagyok pislogó halotti mécs
csak bennem ég

most mindenki jó volt bármilyen
s dobog még bennük de az én szívem
amíg vagyok ők is velem
s együtt halunk meg

[*Hogy költő vagyok-e nem tudom még . . .*]

hogy költő vagyok-e nem tudom még
és soha megtudni nem fogom
igazat írni súlyos robot
és hogy az igazság sokszor változott
ezüstté rézzé ólommá vált az aranyom

hittem ezüstben rézben ólomban is
de nem ember az ki sose tévedett
de nem ember ki sokszor nem tévedett
és eltéved aki tévedhetetlen

csak magamat írom de embert keresek
az egyetlen embert önmagamban
ilyen vagyok a többi sem más
csak jobb csak rosszabb de ember és
magányos éhes űzött üldöző

hogy költő nem vagyok tudom ma éjjel
már elsirattak kusza soraim
és megpihenek ahová felértem
a tarló síknak poros ormain

1975. III. 9.

[*Négy kezünk az ő két keze volt . . .*]

négy kezünk az ő két keze volt
s most kettőnknek van félkezünk
a tiéd eltört ne búsulj kicsi
s mert muszáj így is megleszünk

búsuld inkább a negyven évet
mit nekem adtál szívesen
s hogy soha soha nem érdemeltem
nem ejtett foltot szíveden

negyven esztendő egy teljes élet
enyém tiédde lett teljesebb
ép szívednek örülj csupán
s ne bánd törött kezem kezéd

ha meggyógyulsz nagyot labdázunk
te dobod majd és el is kapod
rossz sorsodnak köszönöm szívből
hogy nekem adott

[*Búcsúzóul . . .*]

búcsúzóul
mert most már csak búcsúzom egyre
a ceruzám vontatottan lódul
s emlékezik hullott életemre

el nem csókolt csókok
nem álmodott álmok
márvány virág nélkül
temetőben járok

álomban halottak
hívják hívogatnak
ébredlét órái
vissza nem tarthatnak

éltem sokat éltem
sok szépet megéltem
telhetetlen szívem
s így maradtam éhen

MÁJUSI IGÉZET

örökség ez és tavasz ígéret
valamikor nagyon régen
egy szép május megigézett
mindhalálíg megigézett
mind halálíg

tizenhat éves volt május
magam is tizenhat éves
magam voltam milliósokkal
örök májusokra éhes
nagyon éhes

éhes húsrá és kenyérré
éhes jóra éhes szépre
játéokra és tudományra
jöllaktató új világra
új világra

félszáz május s több is annál
szemem alatt súlyos árkok
az a gyerek az a május
arra a májusra várok
s itt a május

de a gyerek
illa berek

[*A szobámban az egész világ...*]

a szobámban az egész világ
(rádió, televízió, újságok)
a szobámban egyedül vagyok

az emlékeimmal
a csalódásaimmal
a még vágyaimmal
a még álmaimmal

egyedül

és a szobámban az egész világ

1975. V. 25.

[*Holnap ha én már nem leszek . . .*]

holnap ha én már nem leszek
egy egész világ elveszett
holnap már nem lesz holnap

holnap ha én már nem leszek
tudom a titkot emberek
holnap már nem lesz holnap

holnap ha én már nem leszek
se föld se ég se istenek
holnap már nem lesz holnap

s ha mégis új nap felragyog
félni már tőle nem fogok
holnap már este sem lesz

[*Szép köröket álmodtam egykor . . .*]

szép köröket álmodtam egykor
görögök ne bántsátok őket
nézzük inkább a futófelhőket
elfutnak űk is ti is én is

most már tudom a világ nem kerek
s jaj felnőnek mind a gyerekek
és mennek és megbotlanak és tovább mennek
és elesnek

most már tudom a jövőnek épül
ami szép ami csúf ami világ
most már tudom a ma is vénül
és elfonnyad ami virág

most már tudom hogy mit sem tudtam
hét évtizedet csak átaludtam
és most lefekszem
jó éjszakát

1975. jún. 2.

[*Allj állj vén tengerész . . .*]

állj állj vén tengerész
s te is hajó mely messze vittél
messze vittél és hazahoztál
örülni sírni menekülni
és visszajönni és megpihenni

állj állj kikötő ez immár
itt megpihenünk a hosszú út után
jók voltunk rosszak de most már
elrongyolódott fehér vitorlánk
s megbújunk az örök kikötőben

eztán már semmi sem lesz
mert mi már nem leszünk
se jóvátenni se elrontani még
amit tettünk kevés és mégis elég
mert többre nem futott erőnkből

roskatag vén hajón roskatag tengerész
kormányunk nincs már de ugyan minek
messze a partok messze a vizek
s még vagyunk de már messze messze

[*Hogy hol és mikor lesz a vég . . .*]

hogyan hol és mikor lesz a vég
nem tudom
de fáj az öregség

○

és megcsaltak már a betűk is
a szavak a mondatok
most már hiszem hogy meghalok

○

se barátok se hívők se doktorok
most már a gyógyítást érzem
és tudom
meggyógyul 73 évem

maradtam kezdő és maradok
mondták hogy tehetséges
mondom én többet akartam
nagyot biztatót szépet

csúcsokra törtem és letörtem
hegymászó botomat eltörtem
állok a völgyben összetörten

már nem a nő nem is az álom
a hajnalokat már nem is várom
csak aludni már

szép álmaim hogy messze hagytak
a lángok mind mind kialudtak
csak megpihenni csak elpihenni

s a barátok jaj a barátok
csúnyán megcsaltak megfutottak
hogy is mertek meghalni mind

egy nemzedékből a legutolsó
pedig első soha is voltam
be fáj be rossz hogy itt maradtam

vörös hajnal bevértalak téged
s fölöttem elszállt a színtelen élet
megjöttél de én megvakultam

s barátaimat elnyelte a rém
az akasztófa a munkatábor
én szégyellem és még vagyok

s egy éjszaka még az éjszakák előtt
nem félek tőle várom
szép életem volt és csúf halálom

ülök csak délután és várok
senki sem jön és magam vagyok
de magam sem kell már

itt ül a bánat az ágyam szélén
és a fájdalom
de lenni még csak ezt akartam
és elhalkul dalom

hol vannak a barátok várom őket
 nem jó már senki de minek
 mint a vén kutya az árokszélen
 élne még de ugyan kinek

itt senki sem csönget
 minek a csöngő
 senki sem nyit rám
 minek a zár
 és az íróasztal ugyan minek
 és a virágok és a nyár

fájjon-e még akit elhagytam
 s aki elhagyott fájjon-e még
 színt már nem látok hiába mondják
 hogy még mindig kék az ég

tudom tévedtem az út hibátlan
 akarja fejem nem bírja lábam
 de az út hibátlan

értsetek meg csak ennyit mondok
 betűzve halkán ennyi
 ember akartam lenni
 semmi
 senki

JEGYZET

Amikor Gál László halála után meglátogattam feleségét, Gál Erzsébetet, beidegzett mozdulattal ezúttal is a dolgozószobába léptünk. Mint az író életében mindig.

Az íróasztalon a sok apróság között egy hosszúkás jegyzetfüzet és Hans

Habe *Hárman a határon át* című könyve. Nyilván az utolsó olvasmány, mert később a jegyzetfüzetben egy mondatot találok a könyvből: „Ott van az ember otthon, ahol régi történetek jutnak eszébe.”

A 11×30 cm-es füzet félig teleírva, úgy látom, jobbára közöletlen (kipipázatlan) versekkel, verstördedékekkel.

— Érdeklí? — kérdezi Böske néni, látva felindult érdeklődésemet.

— Erre a füzetre vigyázni kell!

— Akkor vigye el. Lacinak úgylis nagy bizalma volt magában.

A Majtényi Mihályhoz írott versek alapján feltételezzük, hogy 1974. júliusában nyitott új füzetet. Mivel más füzet eddig nem került elő a hagyatékból, joggal feltételezhetjük, hogy 1975. július 13-án bekövetkezett haláláig verseit csakis ebbe a füzetbe írta.

Shokása volt Gál Lászlónak, hogy csak hosszas gondozás után ad ki kezéből kéziratot. Még átgépelés közben is végzett rajtuk kiigazításokat. De ekkor már leginkább csak egy-egy szó, kötőszó változott. Életének utolsó hónapjaiban testi erejéből már nem futotta a gépelésre.

Hisszük, hogy nem cselekszünk Gál László akarata ellen, amikor most — halálának évfordulóján — teljes egészében adjuk közre utolsó jegyzetfüzetének versanyagát. Mi másért írta volna (leküzdve a kábító légszomj, a napokig nem alvás, a gyötrő fájdalmak kiváltotta gondolatbénító és érzéstompító kimerültséget) még a halála előtti napokban is tömör, szinte testamentumszerű négysorosait, ha nem a közlésért!

Éppen az utolsó füzet versei, különösképpen a már említett négysorosainak tanúsága szerint a költő nagyon fontosnak tarthatta, hogy mindent tisztába téve távozzon közülünk. Talán kulcsnak is szánta őket a kevésbé tájékozottak számára az olykor ellentmondásosnak is tűnő költészetének megértéséhez.

Több verse fölött még nem volt ott a cím; ezeknél a vers első sorát emeltük címmé, a meghonosodott módszerek értelmében zárójeleztük is.

PAP József

BÖNGÉSZŐ

G Á L L Á S Z L Ó

A „DÉL”-RŐL

Ha jól emlékszem, éppen Major Nándor írta néhány évvel ezelőtt, hogy három jó regényünk van már: a Majtényié, Hercegé és Kocpeczky—Sáfrányé. Jólesik most leírnom, hogy legalább négy jó regényünk van, a negyediket Major Nándor írta, „Dél” a címe. (Talán öt is van, az ötödik Major első kisregénye lehetne.)

A mi irodalmunk — amely bár nem vajdasági, de mégis az — sohasem volt annyira gazdag, mint mostanában. Ne tessék sorrendet várni tőlem és teljes névsort sem, de olyan prózaíróink vannak már, mint éppen Major, mint Németh István, olyan esztétáink, mint Bori Imre — igenis, hencegni akarok, mert van valami közöm, van valami közünk hozzá, és a siker a miénk is.

Régi, lelkes — tehetséges és nem annyira tehetséges — úttörők elámulnának most könyvkiadásunk láttán. Nemrégiben egy alábecsülő bírálatot olvastam az úgynevezett „vajdasági irodalom”-ról. No persze, az irodalom nem vajdasági és, ha úgy tetszik, nem is magyar, jugoszláv, angol — csak irodalom, ha az.

És mégis, akarva, nem akarva, Major Nándor nagyszerű új regénye fölemeli, magával viszi ezt a létező-nemlétező vajdasági magyar irodalmat. Nagyon magasra viszi, hunyorogva nézem, de örömmel.

1966. január 30.

AZ ANTOLOGIÁKRÓL

„Mármost hová?” — kérdezi a budapesti Élet és Irodalomban Vujicsics D. Sztóján.

Tulajdonképpen az Új Symposionban felvetett problémára „kényszerül” válaszolni. (Ha kényszerült, nem szívesen tette.) Arról van szó, hogy a jugoszláviai magyar költők kimaradtak az olasz nyelven megjelent jugoszláv költői antológiából, és kimaradtak a nemrégiben második (átválogatott) kiadásban megjelent „Hét évszázad magyar versei”-ből. Mármost hová? — kérdezi Vujicsics D. Sztóján. Mármost hol a helyük a jugoszláviai magyar költőknek — jugoszláv, magyar antológiában-e vagy ... sehol?

A probléma — problémának látszik, pedig nem az. És nem is új.

Manapság — és már a háború előtt, sőt jóval régebben — a magyar nyelvű írások a nagyvilágnak igen sok helyén megjelentek. Van egy magyar nyelvű könyvem, például, amely a XIX. század harmincas éveiben Bukarestben jelent meg. (Mármost hová tegyem?)

Egy régi írásom jutott eszembe. Amikor a vajdasági magyar irodalom és az ún. „couleur locale” körül folyt a vita. Valami olyast írtam, hogy amennyiben van különlegesen vajdasági magyar irodalom, akkor van szabadkai, és ha olyan is van, akkor lennie kell Tesla utcainak is. Ott laktam akkoriban.

Csehszlovákián és Románián kívül Németországban, Franciaországban, Angliában, Amerikában, Kanadában, Izraelben, Ausztráliában és még számos más országban jelennek meg magyar nyelvű írások. Nem bocsátkozom értékelésükbe, de nyilván akadnak közöttük jelentősek, sőt maradandóak is. Mármost hol a helyük?

Az a tény, hogy mi nem pontosan úgy gondolkozunk, mint — mondjuk — Budapesten vagy Torontóban, nem hinném, hogy változtatna a lényegen. Másképp gondolkozott például Babits Mihály, másképp Szabó Lőrinc és megint másképp József Attila. Mármost elfértek-e egymás mellett az antológiában?

A jugoszláviai magyar költészetnek helye van (illetve: volna) a jugoszláv antológiában. És helye volna a magyar költők antológiájában is.

Mindenesetre jól tette a Symposion, hogy a kérdést felvetette.

(Apropó! A „Hét évszázad magyar versei”-ben azt olvasom, hogy „az új magyar irodalom kezdetét az 1772-es évszámtól, Bessenyei fellépésétől szokták számítani”.

Bessenyei György akkor, és még tíz évvel később is — Bécsben élt és írt. Mármost az osztrák antológiában volna a helye?)

1966. december 18.

SINKÓ ERVINRŐL

Szívom-szívom az én mérges Dráva cigarettámat.

Legutóbb, amikor találkoztunk (nem írom le, hogy utoljára; íróval sohasem találkozik utoljára az olvasója), angol füstsűrűs pipáját mutogatta. Hogy mennyivel egészségesebb, mint az én cigarettaim. Hogy olyat szerezzek én is.

Most egyszerre csak arra tudok gondolni, milyen szerény ember volt. Az igazán nagyok mindig szerények. És arra gondolok, hogy mennyire irigylem nagyon nehéz, küzdelmes harcos életéért. És arra is, hogy milyen igazságtalanul ostoba a halál. És arra, természetesen, hogy mit adott és mit adhatott volna még.

Nem mindig értettem meg, pontosabban: sokszor nem értettem. És még többször — később — önmagamot nem értettem, hogy őt nem értettem. „Fehérek közt európai” volt közöttünk, talán azért nem. Talán nem vagyok fehér eléggé, és európai sem túlságosan.

Gyermekkoromban úgy képzeltem el a hősokeket, hogy kivont karddal száguldanak az ellenség felé. Később, hogy a földet túrják éhesen, vagy a gépeket etetik. Most az ő hősi életére — életükre — gondolok. A forradalomra, a bukott forradalomra; elkerülhetetlen és mégis nagy-nagy csalódásaikra ott, ahol azt hitték, hogy nem lehet csalódnia. A hősi bizakodásukra is gondolok, mert mindig, mindennek és mindenek ellenére, bízni tudtak.

Az ember hazát teremt magának, s ha másképp nem megy, önmagában teremt meg hazáját. Háromszor kellett emigrálnia ebbe a saját hazájába?

Szolgálatban halt meg, mint frontkatona. És hittelt halt meg, mint a nagyon ritka, igazi, nagyon szerencsés papok. A nagyszerű élet után egyszerű temetést kívánt. Talán mert azok közé tartozott, akik túléltek temetésüket. Talán mert tudta, hogy csak az élet fontos. Talán mert már előbb is az életnek adta saját életét. Mások életének.

A mű megmarad, igaz. De a mű nem tud puhán kezét szorítani, mosolyogni, biztatni. Dicsérni, vagy korholni sem tud.

Amikor valaki már nincsen, nagyon hiányzik. És az is, hogy nem kerestük többször, amikor még lehetett.

1967. április 2.

EGY BEMUTATÁSRÓL

Ady-bűvöletben nőttem fel, amit nem bánok, csak azt sajnálom, hogy nem volt időm, vagy kedvem, vagy szándékom más nagyokkal is elbűvöltetni magam. Két halott figyelmeztetett most arra, hogy nem jól csináltam. Elfogadtam a Petőfi—Ady—József Attila vonalat, ami nem volna baj, egyenes vonal az. Voltak azonban más vonalak is, egyenesek, és tudnom kellett volna, hogy az egyenes vonalak is találkoznak a végtelenben. Vagy a halhatatlanságban.

Az ember holtig tanul. Mi is, mások is. Azt olvasom, például, egy budapesti folyóiratban, hogy: „... Műveket fedeztünk fel, ráadásul jó évtizedes késéssel.” Mondhatnám: nem csupán műveket, írókat is több évtizedes késéssel. „Bizony — olvasom —, ilyenkor már illetlenség a bemutatás; a jószándék is sérthet, mert inkább a historikust illetné a szó. Mégis vállalni kell az előről kezdést...”

Ezúttal Majtényi Mihályt, illetve műveit „fedezte fel” a kritikus, Kovács Kálmán, aki irodalmunknak jó barátja. (Különben éppen róla írja egy másik folyóiratban Somogyi Sándor, hogy ő a mi Fehér Ferencünk „művészetének legjobb és legértőbb méltatója”).

Nos, idáig már eljutottunk. Évtizedeken át semmit sem olvashattunk magunkról. Nemrégiben pedig azt, hogy a tanulmányíró Bori Imrén (no, és Sinkó Ervinen) kívül nincsen jugoszláviai magyar irodalom. És ez már haladás volt. Közben a Hídban és az Új Symposionban egyre gyakrabban találkozhatunk ismert magyarországi írók csak nálunk megjelent írásaival. Alighanem éppen az Új Symposion törte át a hangfalat. Értékelik most már, támadják is — mindenestre tudomásul vették, hogy van.

Holtig tanul az ember, és aki tanul, változik. Füst Milán és Kassák Lajos halála döbbsített rá, hogy nem ismerem eléggé azt az irodalmat sem, amely az első meséket, az első álmódásokat adta.

Valamikor volt egy rövid életű folyóirat Budapesten. Az első vezető írásban olyasmit írtunk, hogy Babits és Kosztolányi eleget írtak már — mi jövünk most.

Azóta sokszor kértem gondolatban bocsánatot a két költőtől. Ezt szeretném most Füst Milán és Kassák esetében is, akikről pedig nem írtunk sem akkor, sem máskor ilyesmit.

Jó tudni, hogy hibáznak mások is. És még jobb azt tudni, hogy legalább mások — tanulnak is.

1967. augusztus 13.

EGY ÚJ KÖLTŐRŐL

Haragszom Szirmai Károly bátyámra.

Itt egy ember, író, ebben a Vajdaságban, akit olyan szépen elkönyveltem magamnak: tehetséges, nagyon tehetséges prózaíró. Ilyennek könyveltem el én, alighanem más is. Ha nagy szavakkal akarnék labdázni, azt is mondhatnám, hogy az irodalomtörténet.

Mi évtizedeken át szerettük Szirmai Károlyt. Ha fukarok is voltunk, ami az elismerést illeti, ha — míg fiatalabbak voltunk —, nem is gondoltunk mindig egyformán; sőt, kimondom, ha neveltünk is, olykor a „ködökbe burkolódzó öregúron”, írásainak tiszta szépségét élveztük. És a mi egyéni osztályzókönyvünkbe ki-tűnő jegyet írtunk be a prózaírónak.

Sohasem hittem volna, nem tudtam, hogy Szirmai Károly költő.

Az én hibám, hogy nem tudtam. Érezni, tudni kellett volna, éppen prózájából. Most már látom, hogy mindig is költő volt. Muzsikált — muzsikál — a prózája is, éppen úgy, mint...

Szirmai Károly verseit olvastam a napokban. Először olvastam verset tőle, három szép verset.

„Álmosan, szomorúan egyre csak csurgott az eső — énekel —, lelkünk ruháját hiába csavartuk, sohasem száradt...”

Ó, magam is tudom, csavartuk, csak csavartuk, sohasem száradt. Én tudom, hogy „hiába lessük felhők ormáról zászlók jeladását, az egyre szakadó köd szemünket ólommal tapasztja, s már nem látjuk sohasem többé a napsütött földet”.

Nem látjuk. Így igaz.

Szirmai Károly hetvenöt éves — vagy már hetvenhat is. És lám,

a fiatal költő milyen tiszta szemű és éppen akkor, amikor azt a napsütötte földet nem látja . . . milyen messzire lát.

De hát láthatjuk-e mi azt a földet, azt a messzi földet, ha a költőt közelből sem láttuk. Én legalábbis eddig nem láttam.

És ezért haragszom Szirmai Károly bátyámra.

1967. szeptember 3.

EGY VERSRŐL

Ez az egy vers — hét vers. Ács Károly hét „rondel”-ja, ahogy ő jelzi őket. A rondel (vagy: rondó) körvers, két visszatérő rímmel, ismétlődő verssorokkal. Ez volna iskolás meghatározása a hét szép versnek.

Úgy adódott, hogy a hét szép verset a két fentebb említett könyv (Dr. Gilbert amerikai pszichológus és Arkagyij J. Poltorak A Nemzetközi Katonai Törvényszék szovjet funkcionáriusának könyvéről van szó. — Megj. B. Gy.) olvasásának szüneteiben olvastam. Közülük kettő — úgy érzem — megmagyarázza, amit nem érttem, talán azért, mert nem is akartam megérteni.

A forradalmár
kertjében kapálgat.
Szólhat a dal már:
a forradalmár
fején egy hajszál
szelíden föllázad.

A forradalmár
kertjében kapálgat.

És a másik:

Fű titka jár
szájról szájra
ha itt talál
(fű titka jár)
emberhalál
annak ára

fű titka jár
szájról szájra

Igen, a forradalmár kertjében kapálgat, és megölték Martin Luther Kinget, és megölték Robert Kennedyt, és erősödnek a neo-nácik, és gyerekek égnek el Vietnamban, és a forradalmár kertjében kapálgat.

Emberhalál annak ára.

Talán — de ez már nem vers dolga —, talán nem jó, talán nagyon rossz, hogy a forradalmár csak a maga kertjében kapálgat.

Szóljon új dal már?

1968. június 16.

HARMADSZOR EGY KÖNYVRŐL

Csak nézegetni is jó ezt a szép könyvet; könyvkiadásunk egyik legszebb, alighanem legszebb könyvét.

Hát már ilyet is tudunk?

A Szerbhorvát—magyar Szótárról beszélek, annak első kötetéről. Nézegetem, forgatom, lapozgatom, lapozgatok benne.

Olyan meghökkentő sorokat találok, mindjárt a második oldalon, hogy: „Készítette az Újvidéki Bölcsészeti Kar Magyar Tanszékének Szótárbizottsága.”

Mi, öregek, csak csodálkozunk. Magyar Tanszék! Szótárbizottság! És egy 921 oldalas könyv! Pedig csak az első kötet még.

Emlékszem, persze, hogy emlékszem a kezdeti nehézségekre. Tulajdonképpen csak a nehézségek voltak kezdetben, leküzdhetetlennek látszó akadályok. A régi anekdota jutott eszembe (úgy emlékszem, Mikszáth Kálmán írta meg), hogy egy debreceni polgár hihetetlen sikerrel operált hályogos szemeket. A tudós egyetemeken menthetetlennek véleményezett hályogokat szedte le egyetlen nyiszszantással. Amikor elmentek hozzá a tudós professzorok, végignézték egy sikeres műtétet, és hűledezni kezdtek:

— De, ember! Hát tudja maga, hogy elképzelhetetlen, amit csinál! Hiszen magának fogalma sincs arról, hogy milyen komplikált műszer a szem, hogy egyetlen hibás mozdulat a beteg életébe kerülhet.

Az ember soha többé nem mert késhez nyúlni.

Hát ez valahogy így volt a szótárral is. Azt mondtuk akkor, hogy a szakkönyvek százai kellenének; akadémia, akadémikusok. Aztán még mennyi szaktudás, mennyi tapasztalat, mennyi munka, mennyi pénz...

Szerencsénkre, a mi, akkor még amatőr nyelvészeink nem sokat törődtek hűledezésünkkel, merészen a „késhez” nyúltak, és — íme ez a gyönyörű könyv!

Van ebben tanulság, száz évre való.

Kedves elvtársak, mostanában túlságos ambícióval keressük a papirosokat. A diploma szép, a diploma jó, a diploma kell.

De... vannak emberek, akik önmaguk csinálják meg önmagukat.

És a nagyszótárakat.

1969. január 26.

EGY ÚJ KÖNYVRŐL

Története van a jugoszláviai magyar irodalomnak, irodalomtörténete.

Az első gondolatom az volt, hogy lerohanok a szabadkai Beograd kávéházba, ott mi naponta és hetenként alapítgattuk az új és újabb hetilapokat, folyóiratokat, de még napilapról is álmodoztunk. Lesöpöröm a sakkfigurákat az író-társ táblájáról — így gondoltam én —, aki meg ultimomáriást játszott, annak a kártyáit. Azt gondoltam, hogy teli tüdővel a fülükbe kiáltom:

— Irodalomtörténetünk is van, emberek!

De hát nincsen már az a Beograd kávéház, Szabadka is messze van, és az egykori írók-költők-lapkiadók közül is sokan, nagyon sokan nem járnak már semmilyen kávéházba; kit a háború vitt el, kit a béke.

Nézegetem a tömérdek nevet (milyen erősek voltunk gyengeségünkben is!), és felvonulnak előttem a régi barátok, a régi ellenségek is, akikkel — gondolatban — már réges-régen kibékültem. Arra gondolok, hogy mennyire örülnének ennek a kicsinyke halhatatlanságnak itt. Lám, benne van Sziráki Dénes Sándor, vele tárgyaltunk legutoljára — már nagyon közel volt a háború — lapalapításról. Mennyi név, hány szerelmese a betűnek, mennyi meg nem valósult álmodozás. És benne van Schwalb Miklós, az egykori

Hétről hétre egyik szerkesztője, az egyik legéletesebb vajdasági regény írója. Az ő regényére Horthy bírái tették a pontot. És... de hát nem lehet minden régi barátira, a betűben testvérré emlékezni. Arra csak egy Bori Imre tudása, szorgalma, akaratereje, ügy-szeretete volt képes.

Ezek, itt a könyvben — mi, valamennyien —, úgy állunk, hogy tudós professzorunk felöltöztetett bennünket. Szép, új ünneplőben, munkazubbonyban, rongyokban is, ahogy ő látta, ahogy ő látja.

Nem is arról akarok beszélni, nem is tudok, hogy „irodalomtörténetileg” mennyit ér ez az Irodalomtörténet. Nekünk nagyon sokat. És maga az, hogy a mi apró nagyotakarásainkkal annyi szeretettel foglalkozik egy olyan valaki — és mennyi éjszaka-nappal munkáját ölte bele —, leírhatatlan értékű.

A vajdasági írás hősi halottjai közül néhányan hiányoznak a könyvből. Csak így, „kapásból”, Farkas Frigyes, Koós László, Magyar Zoltán, Magister jutnak eszembe. Nem tudom, szempont-e, vagy csak azért maradtak ki, mert rettenetesen nehéz lehetett ennyi nevet, ennyi adatot is összegyűjteni.

Majd, talán, a második kiadásban. Egyelőre ennek az elsőnek örüljünk.

1969. február 16.

PISTIKÉRŐL

Van vagy tizenöt éve, hogy egyszer már elbúcsúztunk Pistikétől. Népszerűsége teljében volt a kisfiú akkor, és a búcsú nem sikerült. Feltámasztottuk.

Pistike ma negyvenöt éves. 1934-ben született, tízéves volt akkor és elsős gimnazista. Múlt, változott az idő; ma 1969-et írunk, és a gyerek elvégezte — az ötödik általánost.

A legtöbb esetben e sorok írója írta. De írták főszerkesztők (többes szám), helyettes szerkesztők és mások is.

Amikor született (és azért született), nehéz volt őszintén írni. Nem is lehetett. A cenzor azonban nem ügylet a komolytalan Pistikére, és ő sok mindent elmondhatott, amit másképpen nem lehetett volna. Ezért született. Különben ősei is voltak úgy a magyar, mint a világirodalomban. (Az irodalmat tessék idézőjelek közt olvasni.) Unokaöccsei ma is élnek, például a Belgrádi Ekspresz politi-

kában. Életének egyik legnagyobb sikere volt, hogy átvette és (pesti aktualitásokkal) csaknem álló esztendőn át megjelentette a magyarországi sajtó akkori vezető orgánuma, a Szabad Nép is.

Voltak barátai, voltak (vannak) ellenségei. Ez is természetes. Olyan ellenségei is vannak, akikre Pistike büszke. Mert nemcsak úgy igaz a közmondás, hogy nézem barátaidat és megmondom, ki vagy. Éppen úgy igaz az is, hogy az ellenségeidet nézem... (Az egyik ilyen „szigorúan bizalmas” levelekkel árasztott el boldogboldogtalant, annyira gyűlölte Pistikét — vagy íróját.)

Pistike nem ellenségei miatt vonult le a Magyar Szó oldalairól. Az újságnak jó egynéhány hajdani főszerkesztője (és a mai is) tanúskodhatnak, hogy szülőapja már réges-régen ki akarta tagadni a családból. Ma már a véleményemet — ha van —, más módon is el tudom mondani. A „Böngésző” is tanú lehet rá.

Pistike és barátai bocsássanak meg: belefáradtam. A felnőtt világban, felnőttek között, felnőttek hangján szeretnék beszélni.

Ameddig még.

És még csak ennyit: helyesen írni nem tanult meg Pistike, ám — néha —, helyesen gondolkodott. Írjuk ezt rá a papír-sírkövére.

1969. június 29.

ÉVFORDULÓKRÓL

Szépségesen szükségesek ezek az évfordulók.

Éppen huszonöt éve az egyik szabadkai utcán belebotlottam egy régi ismerősbe, ifjabb jó barátba. Aznap érkezett haza a munkaszolgálatból, felkötött karral, rongyokba burkolva. Hazavittem — nyomorúságos volt ez az én „hazám” is —, megmosdattam, és krumplipaprikást főztem neki, kissé hiányos szakácstudománnyal. Kimondhatatlanul boldog, elképzelhetetlenül elégedett volt ifjú barátom, akiből később orvos, író — és elégedetlen ember lett. (Ne is mondjam, autón jár, szép lakása van, boldog családi életet él.)

Ha találkozunk néha, azt mondja: itt is hiba van, ott is. Ha találkozunk néha, én is azt mondom: itt is hiba van, ott is. Dűnyönyögünk, morgunk, lázadozunk. És nagyjából igazunk van. Egyszer, az is régen volt, meglátogattam egy zentai szövetkezetet. Föld nélküli, egykori zsellérek alapították. Benyitottam éléskamrájukba, és meghatva észleltem, hogy a polcokon cukor is van, méz, lekvár.

A polc alatt zsíros bödön. Akkor egy harsogóan lelkes írásban számoltam be a látogatásomról. Ma talán azt dűnnyögném, hogy igen, de miért nincsen fürdőszobájuk, gépkocsijuk, könyvtárunk.

Felhíborító, hogy még mindig annyi baj van a többnyelvűség körül.

Van egy hivatalos helyiség, itt, Újvidéken, ahová sohasem járok, mert huszonöt éve, amikor először (és utoljára) benyitottam, egy tábla lógott a falon: „Govorite državnim jezikom!” Azt a táblát nyilván levették, régen levették, és én most azon dűnnyögök, hogy vannak még, akik titokban, legbelül, hordozzák még a táblát.

Azt is elfelejtettem már, hogy barátom és elvtársam akkor — huszonöt éve — azt mondta, hogy nyilvános helyen lehetőleg ne beszéljünk magyarul; itt sok minden történt, razzia is volt; lesznek, akik nem vennék jónéven. Az első napokat, hónapokat elfelejtettem már, és csak dűnnyögök, dűnnyögök . . .

Igaz, a tanszék is tízéves már.

Szépségesen szükségesek ezek az évfordulók. Az eredmények összegezése is.

De a dűnnyögés is szükséges. Hogy több legyen, hogy jobb legyen, hogy gyorsabb legyen. Nem kell abbahagyni a dűnnyögést.

De a munkát sem, elvtársak.

1969. október 19.

A SZÍNHÁZRÓL

Nem értem, hogy miért tiltakoznak a szabadkaiak az ellen, hogy Újvidék is kapjon magyar nyelvű színházat.

Illetve: értem.

A színház sem kifizetődő vállalkozás manapság, és nyilván attól tartanak a szabadkaiak, hogy az a kevés (mert nagyon kevés) pénz is megoszlik, amit kultúránk aranyalapja a szabadkai színháznak eddig juttatott. Ez talán igaz is.

A háború előtt nem volt hivatásos magyar nyelvű színház Vajdaságban. Talán csak a szabadkai Népkörben volt egy „nem amatőr” (mint nemrégiben a futballisták) együttes, de hát ők sem voltak igazán hivatásosak. Viszont csaknem minden faluban voltak műkedvelők, műkedvelő társulatok. Újvidéken több is volt.

Rádiónk van, televíziónk van, pénzünk nincsen — ma alighanem jóval kevesebben járnak színházba. Illetve: járnának, ha volna.

Mégis hiszem, hogy szükség volna a másik, Bánátban a harmadik magyar nyelvű színházra.

A napokban kedves látogatóm volt: egy kisdíák. Mesélte, hogy az ő iskolájukban műkedvelő csoport alakult, és („mint vándorszí-
nész korában Megyeri”) felkerestek néhány környékbeli falut-
falucskát, és előadásokat tartottak. Volt, ahol szívesen, sőt lelkesen
fogadták őket, volt, ahol közömbösen, érdeklődés nélkül. Nyilván
így volt ez hajdanában is.

A kultúra, a színházkultúra sem az égből pottyan. Arra is ne-
velni kell a tömegeket. Aki sohasem olvasott könyvet, nem is kí-
vánja. De mi olyan társadalmat szeretnénk, amelynek tagjai olvas-
nak, gondolkoznak, múzeumokba, képtárakba — színházba járnak.
Mi nevelni akarjuk a társadalmat, és ez a nevelő munka bizony
pénzbe, sok pénzbe kerül. Mi meg akarjuk őrizni anyanyelvünket,
és az is pénzbe kerül. Mi azt szeretnénk megérni, hogy „a szellem
napvilága ragyogjon be minden ház ablakán”, és az tömérdek
pénzbe kerül.

Annyi mindenre költünk, nem lenne felesleges.

Megértem a szabadkaiakat, és az baj, hogy megértem őket, mert
magam is tartok kissé attól, hogy onnan vennénk el, ahol nincsen,
vagy nagyon kevés van.

De talán, ha onnan vennénk, ahol feleslegesen sok van? . . .

Kifizetődne.

1970. február 8.

EGY SIKERRŐL

Annak idején nem fogadtuk egyforma lelkesedéssel a hírt, hogy
Sinkó Ervin lesz a magyar nyelvű Tanszék vezetője. Bevallom, én
sem lelkesedtem.

Kár volna, és most már idejétmúlt is, akkori aggályainkon rá-
gódni. Valószínű, hogy csak a „megszokottat” féltettük, valószínű,
hogy féltünk az újtól, az ismeretlentől; aztán még Sinkó Ervin
munkásságát sem ismertük túlságosan; sem célkitűzéseit, módszereit,
elképzeléseit. Ő maga sem volt biztos önmagában. Emlékszem, a
Horgász-szigeten történt, még e sorok íróját is megkérdezte, vajon

vállalja-e a nagyon nehéznek ígérkező szerepet.

Tényleg nehéz szerep volt.

Sinkó Ervin elment. Itt maradtak művei, és ma már még akkori ellenfelei, sőt ellenségei is — sokan voltak — elismerik, hogy nagyot, maradandót alkotott. Nemcsak minálunk ismerik el, nem csupán Jugoszláviában. De művein kívül mást is hagyott ránk örökölni.

Egy egészen új, egy egészen más ifjúságot.

Tegnap hallottam — örömmel hallottam —, hogy milyen nagy sikere volt a könyv magyarországi ünnepén Végel Lászlónak, illetve könyveinek. Ő is Sinkó-tanítvány. És, ha nem haragszik meg érte, Bori Imre is az. Sorolhatnám még, sokan vannak. Új színeket, új gondolatokat és valljuk be: új szellemet hoztak (majdnem azt írtam: harci szellemet, és nem tévedtem volna), egy kis Európát ide, Vajdaságba.

Az „öregek” bocsássanak meg nekem és én is, öreg, bocsássak meg önmagamnak, de beszélnek az eredmények, a sikerek. Tudom és hiszem, hogy annak idején is megtettünk minden tőlünk telhetőt. Azt is tudom és hiszem, hogy amit tettünk, jóval nehezebb körülmények között tettük, amivel éppenséggel nem azt akarom mondani, hogy ma nagyon könnyű. És hinni szeretném még azt is, hogy azért van valami közünk ahhoz is. ami most szebb, újabb, erősebb, fiatalabb, forradalmibb.

Sokáig, néhány éven át, inkább csak értekező irodalmunkat (Bori Imre, Szeli István) emlegették. Végel Lászlóval, aki nemrégiben itt-hon is országos jelentőségű díjat kapott, talán szépirodalmunk is befut a „szent nagy Óceánba”.

A magunk sikerének érzem, örülök neki.

1970. június 7.

A NYOLCVANÉVES ÍRÓRÓL

Tessék nekem megengedni, hogy meghatódjam: egy jugoszláviai magyar író nyolcvanéves.

Többször megírtam már ezen a helyen, hogy nem vagyok kritikus, nem tanult mesterségem az irodalmi értékek felmérése. Most sem mérícskélek.

Csak . . . hát valamiféle közöm van ehhez az irodalomhoz; háború előtti vagyok magam is; nagyon tudom, mit jelentett itt el-

kezdeni, szervezni, irányítani valamit, ami addig nem volt; tudom, mit jelentett harcolni valamiért, ami szálla volt annyiak szemében; tudom, mit jelentett a k k o r magyar írónak, szerkesztőnek, tanítónak, az anyanyelv őrzőjének lenni . . .

A Szenteleky-korszak után jelentkeztem akkor még mindig gyermekbetegségekkel küszködő irodalmunkban. Akkor már Szirmai Károly neve fogalom volt közöttünk, ő volt a „Kalangya”, ő volt az irodalmi felelős, a központ. (A Híd nem irodalmi folyóirat volt elsősorban.) Nem ismertem még, de sok mindent hallottam róla. Hogy túl szigorú mértékkel méri az írásokat, hogy javítgatja, át dolgozza őket, hogy kegyetlen kézzel nyúl az író álmáihoz. Nem tudom, igaz volt-e. A magam szerény tapasztalataiból csak annyit mondhatok, hogy az én ritka írásaim a Kalangyában úgy jelentek meg, ahogy megírtam őket.

Irodalmi vezérnek lenni akkor is nehéz volt, akkor nehezebb volt. De én nem is erről akarok beszélni. Ki tudja ma már, hogy milyen emberi bátorságot jelentett a félfasiszta időkben csak az is, hogy Szirmai Károly úgyszólván a legutolsó lehetőségig maga mellett tartotta Radó Imrét, a Kalangya mártírhalált halt felelős szerkesztőjét. Az úgynevezett „baloldali” írókat is megjelentette — ha ugyan jelentkeztek — mindaddig, amíg az ő szava volt a döntő szó irodalmunkban. Pedig, lám, soha senki nem tartotta harcos egyéniségnek Szirmai Károlyt.

Írói nagy felemelkedése — ma már a határokon túl is elismerik — valójában a felszabadulás utáni években kezdődött. Amikor ledőltek a tilalomfák, amikor szabaddá lett nyelvünk, amikor megerősödött könyvkiadásunk. És amikor — nem utolsósorban — az elemző, a kritikai irodalmunk is az óriások léptével lépett előre.

Nyolcvanéves egy jugoszláviai magyar író. Egy — legyen szabad a hivatásos bíráló elé lépniem — nagy jugoszláviai magyar író. Valamennyiünk ünnepe ez.

Károly bátyám, én csak tollat, papírt, egészséget kívánok, de ezt sokáig még.

1970. június 28.

EGY BÉLYEGZŐRŐL

Most csak egy bélyegzőről beszélgetnék, a Jugoszláv PTT (posta, táviró, telefon) egyik alkalmi bélyegzőjéről.

A vaskos boríték Adáról jött, és a bélyegen — magyar nyelven — a bélyegző: SZARVAS GÁBOR NYELVMŰVELŐ NAPOK.

Érdemes ezen elgondolkodni, ó, nyájasnak mondott olvasó.

A fiatalok nyilván nem csodálkoznak. Minket, öregeket — engem —, szíven ütött ez a bélyegző. Tetszik tudni, én még az államnyelvű országból érkeztem ide, és ezen a parányi, kerek bélyegzőn igyekszem most felmérni az utat, amelyet még is megtettünk. No, persze, miért csodálkozni azon, hogy a hajdan csakis államnyelvű jugoszláv posta azzal tiszteli meg a magyar nyelv — minek is nevezzem? — egyik legnagyobb profétájának emlékét, hogy magyar nyelvű bélyegzővel látja el az ünnepi napok Adáról küldött leveleit. Ez nem lehet meglepő valami szocialista hazánkban, mint ahogy nem volna meglepő egyetlen szocialista, vagy nem szocialista országban sem, amelyekben egyenjogú nemzetek-nemzetiségek élnek, amelyekben egyenjogú, de különböző nyelveken beszélnek a polgárok.

Hogy mégis az, hogy mégis meglepő, nem a mi hibánk, de a mi érdemünk, az ország vezetőinek érdeme, hogy megtörténhetett az adai — még az — csoda.

Szarvas Gábor egy kicsit rokonunk is volt, hiszen az 1848-as forradalomban nemzetörnek jelentkezett, és csak fiatal kora miatt nem állhatott a sorba. Utána papnövendék is volt, de kiugrott, és elment jogásznak. (Ennek meg a mi jogász-nyelvéseink örülhetnek!) Egész további életét nyelvünknek szentelte.

Nem a tudományos munkásságáról beszélek, arról beszéljenek a hivatottabbak. Én csak arról, hogy az ő élete, az ő munkássága, és nem utolsósorban éppen az, hogy szocialista hazánk (és külön a postája is) ünnepli mostan, súlyos kötelezettségeket ró a jugoszláviai magyarságra.

Azokra különösen, akik a jugoszláviai magyarság nevében, vagy éppen Jugoszlávia magyarságának beszélnek, írnak. Politikusokra, írókra, újságírókra, tanárookra, tanítókra, de tanítványokra, a tömegre is.

Tanulni kell az adai Szarvas Gábortól, tanítani kell, amit ő tanított — tanulni kell magyarul a magyaroknak is. Amilyen szép, amilyen megható (a magyar nyelvű tévében gyakran hallom), hogy

egy-egy szerbhorvát anyanyelvű polgártársunk, ha hibásan is, de magyarul beszél, annyira . . .

De hiszen tudják, hogy mire gondolok.

1970. október 11.

EGY ÚJ KÖNYVRŐL

Nem tudtam volna ilyen szépen megírni.

Fehér Ferenc új könyvében (Hazatérő csillagok) lapozgatok. Valaki csillagszórót kért előtte a boltban, de nem értették a szót. A költő nem tudta lefordítani, ott a boltban nem tudta. De íme, meggyulladt és szikrázni kezdett benne a csillagszóró, és boldog csillagjaival beszórt valamennyiünket.

Édesapjára emlékezik, aki „... ezen a napon félreértette vaszigorát, sohasem látott sápadtsággal állt ott avval a nyaláb szalmával a küszöbön, s mert két erős karja is porontyéletünk hancúrozó örömét ölelte, fejből az asszonyi kéz emelte le a kalapot, csapzott haját is elsimította, s ezt is túrta most, gyönyörködő szemünk láttára . . . Csak ezután kezdte a cselédösöktől eltanult ünnepi rigmust, ami avval zárult, hogy ne ilyen búval, bánattal érjük meg az elkövetkező ünnepet.”

Még azt is olvasom, hogy az a „bú és bánat” örök érvénnyel lopta be magát az ismeretlen szegényparaszti ősök mondókájába: aki megszerkesztette, tudja, nagyon jól tudja, hogy találó lesz mindig, nem félt elődöm, hogy egyszer valahol netán ellentmondása lesz az ünnep örömeinek . . .

Hej, regő rejtem . . . ez jutott eszembe, hogy a költőbarát édesapjának „mondókájáról” olvasok. A „regölés” ősi szokás volt; talán varázslat, talán ördögűzés, talán a „jó szellemek” megidézése: a halhatatlan bánat kergetése, de a halhatatlan remény köszöntése is.

A regösökre gondolok Fehér Ferenc Hazatérő csillagokjait olvasva, mert hiszem, hogy éppen ő az utolsó, az egyetlen regösünk. És nem fogom elfelejteni csöndes szavát-mosolyát, ahogy elmondta, hogy amikor Édesanyjának átnyújtotta új könyvét, annak szemét elfutotta a könny, és azt mondta: „Fiam, már a címe is annyira szép . . .”

Ünnepek alatt olvastam, mert ünnepi könyv ez, egy kicsit ima-

könyv is. Még majd sokszor előveszem, mert szeretem az ünnepeket, mert biztatnak, mert szomorú örömökkal telítenek.

Hej, regő rejtem . . . regőlj nekünk, Fehér Ferenc, regőlj munkás-szomorú ősről, munkás-boldog utódokról.

1971. január 3.

MIHÁLYRÓL

Üldögtünk egyszer hárman öregek . . . már nem is tudom, hol történt, talán Becsén, a restiben, és szopogattuk — akkor még szopogattuk — a töményt. Különben megbocsásson a harmadik „öreg”, aki a legfiatalabb közöttünk, szinte gyerek még, alig múlt hatvanéves.

Nos, a legöregebb öreg elgondolkozva nézett a pohárba:

— Azért, ha mi hárman úgy igazában nekiülnénk, még megmutatnánk . . .

Ugye, nem is kell mondanom, hogy írásról volt szó, irodalomról, pontosabban a jugoszláviai magyar irodalomról, amelynek hajdan — inkább csak ők ketten — pionírsjai, most már mindhárman veteránjai lettünk. (A legöregebb fiatal, Szirmai Károly nem volt velünk.)

Beszélggettünk, iszogattunk, és, ha jól emlékszem, mi is úgy gondoltuk, hogy megmutatnánk. Azokban az időkben már lázadásra (irodalmira csak) készült egy új, egy tehetséges ifjú gárda, amely — és ez nem csökkenti érdemeiket —, már egy más, tisztább és világosabb korban harcolja harcait. Azért nekik sem könnyű éppen . . .

Van egy érvényben levő megállapodás Majtényi Mihály és közöttem: ha ő hal meg előbb, én írok róla, ha én, ő fog írni. Most már egyre inkább úgy látom, hogy okosabban tenném, ha megelőzném. Ő szebben írna. Viszont nekem is megadatott, hogy öreg barátomról, a fiatal drámaíróról írjak. A pályadínyertesről, aki — mit tagadjuk — valamennyiünket meglepett. Nem azzal, igazán nem azzal, hogy tud írni, azt mi tudtuk róla eddig is. De hogy egy, a számára idegennek látszó műfajban tört az eddig élen járó, ám magános Deák Ferenc mellé, az valóban meglepetés volt. És az is, amit a zsüri egyik tagjától hallottam, hogy ugyanis ez egy más, egy új, egy csodálatosan fiatal Majtényi Mihály írása. A jel-

igés pályázat elsődíjasának nevét tartalmazó boríték felbontásáig senki sem gondolt arra, hogy éppen ő a szerző.

Idestova negyven éve ismerem Mihályt. Sok csúf, sok szép esztendő emlékei kötnek össze bennünket. Támadtunk és támadtak, futottunk és futtattunk, de a legelsősorban: írtunk, és írtunk. Ő volt a békésebb, én a harciasabb. Egyszer régen arról is beszélgettünk, hogy majd tíz év múlva összeülünk megállapítani, hogy melyikünknek volt igaza. Elmúlt már régen az a tíz esztendő, megállapodásra már nem jutottunk, csak úgy belülről hiszem, hogy e b e n sem neki, sem nekem nem volt igazunk. No, de nem erről van szó.

Arról van szó, hogy ez az új, ez a fiatal Majtényi Mihály nagy örömet szerzett nekünk. Biztató, bátorító nagy örömet. És ne is csodálkozzék az olvasó... másfél év múlva (annyi van közöttünk) magam is nekiülök drámát írni. Ha megérem. És akkor arra fogok gondolni, hogy a tollat ő adta a kezembe.

1971. január 24.

ERDŐKRŐL, LIGETEKRŐL

Az ében inkább csak Indiában, a cédrus inkább csak Libanonban honos. Nem hinném, hogy akadna indiai vagy libanoni erdősz, aki vallaná, hogy erdő nincsen másutt. Nem hinném, hogy valaki is tagadná, hogy fa a tölgy, a hárs, a fenyő is. Még a szerény akác is a családhoz tartozik.

A probléma, hogy van-e, lesz-e jugoszláviai magyar irodalom, nem új keletű. Dési Ábel tagadja; Szeli István nemigen ismeri el; Bori Imre (akit írónak ők is elismernek) felfedező útra indult, hogy őseit kinyomozza.

Schöpflin Aladár (a háború előtti évek irodalmainak neves ismerője) csak a romániai magyar irodalmat ismerte el annak, egy kicsit a csehszlovákiaiakat is; a miénket nemigen tartotta említésre méltónak. Vele akkoriban vitába szálltam (egyoldalú vitába), de még a háború után is nagy keserűséggel vallottam, hogy „hegyek és költők alig vannak nálunk...”

Pedig vannak, egyre inkább, egyre többen vannak.

Valahogy nem is volna érthető, hogy ez a föld, amely már adott egy Kosztolányit, egy Csáth Gézát, egy Pap Dánielt (Herczeg Ferencet is), tökéletesen meddő lenne és éppen ma, amikor sokkal

nagyobb a lehetőség egy irodalmi „erdő” telepítésének, fejlődésének, mint volt a két háború között. Meg aztán nem is olyan nagyon egyszerű a kérdés: mi az irodalom és mi nem az; melyik a „nagy” irodalom, és melyik a „kicsi”? Az összmagyar irodalom, amely inkább csak nagy lírikusokat adott eddig (nem feledkezem meg egy Madáchról, egy Móricz Zsigmondról, egy Németh Lászlóról, másokról sem), alighanem a nyelvi korlátok miatt, egészen kicsinek számít a „nagy” orosz, francia, angol irodalmakhoz viszonyítva. Az ősi kínai, indiai, perzsa irodalmakat alig ismerjük — tehát azok is „kicsiknek” számítának?

Ha csak a lexikont nézem, akkor is igenis van irodalmunk. Magyar nyelvű, de sajátos, de más. Ha fiatal íróinkat olvasom — és ide számítom, sajnos, a középkorúakat is —, akkor egyre inkább hiszem, hogy előbb-utóbb nem csupán az országos, de még a nyelvi határokat is át fogják törni. Igaz, a nyelvezetünk szegényesebb (ezt éppen velem kapcsolatban állapította meg — helyesen — Bánya János), de törött nyelvvvel is lehet egészét alkotni; ezt meg újabban Domonkos István bizonygatja nagy sikerrel és nagyon tehetségesen. Az „emigráns” magyar irodalomban is egyre jelentkeznek az új tehetségek.

Az „öregek” is megtették, amit tehettek — telepítettek egy kis ligetet, de most már — úgy érzem — erdőről is beszélgethetnénk. Nem cédrus, nem ében, de erdő. És hogy erdő már, vagy az lesz belőle, annak a Sinkó Ervinnek is érdeme (őt sem láttam, értettem meg mindjárt), akit a „mi” irodalmunk tagadói is elismernek írónak. És a „nagy” magyar irodalom legjobbjá is.

Vagyunk! — írtam évtizedekkel ezelőtt Schöpflin Aladárnak. Vagyunk! — mondom most egy kis elégtétellel azoknak a közülünk valóknak, akik ezt tagadják. Ők maguk is éppen írásaikkal bizonygatják, hogy vagyunk.

1972. március 5.

EGY KÖNYVRŐL

A könyv ünnepi hónapjának legelső napján egy gyönyörű kézfejről olvasgatok. Ez a kézfej, ez a kéz a szívemet szorongatja. Vagy csak az írás szorongatja, ez, amely egy gyönyörű kézfejről imádkozik, meg a másik, amely egy árva cigánygyerekről mesél, az

a harmadik, amely egy munkásasszonyról dalol, aki a boldogságot keresi, és meg is találja. És a többi is, minden, ami ebben a könyvben van, az életnek, életünknek száz árnyalata. Mi vagyunk benne, akiről ír az író, és azok is, akikről nem ír. Valamennyien.

Egy földművelő keze, ez a címe az egyik írásnak. Íme néhány szép sora: „... Előttem az asztalon két gyönyörű kézfej. A két kéz ujjai lazán összekulcsolva, mintha a gazdájuk imádkozna. Nem imádkozik, magyaráz. A jobb kéz időnként ott is hagyja a balt az asztalon, röpköd a levegőben, de tempósan, bölcs szárnyalással, aztán megint visszatér a társához. Azt mondtam, gyönyörű kézfej. Nem tévedtem, én valóban annak tartom. Gyönyörűnek, hatalmasnak, erősnek. A tenyerek kérgesek. A mutatóujjak külső felén, keresztben, mély fekete repedések. Mint a ráspoly. A kisujjak mintha nem is tartoznának a többihez, görbék és merevek. Parasztkezek. Jó lenne őket vallomásra bírni...”

Kéthasábos írások, ígéri a könyv a címdalán; riportok, hirdeti a tartalomjegyzék, versek, mondom én, az olvasó, aki együltében esett neki ennek a gyönyörűséges olvasnivalónak, és nem tudta abbahagyni, akkor sem, amikor a 364. oldalon már csak a kritikus szép utószava maradt hátra és a tartalomjegyzék. Abból aztán, a tartalomjegyzékből, válogatni kezdtem, hogy ugyan mit olvassak el még egyszer. Úgy döntöttem, hogy mindent, az egész könyvet, minden ízes, szép sorát. A rádió — most éjszaka van —, háborús híreket harsog, de bennem a béke muzsikál. Ez a könyv tette.

Riportok?

Szeretem, mindig is szerettem az újságírást. És most, levitézlett, kiöregedett újságíró létemre büszke vagyok a szakmámra, amely ilyen riportokat, ilyen újságírókat is kitermelt. Újságírót, aki egész nagy, egész szép szívét beleéneklei a riportba. És csak most sajnálom, hogy nem vagyok, sose voltam kritikus. Mint például a Gerold László (nekem Laci), aki az utószót írta. Ő is szívéből, mert erről a könyvről nem is lehet másképpen írni. Németh István (nekem Pista) új könyvéről van szó. Zsebtükör, ez a címe.

Most azon gondolkodom, milyen is az a gyönyörű kézfej, az író keze, amely ezeket a sorokat papírra vetette. Pedig ismerem a kezét, sokszor szorította meg az enyémet. Az övét érzem most gyönyörűnek, hatalmasnak, erősnek. És azon csodálkozom, hogy mennyivel hatalmasabbak, erősebbek ezek a gyönyörű írások most így együtt. Sokkal többek, sokkal szebbek, sokkal melegebbek, mint voltak egyenként az újságban, első megjelenésükkor.

A könyveknek ez az ünnepi hónapja szépen kezdődött. Hónapok óta gyötrődök amiatt, hogy nem tudok aludni. Most örülök neki. Ez egy hatalmas szép éjszaka volt, köszönöm Németh Pistának.

Legközelebb, ha majd leülünk egy preferánszjátszmára, nem a lapokat fogom figyelni, hanem az ő kezét. Vagy a szívét? Mind-egy. Őt fogom figyelni, az író, és akkor ismét megköszönöm neki, hogy újságíró is.

Gyönyörű pálya. Hatalmas, erős.

1973. október 14.

AZ ISKOLÁRÓL

1748.

Gróf Haugwitz osztrák pénzügyminiszter reformtervezetében a papság és a nemesség megadóztatását követeli. Mária Terézia hozzájárul a javaslatához, melyet Magyarországon a rendek ellenállása miatt nem léptetnek életbe.

Véget ért az osztrák örökösödési háború és az aacheni békében a hatalmak elismerték a *pragmatica sancti*ót (a Habsburg-ház trónörökösödési jogát leányágra is érvényesítő törvény), és Mária Terézia jogérvényesen Ausztria császára, Magyarország királynője lett.

Mindezt egy történelmi lexikonban olvastam. Viszont azt, hogy az újvidéki magyar gimnázium megnyitására még 1848-ban megkezdődött a harc, amely — több, mint ötnegyed évszázaddal később —, győzelemmel ért véget, éppen most olvasom a Képes Ifjúságban.

Tisztelt olvasók! Ez a 125 éves kultúrháború Magyarországon zajlott le, pontosabban az Osztrák—Magyar Monarchiában. Magyar tannyelvű gimnáziumról volt szó.

1944-ben szabadult fel Bácska. 1948-ban megalakult a kettes számú magyar tannyelvű Főgimnázium. Igazgatónak Gál Erzsébetet nevezték ki.

Így került e sorok írója rokonságba az újvidéki magyar tannyelvű Főgimnáziummal. Az a Gál Erzsébet ugyanis... de meséljük sorjában.

Opatijában nyaraltam, amikor nevezett Erzsébettel közölték, hogy ő lesz az igazgató.

— Nem vállalom — mondta —, a férjem nincsen itthon, és ő...

Félbeszakította az illetékes elvtárs:

— De mi köze ehhez Gál Lászlónak?

Pedig, most már bevallhatom, volt közöm. Attól kezdve, hej, be sokszor nem volt sem ebéd, sem vacsora. Elvitte a Főgimnázium és a tantestületi ülésezések.

De hagyjuk a tréfát. Itt csak azt szögezzük le, hogy amíg a rendi és királyi Magyarországnak 125 évre volt szüksége ahhoz, hogy magyar tannyelvű középiskolát adjon Újvidéknek, a szocialista Jugoszlávia megtette alig három évvel a felszabadulás után. Bizony, el lehet gondolkozni ezen...

Tanúja voltam, amikor az első magyarországi író-látogató, Gergely Sándor kereste fel az iskolát. A folyosón sétálgattunk, és az egyik tanteremből énekszó hallatszott. Magyar forradalmi dalokat énekeltek a gyerekek. Gergely Sándornak könny szökött a szemébe:

— Hát nálatok ezt is lehet?

Kihúztam magam nagyon büszkén:

— A szocialista Jugoszláviában vagy, Sándor Bátyám...

...Nagy ünnepére sikeres, gyümölcsöző sok-sok százéveket kívánok az iskolának.

1974. május 19.

AZ ÍRÓ GLOSSZÁI

Jegyzetek Gál László Böngészőjéről

Aligha van és lehet a *Magyar Szónak* olyan rendszeres olvasója, ki ne emlékezne a még alig több, mint egy éve is (ekkor, igaz, már a betegség befolyásolta rendszerességgel) megjelenő Böngészőre — Gál László hette jelentkező rovatára. Majd tíz éven át 1965 novembere és 1975 áprilisa között, ha jól számoltam, 869. újságírói nyelven szólva, flekkese-másfél flekkese jelent meg. Másfél ezer oldal — három vaskos kötetnyi — tünődés, elmélkedés, visszaemlékezés, több száz kitűnő, kötetükre egyelőre még csak váró írás.

Kezdetben a művelődési rovatban, a Kilátóban volt a helye ezeknek a Gál-reflexióknak, majd, mivel nemcsak kimondottan irodalmi, művelődési témák vonzották az író, rovata átkerült a belpolitikai oldalakra.

Hamar szerves része lett a vasárnapi számnak, akárcsak másik állandó rovata, az 1969 májusáig jelentkező Pistikéje is.

Mert két állandó rovata volt Gál Lászlónak. Pontosabban, csak neki lehetett, neki adta meg a szerkesztőség ezt a lehetőséget. Miért? Költő, újságíró, humorista volt egy személyben, tehát olyan ember, aki a vezércikktől a humoroldalig mindenütt jelen tudott lenni. És volt is. Gál László nélkül el sem lehetett képzelni napilapunk első harminc évét; bárhol lapoztuk is fel az újságot, kézjegyét mindenütt megtaláltuk. Úgy, ahogy költészete külön fejezete a jugoszláviai magyar irodalomnak, úgy a még megírásra váró sajtótörténetünknek is, Gál László publicisztikája nyilván a kiemelt címszavak között lesz. Mert Gál László az (Majtényi Mihállyal együtt), aki itt Vajdaságban a jugoszláviai magyar sajtóban a publicisztikát irodalmi szintre emelte, méghozzá elsőrangú irodalmi műfajjá avatva is egybe. Mint Ady, Kosztolányi, Karinthy vagy Szomory tette a magyar irodalomban.

Maradjunk azonban a Böngészőnél, melynek értéke, jellemzője, sajátossága, hogy akár irodalmi, akár politikai, társadalmi vagy művészeti kérdéstről szólt benne szerzője, mindig problémát vetett fel, és a probléma kapcsán állást foglalt. Gál László nagy mestere volt a problémák fellelésének. Nem a burkolt, a becsomagolt vagy csak célzó írásokat kedvelte, hanem a nyílt, őszinte és bátor beszédűt. Ő az, aki újságíróink közül legjobban tudta, hogy csak az éles, találó, tendenciózus és mindenképp a nem politikamentes írás az igazi írás, az igaz írás. Mert a Böngésző írásai mind igaz, hiteles írások.

Kerülgetem a műfaj-meghatározást. Glossza, színes írás, tárcsa, kisriport, politikai publicisztika a Böngésző? Hol ez, hol az, sőt néha úgy érzem, egy-egy írása vezércikknek kívánczik ki az első oldalra, néha belső szerkesztői vagy szerkesztőségi kommentár is lehetett volna, de, és ez ismét az író sokoldalúságát bizonyítja, sok Gál-írás a művelődési, bel- vagy külpolitikai rovaton, de — kedvenc témája lévén a sport — a sportoldalon is kommentárként állhatott volna. Jó viszont, hogy sem itt, sem ott, hanem mindig csak egy helyen, a Böngésző fejléce alá kerültek ezek az írások, hiszen műfaji és tematikai sokrétűségük ellenére is egy embernek, íróembernek a rovata volt.

Az, ami összefogja, egységbe ötvözi ezt a rovatot, az az, hogy Gál László írta, tehát egy író tünődései, eszmefuttatásai. Miről? — Mindenről, ami körülötte történt, amit látott, hallott, olvasott. Mindenről más hangon, más stílusban, másképpen kell szólni — vallotta Gál László, s innen ered, hogy írásai iskolapéldái lehetnének a műfaji elhatárolhatatlanság bizonyítására. Írásainak zöme glossza, gondolnánk: „egy probléma, éles csattanós megvilágítása” (Bátkai Ferenc), „a témát egy-két gyors villanással megforgatni, és aztán pontosan döfni” (Gombó Pál). Tartozhatnának a színes írásnak nevezett feneketlen zsákba is, hiszen

megtalálhatjuk bennük a „színesek” majd minden jellemzőjét: a rövidséget, tömörséget, politikusságot, ötletességet, fordulatos befejezést... Ha elfogadjuk, hogy a tárca a napi problémákról, írói módszerrel és újságírói hatásossággal készülő, az irodalommal leginkább kacérkodó műfaj — márpedig a tárca valóban az újságírás műalkotása —, akkor a Böngésző több írását tárcának is minősíthetjük. De ne folytassuk, hiszen valóban számos igényes újságírói műfaj közé besorolhatnánk őket. Formai és tartalmi szempontból azonban elsősorban mégiscsak glosszáknak tekinthetjük: formailag elsősorban rövidsége, tartalmilag viszont az írók egytémájúsága, belső feszültsége, sokszor ironikus hangvétele és politikus volta miatt. Sok az úgynevezett pozitív glosszája is. Ezek nélkülözök az ironikus hangvételt, sőt a csattanót is, céljának, rendeltetésének viszont azzal tesz eleget, hogy felhívja a figyelmet egy-egy problémára, jelenségre, s így tesz szolgálatot az ügynek. Széljegyzetek zömmel az itt közölt írások is.

S miért ilyen válogatással prezentáljuk Gál László Böngészőjét? — kérdezhetik az olvasók.

Előbb a több mint nyolcszáz írásból terveztünk egy-két íves válogatást, majd miután kiderült, hogy a folyóiratban biztosítható terjedelemben még csak az érintett témák mindegyikéből sem vehetnénk fel egyet-egyét, úgy döntöttünk, hogy „csupán” a vajdasági irodalomra, művészetre, kultúrára vonatkozó böngészőket közöljük. Kilencvenkét ilyen jellegű írásra bukkantunk, ez az anyag is egy szerényebb kötetre való. Maradt a megoldás: ezekből is csak válogatást hozni, amely ismételtlen figyelmeztetne, hogy Gál László Böngészője valóban kötetbe kívánkozik.

A kép tehát nem teljes: nem is volt célunk. Csupán hangsúlyozni: Gál László valóban értékes, irodalmi rangú és szintű publicisztikát művelt.

Most, hogy a Böngésző újraolvasása után gondolatban össze is áll ez a nem létező kötet, „... azon csodálkozom, hogy mennyivel hatalmasabbak, erősebbek ezek a gyönyörű írások most így együtt. Sokkal többek, sokkal szebbek, sokkal melegebbek, mint voltak egyenként az újságban, első megjelenéskor”. Ezt Gál László írta egyik itt is közölt írásában Németh István *Zsebtükör*-je kapcsán. Ő tanítványáról, tanítványairól, már megírta azt, amit a tanítványok nagy tanítójukról még nem.

BORDÁS Győző

GÁL LÁSZLÓ ELSŐ VERSESKÖNYVE

BORI IMRE

Gál László költői szeszélye és szemérme egészen az utóbbi évekig eltitkolta előttünk első verseskönyvét. Hiába kéreltük, hajthatatlan maradt, és még akkor sem adta kezünkbe, amikor születése hetvenedik évfordulójára összegyűjtött verseinek, a *Rozsdás estéknek*, kiadását készítettük elő, s egy nagyobb, költői pályáját összefoglaló tanulmány írását terveztük. A költő, aki olyan gyakran mesélt ifjonti hőskoráról, első költői sikereiről, néhányuk pesti irodalmi köréről, Berda Józsefről, akivel együtt váltak ifjává levette a kamaszkor félszégeit, mereven elzárkózott, amikor első verseskönyvéről kellett volna beszélnie, s kajánul abban bízott, hogy a kis, jelentéktelen kötetet hiába keressük majd. Ne az induló költőt lásuk, hanem csupán a beérkezőt és a beérkezettet, ne gyöngeségeiben vizsgáljuk, hanem a teljes költői fegyverzetében élénk lépőt. Lélektani magyarázatát könnyűszerrel megtaláljuk ennek a húszéves önmagához való ragaszkodásnak, önmegtagadásnak és önletagadásnak — a kételyben, amely pályáját az elmúlt két évtizedben kíséerte, s amely költészetének egyik állandó motívuma lett. A „tudom mit ér dalunk szavunk . . .” (Most már) — ez a gondolat vibrált benne, amikor a verséről volt szó, s szüntelenül küzdenie kellett az értékebe vetett hitéért, a „szóért”, amely nem papírsarkány a szélben. Ha még élete utolsó éveiben is ezekkel a végeredményben termékenyítő költői gondokkal küzdött, elképzelhető, hogy ifjúi önmaga iránt még nagyobb kételyeket táplált, megmosolyogva a gyermek-Prométheuszt, aki csak játszott a költészet tüzével, s húszévesen azt hitte, leopta az égből a háború utáni nyomorúságával küzdő emberiség kedvéért, hiszen azt a diákkört, amelynek tagja volt akkoron, Prométheuszról nevezték el.

Ez a fiatal költői tűz a csalódás tájait világitotta be, s ha nem

állna az első Gál-versek mögött a hitelesítő életmű, nem is lenne más feladatunk, mint megállapítani, hogy az ifjú költő, húszéves korában, a szokványos, tehát kamaszos költői sápkorban szenvedett, hogy törvényszerűen pesszimista volt, hogy az életuntségnek azokat a fáradt hangjait szólaltatta meg, amelyek a sokat élt, sokat csalódott embereket szokták jellemezni. Tehát, hogy pózol, mint minden fiatal költő, szerepeket próbálgat, s éppen tetten értük, amikor a legsötétebb maszkját ölti fel, s zordonan kérdezi, miként Beköszöntő című versében olvassuk: „Emberek, van még álmotok?” Mert a húszéves Gál László, a *Húsz év* című verseskötetnek tizenkét versében, kiabálóan pesszimista, aki még nem is volt harcban, s máris a vereség kesernyés bánatát ízlelgeti, és iskolai tanulmányaira emlékezve sikoltja: „Vae victis!” — pontosan meghatározva ennek az életérzésnek határait is:

Húsz év, borongó, csöndes hangulat,
fakó mosoly, könnyes pillák alatt.
Húsz év, húsz tavasz szent keresztje,
nagy indulás és vesztett akarat.

Nem hiszek már reggelek jöttében,
derűs álmok álmos alkonyában.
Fáradt keservvel húzom az ígát,
pedig egyszer pirkadásra vártam.

Pedig egyszer pirkadásra vártam.
Kacagó dölyffel vártam a napot.
Végtelen vergődést, céltalan hiába,
Nekem az élet mást sohsem adott.

Nekem az élet mást sohsem adott,
céda szerelmet, festett vágyakat.
Az álmaimat reggelek rabolják
s a Hajnalomra a köd rászakadt.

A Hajnalomra rászakadt a köd
és nem bírok már úzni árnyakat.
Vae victis, jaj, de nincs már több erőm,
hogy dűlt hitekre újak álljanak...

(Vae victis)

Az „ora pro nobis” versei ezek, „memento” akar lenni mindegyik, tavasz-siratás, ahogy verscímei sorakoztatják a temetés-hangulatnak a vallási életből vett kulcsszavait, holott nyilván csak az első bűn, a versekben felbukkanó „céda szerelem” íze ecetesedik az álom és a való határterületein táborozó fiatal költő ihletében:

Csókjaimat, mit uccára vittem
s festett, hazug, hamis ölelésem . . .
Megtagodok minden álnok vágyat,
megtagodom, hogy eddig is éltem!

fehéren és tisztán most születtem,
néked, érted, temiattad élek!
Lemosom a megfizetett vágyat
s ártatlanul indulok elébed . . .

(Hélának I.)

Mert ez a „Héla”, akit négy versben ünnepel, nem valóság, hanem csak álom. „Asszonyom, akit még nem is tudlak . . .” — beszéli ki ezt a jellemző költői ráfogását, mintha Ady nyomában járna itt is, aki a „vár fehér asszonyát” énekelte. Költőnk „fehér hús évé szent asszonyát” idézi a Hélának című kis ciklusában, s ha Ady elbocsátva Lédát, a „voltál, mert láttalak” gondolatot játszott ki, Gál László a „vagy, mert képzellek” gondolatból indul ki. Sajátos petrarcizmus ígérete lappang ezekben a Gál-versekben. „Olaszos”, ha apró jelzetek után indulunk, s figyelünk a Giuseppe Parini után írt „La morte e la primavera” című versére, vagy a Roma című olasz nyelvű dedikációjára („Al mio caro amico, Paolino Manerba con una fraterna stretta di mano.”), mert azután a költő életútja is Itáliába visz majd, a „Napvárosba”, ahogy Rómát nevezi. Valójában azonban elsősorban Ady kezébe kapaszkodik, s a Léda-szerelem verseinek a motívumaiból költi a maga szerelmes verseit. A Nász címűben igen szembetűnő ez a versélmény:

A násznép arca hófehér volt
S a kriptá alján ónszínű sötét.
Remegve fogtam meg hideg kezét
(Az ablakon a holdfény haldokolt.)

A homlokán égett a bélyeg,
Szemében vibrált a bűn s a kétség
(Ma éjjel jegyzett el az Élet)
S a kórban a cirkumot lihegték.

S már visz magával éjszakákon át
(A láz, a vágy, a bűn most mind rokon)
Új utakon és régi álmokon...

S még kiabálóbb a Beköszöntő első két sorában:

Idegen ország minden ember,
órijás, félelmes nagy titok...

Ez az a verskör, amely közös kincse volt nemcsak annak a kis társaságnak, amelyben az ifjú Gál László mozgott, hanem a nálánál fiatalabbaknak is, ha József Attila költészetének egészen korai szakaszára gondolunk s ebben azokra a versekre, amelyeket éppen 1922-ben, a Gál-versek keletkezésének idejében írt „vergődő diákként”. Erre figyelmeztet a Gál Lászlóval együtt fellépő Fábrián György verseinek sora is, amelyek „álmoreliefek”, s amelyekben a költő barát a „fájdalom szülöttjének” nevezi magát, verset dedikálva „Babits Mihálynak alázattal”, „Raith Tivadarnak szeretettel”, s Gál Lászlónak, „kit nagyon szeret”. Ha ebből a versvilágból nézzük az ifjú Gál László költeményeit, nyilvánvalóan pózainak „őszinteségéről” kell beszélünk: költőileg az „igazat” mondja, amikor életfájdalmait, álmait, vágyait egy akkor divatos költői közhelyrendszer szabályai szerint formálja verssé.

A *Hús év* verseiben azonban ott van a költő Gál László is — egy gondolatban, egy hangvételben, amelyeket mintegy az érett s hetvenéves költő hitelesít, kétségtelenné téve, hogy éppen a költő „őszikéiben” kibomló élményvilág az, ami nem az öregkor költői hozadéka csupán, hanem költőnk legállandóbb, egész pályáját végigkísérő élménye, s nem véletlen időről időre való felbukkanása sem költészetében. Az 1902-es nemzedékről van szó, amelyet joggal nevezünk elveszett nemzedéknek. Frontot nem látott, de a háború hazugságát és nyomorúságát megélt gyermekkor döbbsenti a húszéves fiatalembert, s készíti panaszra. Beköszöntő című versében halljuk először a későbbi versekből jól ismert „in extremist”:

Az én álmomat vad zsvvaj kavarta,
 béna láb és megcsonkult kezek.
 Altatót ágyúszó orgonázott
 s a párnámon véreső vétkezett.

Jézus helyett Júdás lett az Isten
 és megfertőzött minden kisgyerek.
 A torkomat harapja már a pernye:
 Ébredjetek fel végre Emberek!...

Ez az a gondolat, amelyet a harmincas évek elején hazatérve, itthoni költészetének már a legkezdetén megszólaltat az „én kilencszázkettes vagyok”-nak tizenhárom évvel azelőtt felismert igazsága továbbéléseként. Hivatkozhatunk a Nem akarok 33 éves lenni című összefoglaló jellegű versére, vagy az És most megint című ugyancsak második világháború előtt írt költeménye alábbi soraira, hogy bizonyítsuk a Beköszöntő gondolatának aktív költészeti voltát:

Még alig láttuk meg az igazi napot,
 már jöttek hosszú sorban a vakok
 és a fülünkbe falábak kopogtak.
 Oh, anyáink mennyit zokogtak
 és nem meséltek Tündér Ilonáról...

Erre futnak rá a második világháború élményei, s az ebben meg­lapuló hazugság-motívum, a becsapatottság érzése lesz az, ami kibomlik majd a harvtanas és hetvenes évek verseiben. A „Jézus helyett Júdás lett az Isten” képlet Gál László költői világformuláinak egyikévé vált tehát, s hogy azzá válhatott, hogy nem sorvadt el, azt az elmúlt fél évszázad története magyarázza, mint ahogy forrásánál is történelem áll — a háborúval, amely elrabolta boldog gyermekkorát.

De a harmincas évek második felében született versek viszik tovább a húszéves költő anya-versének a gondolatát is. Az Anyámnak című versétől egyenes út vezet a Kovilji altatódalig, s a kései Muskátliig, amelyben a költő anyja halálát siratja:

Szeme könnyes s minden éjszakán,
 fölém hajol és megcsókol Anyám.

— — — — —

Szeretném megcsókolni a kezét,
Ő mondta el az első szép mesét.

(Anyámnak)

Majd tíz év után:

Aludj, fiam, csicsija-kisbabám...
Ugye, anyám,
emlékszel még? Én egyre látlak
s most megköszönöm az első mesét...

(Kovilji altatódal)

A *Húsz év* egyetlen versében megtaláljuk a kései Gál-költészetnek az ősképét is, benne az oly jellegzetes hangvételt, az annyira őt jellemző szóhasználatot a szóismétlések kiváltotta sajátos benyomással, a kesernyés melankóliát, amely már ennek az egészen fiatal költői világképnek minden eresztékét kitölti. A világra ébredő értelem borzongása, a megfosztottság érzése, a boldogság elvesztésének tudata, a világhiány és a korai halálgondolat ötvöződik már össze ebben a versben. Egyik kései versére sem hasonlít, de majdnem mindegyikre asszociálhat az olvasó:

... Amikor még kérni tudtam,
sírni tudtam, várni tudtam.
Be kár is volt felébrednem,
Istenem, de jót aludtam!

Visszasírom, visszakérem:
Add vissza a gyermekségem!
Aki úr vagy, hogyha úr vagy!

— — — — —
Hisz keresztút előtt állok:
ímé, itt az élet útja.

Anyám, élet, álmok, vágyak,
a holnapok úgysem várnak.
Úgysem várnak nagy remények,
csak lidércfény ami éget.

Kialudtak már a lángok
s lehajlottan, kába fejjel,
Ave Morte... én megállok.

(Memento)

A költői kezdetekben a költő véghangjainak szinte teljes polifóniája megszólal tehát. Amikor a *Húsz év* versei révén a költői indulás idejébe pillantunk, nemcsak az első verseskötet nélkülözhetetlen tapasztalatai után nyomozhatunk, hanem a költő egész pályájának jellemzőire is figyelniünk kell, árnyalatokra, amelyek az első kötet verseinek kontextusa nélkül nem lennének érzékelhetők. A Gál László-i „állandóságra” gondolunk itt elsősorban: amit e versek ismerete nélkül az öregkor oly értékes hozadékának tartotunk, most már a költőt pályáján végigkísérő létélményként kell értelmeznünk. Nem a költő „őszikéi” születtek, de ezekben az „őszikékben” alakultak ki szólamai, s formálódtak változatokká, példázva, hogyan válik az ifjúkori, a húszéves érzelmi virtualitás az öregkor költői valóságává, a dadogó életélmény egy nagylélegzetű költészetben megszólaló létélménnyé.

MEGJEGYZÉS:

Itt van az alkalom, hogy minden eddigi bibliográfiai leírás ellenében Gál László első verseskötetének adatait adjuk: *Novellyra*. Versek, elbeszélések, novellák. Írták: Fábíán György, Gál László, Harsányi Tibor. Budapest, 1923. 80 old.

A kis kötetben mind a három szerzőnek a műve külön címmel jelent meg. Ezek szerint Gál László kötetének a címe az eddigi hivatkozások ellenében a következő: *Húsz év*. Versek. A kötet 12 verse a következő sorrendben jelent meg: Beköszöntő; Vae Victis; Ora pro nobis; „La morte e la primavera”; Memento; Anyámnak; Nász; Roma; Héjának I., II., III., IV. A versek a *Novellyra* 13—25. oldalán találhatók.

EGY MEGÍRATLAN ÖNÉLETRAJZ NYOMÁBAN

VÉGEL LÁSZLÓ

1. Vallomásos író volt Gál László, de ehhez a megállapításhoz tartozik az is, hogy sokkal szívesebben vallott eszméiről, mint az életéről. Úgy tűnik, hogy a puszta élet az ő szemében nem volt több magánügynél, és figyelmének középpontjában ezért a nagy emberi és társadalmi hitvallások, közösségi remények és kiábrándulások kerültek, amelyek nagyrészt háttérbe szorították a hétköznapi élet gazdag színskáláját, történéseit. S ha még pontosabban akarnánk fogalmazni, hozzátehetnénk, hogy életének számos tényező mozzanatára úgy tekintett vissza, mint az eszméket bizonyító érvekre, és ezáltal mindazt, ami megtörtént vagy megtörténhetett volna vele, tehát a puszta valóságot és a valóság lehetőségeit, valami sajátosan fanyar filozofikus, töprengő és meditáló attitűd mögé rejtette. Az egész életet elfedte a gondolkozás, az eszmélés, a tépelődés, a polemikus indulat, a világnézeti harc, a reflexió. Életművéből nehéz lenne „kihámozni” egy tényszerű életrajzot, eszméinek biográfiáját viszont annál könnyebben. A nagy vallomásos költő és a történelem kockázatos kihívásával szembenező közíró műveiben az önéletrajzi elemek áttételesen jelentkeznek, eszmévé transzformálódnak. Búvópatakként megjelennek a versekben vagy a cikkekben is, legtöbbször ismétlődő fragmentumok formájában, de ezek nem illeszkednek teljes képbe. Az „egész élet” diszkrétan húzódtott meg az eszmék mögött.

2. Az önéletrajzi elemek rejtett megjelenése miatt érdekesnek találjuk Gál Lászlónak azon kísérleteit, amelyek legalább szándékukban jelzik azt a próbálkozást, hogy szisztematikusabb formában jegyezze le visszaemlékezéseit. Kétszeri nekifutás után is csak a világháborús és a budapesti forradalmi pályaszakaszt tudta felvázolni. Mindkét kísérlet a maga nemében érdekes és jellegzetes. Az első az ötvenes évek második felében született. Gondolunk itt első-

sorban a *Minden másképpen van* című, nagyobb lélegzetű öniro-
nikus visszaemlékezésre (*Híd*, 1957, 12. szám), és az ugyancsak ha-
sonló jellegű *A prometheusok* című írásra (*Híd*, 1958, 10. szám). A
második kísérlettel egy évtized múlva jelentkezett: ennek a vázát
a *Képes Ifjúságban* folytatásokban közölte *Kamaszok a forradalom-
ban* című önéletrajzi visszaemlékezés képezi (*Képes Ifjúság*, 1969.
április 16.; április 29.; május 7.), s ehhez tartozik még a *Találko-
zásaim Ady Endrével* című alkalmi megemlékezés (*Híd*, 1969, 10.
szám), továbbá az *Új Symposion* 1971, 74. számában közzétett
Balra a baloldaltól című esszé is, amely az önéletrajzi vonatkozá-
sokat illetően összegező jellegű.

A két kísérletet egy évtized választja el egymástól, olyan évtized,
amely elmélyítette Gál gondolkodását, s ezért tanulságosak azok a
közös gócpontok és erővonalak, amelyek mindkét kísérletben meg-
vannak, valamint azok a hangsúlyeltolódások is, amelyek az egy
évtizednyi tapasztalatok eredményeit jelzik.

3. Nem tartjuk véletlennek, hogy a világháborús évekre és a
Tanácsköztársaság kikiáltásának napjaira Gál olyan kitartóan visz-
szatért, hisz ezek az évek magukban foglalták mindazokat a remé-
nyeket, dilemmákat és kérdéseket, amelyek Gált egész élete folya-
mán izgatták. Oneszmélése ekkor kezdődött. Mindenki előtt vilá-
gossá vált immár, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia elvesztette
a világháborút. „Recsegett, ropogott az úri Magyarország dűledező
épülete, lángok csaptak fel a grófi szérún.” (*Találkozásaim Ady
Endrével*) Kamaszfejjel élte át ezeket az apokaliptikus víziókat és
a világmegváltás reményeit. Budapesti réaliskolásként jutott abba
a helyzetbe, hogy szembenézzen a történelemmel. „... új időknek
új dalai ostromolták az iskolák falait is. Gombamódra szaporodtak
el a kicsinyke, szinte házi irodalmi körök, úton-útfélen.” (*Találko-
zásaim Ady Endrével*) A Prometheusok a Park-kávéház különter-
mében olvasták fel elbeszéléseiket, verseiket. Látták Ady Endrét a
Balaton-kávéházban, belopakodtak és egy hadikávét mellett lesték,
bámulták. Nagy terveket szőttek, s — gondoljunk csak az *Opti-
misták* egy-egy jelenetére, érettebb-ifjabb fejjel is volt szó erről —
a szabad szerelemről vitáztak. Kamaszszerelem és forradalom!

De mindannyiukat bigott és hazafias szellemben nevelte az is-
kola. „Itt álltunk a szent háborúval és apró zászlókkal rohángál-
tunk, miközben annak a kívánságnak adtunk meglehetősen hangos
kifejezést, hogy vesszen Anglia, ami nem is látszott bolondos kíván-
ságnak.” A valóságot persze nem lehetett elrejtteni immár a 16 éve-

sek előtt sem. „Az utcán egyre több katonaruhás rokkant koldus könyörgött a romlandó fillérért, mert a hazának még nem volt ideje megemlékezni csonkult gyermekeiről. Nem tudom, nem beszélgettem velük, de hiszen, hogy boldog volt a vak, hogy a hazának áldozhatta szeme világát és aki csak lábát vagy karját áldozhatta fel, az is boldog volt, bár mérsékeltebben. Csak az idegsokkos katonáktól féltém igazán, ők a fejüket rázták, mintha azt mondták volna: nem, nem, soha többé.” A történelem vihara a kamaszokból rövidnadrágos forradalmárokat csinált. „A köztársaság kikiáltásakor ott álltam a tömegben az Astória Szálló előtt. Reggelig, berekedésig éljeneztük a forradalmat.” A csintalanság tudata és a világmegváltás gondolata került közel egymáshoz. A fiatalok és gyerekek puskával a kezükben büszkén vállalták a házőrséget. 1919 decemberében Gál 17 évesen néhány osztálytársával együtt a Kommunisták Magyarországi Pártja IX. kerületi szervezetének tagja lett. Az iskola direktóriumában is ott van. „Werndl-puska a vállamon, Frommer-pisztoly az oldalamon, és a derékszíjamon két kézigránát. Mindehhez rövidnadrág, illetve az a buggyos, a bricsesz.” (*Kamaszok a forradalomban*) Felvillan a Szovjetház képe, és megidézi Czerny Józsefet is, a Lenin-fiúk parancsnokát, akit még a diktatúra előtt ismert meg az Ébredő Magyarokat rohamozva, s aki a „bujkálás heteiben” egyszer „megaludt” náluk. Ugyanarról a Czerny Józsefről van szó, akit Sinkó Ervin a *Szemben a bíróval* című önéletrajzi esszéjében így jellemez: „Mikor a diktatúra előtt egy hónapig illegalitásban, búvóhelyekről kellett intézni a pártmunkát, sokat voltam együtt egy nagy szál legénnyel. Azok közül a testileg nagyon erős, primitív embereknek fajtájából való volt, akikben van valami gyámoltalan, s kicsit szentimentálisak is. Utolsó falatját is szívesen osztotta meg velem, rajongott a vezéreinkért, és fáradhatatlan volt a pártmunkában. Ez a Czerny József lett a Lenin-fiúk parancsnoka, neki kellett éjjelben rajtacsapni megrémült ellenforradalmárokon, neki kellett vallomásokot kicsikarni, mintha személy szerint vérengző és durva lelkű lett volna — és csakugyan vérengző, durva lelkű s hozzá még korrump is lett, s a legvégén láttam, jól érezte magát ebben a szerepében. Virtussá lett, aminek elvben elkerülhetetlen kényszernek kellett volna maradnia.”

Egyazon történelmi helyzet, egyazon történelmi szereplőjéről van szó, s mégis mennyire különböző látásmódok. Mennyire mást jelentett a 21 éves Sinkó Ervinnek ez a személy, és mennyire mást a 17 éves Gál Lászlónak! S a nagy történelmi változások idején

milyen sokat is jelent a négyesztendőnyi korkülönbség, az élményeknek mennyire eltérő szerkezete következik belőle. Sinkó az „etikusok” szemináriumán átesve, saját dilemmáit immár módszeresen végiggondolva igen differenciáltan tekint az erkölcs és a forradalom viszonyára. Ez merült fel Czerny József személyével kapcsolatban is. Ezzel a kérdéssel viaskodott ő maga is. Gál szemében a forradalom „keletkezéstörténete” nem volt ilyen problematikus vizsgálatoknak kitéve. Ő megkeresi a parancsnokot, aki őt és Blankát gyönyörűen fogadja. „Jóska bácsi” megölelte őt, leültette, és nagyszerű uzsonnát kaptak a fiatalok. „Métereket, éveket nőttem szívem hölgye előtt...” E naiv élmény felrajzolásában mutatkozik meg Gál László emlékezéseinek autentikussága, sajátos többlete. Meg tudta őrizni a forradalomban való hit pátozszmentes naivitását. Azt, melyet a későbbiek folyamán semmiféle ellentmondás nem tudott véglegesen megszakítani, mert mindennemű ellenpontozás a kritikusabb szemléletmód és a kritikusabb jövővárás része lett.

Az önéletrajzi részletek azt bizonyítják tehát, hogy Gál László hitének, a forradalmi változásokba vetett reményének, a hit elvesztésének forrásvidékei a 19-es Tanácsköztársaság éveiben vannak. Minden későbbi tapasztalat ezt az alapvető élményt gazdagította, módosította, ám nem döntötte meg. A forradalmi hiteket és kiábrándulásokat az ifjúkor legelején élte át, és ezért tudta a későbbiek folyamán is a forradalmat, a forradalmakat az örök ifjúság nagy szimbólumának látni. „Megöregedtek a Forradalom kamaszgyermekai, de a Forradalom egyre fiatalabb, a Forradalom sose öregszik meg (*Kamaszok a forradalomban*). Még azokkal a versekkel is összecsengnek e sorok, amelyekben a „nem hinni szörnyű hit” infernális jajszavai hangzanak fel. S természetes, hogy az ostorozó/rákérdező cikkíró előtt is minduntalan ez a gondolat lebegett.

A forradalmi hit, a világforradalomra alapozó remény kora ifjúságának nagy élménye volt, mondhatjuk így is: az ifjúkor ennek az élménynek a jegyében telt el. Nem „szabályos” élmények ezek, de olyan meghatározó erejűek, hogy Gál a későbbiek folyamán is ezeket igyekezett visszaidézni. Az ártatlanság korának nem voltak semleges és mennyiségben gazdag élményei. Viszont éppen ennek köszönve tudott oly természetes egyszerűséggel és személyes élményerővel szólni a kor objektív problémáiról.

4. Nem érdektelen összevetni a két időszakban jelentkező önéletrajzi részletek között mutatkozó különbségeket sem, azért is, mert ebben az időszakban Gál gondolatvilága jelentős mértékben

elmélyült. Az ötvenes években közölt visszaemlékezésekben inkább a novellisztikus forma jutott érvényre, a szerző igyekezett szabályos történeteket elmondani, bár az ironikus, a humoros kommentárok meg-megbontják a történeteket, mégis a viszonylag tisztább prózai ihletés jellemzi e följegyzéseket. Számos önéletrajzi részlet novellává kerekedik ki.

A hatvanas években írt feljegyzések már inkább a világnézeti esszé és vallomás felé mutatnak. Nagyobb gondolati szenvedéllyel kíván e korszakból, e korszak személyes tapasztalataiból általánosabb érvényű szellemi következtetéseket levonni. Egy szenvedélyesebb, de ugyanakkor letisztultabb álláspontot tükröznek ezek a vallomások. Most már végérvényesen tudja, hogy „megállni . . . sohasem lehet”. Vallja, hogy a „megmerevedett baloldaliság nem baloldaliság többé. A megmerevedett forradalom is — ellenforradalom.” S ifjúkori élményeinek stigmáját ismerjük fel ezekben a sorokban is: „Nekem a baloldaliság — ifjúságot is jelent. Örökkévaló és nem személyekhez kötött ifjúságot. Apák és fiúk gyakran szembe kerülnek egymással, öreg és ifjú forradalmárok is, de — szimbólum is lehet — mindig a fiak a fiatalabbak. Ők az igazi forradalmárok.” (*Balra a baloldaltól*) Mindezt kibővíthetjük éppen az önéletrajzi részleteinek tanulságaival: mindazok ide sorolhatók, akik a jövő felé futó baloldalon — hogy újra csak az ő kifejezésével éljünk — töretlenül meg tudják őrizni a jövőbe vetett hitet a való világ ellentmondásaival együtt és ellenére is.

PURGATÓRIUM (XV.)

PINTÉR LAJOS

Tizenötödik, utolsó elbeszélés,

melynek során tanúi lehetünk a tífuszfrizurás nő heremarcangolási ügye tárgyalásának, továbbá kedélyesen induló történetünk tragédiába torkollásának s egyszerűszenvedő főhősünk, Böller Géza bukásának.

A poéta intézeti közlönye, az ABSZTINENCIA különkiadást szentelt a tífuszfrizurás nő heremarcangolási ügye tárgyalásának. „Mint Krisztus a dölyfös római katonák dárdáinak erdejében, állott a vádlott szigorú bírái előtt” — fogalmazott a poéta, s ebben a hasonlatban a meggyőződés az iróniával vetekedett. Az elnyúlhatetlen biblikus analógia szemmel láthatóan mindkét lábára sántított, hiszen ennek a hölgynek világéletében a legkisebb gondja is nagyobb lehetett tévelygő lelkek megváltásánál valamiféle fiktív Éden haszonélvezete kedvéért. Ellenkezőleg, eléggé nem dicsérhető materialista érzékkel a földi Paradicsom ügybuzgó prófétája lévén, előljáró példaadással fennen hirdette, hogy a Természet közkinccset képező összes esztétikai rendeltetésű teremtményei közül a szép nő áll a fő helyen. Látszatra feslett életvitelének, mint a továbbiakban látni fogjuk, komoly eszmei alapjai voltak, és a poétát éppen ezzel a minőségi többlettel sikerült maga mellé állítania olyannyira, hogy a hiteles hasonlatok tévedhetetlen ráérzője még a Krisztus-analógiát sem találta túlzásnak.

A tífuszfrizurás nő — megnevezésében most szándékosan mellőzzük a frottírköpenyes jelzőt — a tárgyalásra egy mindenféle divat-izmustól mentes, csaknem talpig érő gyolcspendelyben vonult ki, mely lepel csak közelről mutatkozott gyolcsingnek, távolabbról, akár az udvar közepéről szemlélve, már darócöltözéknek ha-

tott, s eddigelé csupán a vádlott szobatársai tudták, hogy annak idején egy bagdadi kalifának becézett calcuttai attaséfélétől kapta, több más felsőruha és alsónemű kíséretében. A különc szerető ugyanis csökönyösen ragaszkodott hozzá, hogy szerelme tárgyát, sajátos rítussal, a maga megválasztotta burkolatból bontsa ki.

Ez az öltözék azonban csupán felületes indítéka volt a krisztusi hasonlatnak, melynek végső alkalmazását a poéta akkor tökélt el, amikor a vádlott — tulajdon léha előéletének védelmében — kifejtette, hogy erkölcsi világszemléletének politikai alapjai vannak (általános megrökönyödés), eszmei alapja, ha úgy tetszik (moraj, jelentőségteljes pillantásváltások), hiszen ő a marxizmus emlőjén cseperedve fel nem állhatta meg, hogy végig ne gondolja a gondolatokat, így arra a könyörtelen megállapításra jutott, hogy a sarkalatos tézisek dolgában nem lehet megalkuvás, következképpen a nő, pontosabban a szép nő, mint a Természet esztétikai rendeltetésű teremtményeinek legfőbbike, ki nem sajátítható. Márpedig ami e tekintetben ez idő szerint a társadalomban folyik, azt ő enyhén szólva is a magántulajdon vérnászának tekinti.

A tárgyalás közönségét lebilincselte a tifuszfrizurás nő magabiztos és váratlan fejtegetése; s miután pikáns, bizarr, szabados kifejezésekkel ecsetelt részletekre számítottak, a tárgyalás irányváltása annál inkább meghökkentette őket; kéjhölgyek és kocsmatöltelek ajkán a materialista világszemlélet műszavait aligha szokta meg valaki. A kézenfekvő eszme, miszerint a szép nő nem lehet magántulajdon, csakis közkinccs, férfiak és nők tetszését egyaránt megnyerte, az okfejtést mindenki elfogadhatónak találta, s még a poétának sem jutott eszébe utánagondolni, minősítette-e Marx valaha is a nőt a Természet esztétikai rendeltetésű teremtményének. Bátor nő, állapította meg magában, a legtöbb politikai törvényszegő tetteinek indítékait és következményeit legjobb ékesszólásával igyekszik átráncigálni polgári, emberi, érzelmi síkokra, ez meg, lám, legköznapiabb kicsapongásait is politika állásfoglalássá avanszálná.

— A féltékenység a féktelen önzés, a birtoklási vágy, végső soron a magántulajdon egyenes ágú csemetéje! — nyilatkozta ki a tifuszfrizurás nő, mire Szollár bácsi, a buddhista szerzetesre emlékeztető aggastyán egyetértően közbekiáltott:

— Úgy van! És viszont!

A poéta Böller Géza füléhez hajolt:

— Csendet kérek, mert kiürítetem a termet!

Böller Géza felcsodálkozott, majd megértette. Az egyik orvos köpenyéből elkölcsönzött reflexkalapáccsal háromszor az asztalra koppintott:

— Csendet kérek, mert kiüríttetem a termet!

A tizennégyszer tizennégy méteres betonudvar közönsége egy pillanatra felnevetett, aztán fegyelmezetten elcsitult.

Böller Géza ugyanis e pillanatban már elnöke volt a bírósági ötöstanácsnak. Mielőtt a tárgyalást megkezdték, kifogás támadt a tanács összetétele ellen, nevezetesen a rekedtes hangú, magát beépített megfigyelőnek valló nő megjegyezte, hogy a Lorelei-hajú tanítónőt a rendőrgyilkos férfi tárgyalásának levezetésére választották elnökké, ám miután a sors úgy hozta, hogy a heremarcangolási ügy kerül napirendre, felvetődik a kérdés, elnökölhet-e egy nő elfogulatlanul ilyen kérdésben. Valaki a férfiak közül közbekiáltott, hogy az észrevétel rendkívül éleselmjű, akinek nincs heréje, el sem képzelheti, mit jelent annak megmarcangolása, mire a harcias tanítónő azzal válaszolt, hogy az általános gyakorlat szerint gyermekes anyák elleni tárgyalásokat az esetek túlnyomó többségében olyan férfiak vezetnek le, akik még sohasem szültek. Ám a közakarát tiltakozására a Lorelei-hajú tanítónő végül is visszavonult. Ekkor támadt az ötlet — a vastag lábú asszonyosság elméjében —, hogy az elnöki posztra Böller Géza beszerző a legalkalmasabb, igazságszeretete közismert, elfogulatlanságát mindenki szavatolja.

Böller Géza megütődött. Arca pírba borult, tenyere megizzadt. Hogy szociális igazságtevéseit, mármint hogy beszerzői minőségében az ápolitak pillanatnyi pénzügyi helyzetére való tekintet nélkül, a saját zsebe kárára mindenkinek beszerzi, a szekrénykéjébe, a szatyrába csempészi azt, amire a tulajdon feltevése szerint az ápolitnak szüksége lehet — tehát hogy ezt a voltaképpen öncélú passzióját az osztályon számon is tartják, azzal Böller Géza nem is gondolt. Kétszeresen is zavarban volt, úgy érezte, hogy „üzelmait” leleplezték s ráadásul nyilvános szereplésre kárhoztatják.

De a népszerűség ellenében semmit nem tehetett. Egyetlen halk ellenvetés hangzott el mindössze, a selyempizsamás öregúr részéről, aki nem volt meggyőződve, hogy feltétlenül jó az, ha egy bírósági elnök ennyire igazságszerető, vagyis meglehet, hogy az igazság szempontjából jó, ám az ember szempontjából kevésbé, márpedig az igazság nem lehet öncél, az az emberért van, s az embernek az igazságtalanság nem mindig válik kárára, ellenkezőleg, a

részrehajlás, a kiskapu fennállása nyújt számára lehetőséget, hogy képességeit, ügyességét, a tömegnél különb voltát bebizonyíthassa és kamatoztathassa. Amit itt elmondtunk, természetesen a selyempizsamás öregúr belső indítéka volt csupán, kifejtésére nem volt alkalma, meglehet kedve se nagyon. Ellenben a többiek egyhangúlag kikiáltották Böller Gézát az ötöstanács elnökévé, s a poéta bátorítóan a fülébe súgta, hogy ha megakad, majd ő súgni fog.

Most az a procedurális kérdés merült fel, vajon szükség van-e ehhez az ügyhöz is ötöstanácsra, lévén, hogy a fennforgó büntettért húsz évig terjedő börtön vagy netán halálos ítélet aligha mondható ki.

— Nono! — kiáltott közbe a rekedtes hangú, magát beépített megfigyelőnek valló nő. — Ha a szegény áldozat nemzökképtelenné vált, abban az esetben többrendbeli, szinte végtelen számú gyilkosságról beszélhetünk!

A közbeszóló, aki csak az imént keltette a lemondással határos objektivitás benyomását — nő léte megkérdőjelezte, hogy elnökölhet-e nő ebben a kérdésben elfogulatlanul —, most akaratlanul is fölfedte, hogy szívvel-lélekkel a delikvens ellen szurkol.

Böller Géza, a poéta súgására, kénytelen-kelletlen ismertette a tényállást, miszerint a vádlott ellen az a vád, hogy félreérthetetlen szándékkal a kocsmában felbízott egy férfit, lerészegítette, s miután az a számlák kiegyenlítését követően élni akart megváltott jogával, a vádlott fondorlatos módon magához engedte, majd a kritikus pillanatban cafatokra marcangolta az áldozat heréjét.

— Orvosi látéletre lenne szükség! — hangozott egy bekiáltás, de Böller Géza a reflexkalapáccsal háromszor az asztalra csapott.

A galambősz októbrista vádbeszédjét azzal a paradoxonnal kezdte, hogy az életben a részlet gyakran több az egésznél, majd a poéta Böller Géza révén továbbított követelésére („Közérthetőbben!”) kifejtette, hogy szerinte ősrégi igazság, hogy aki megölt egy férfit, egyszer ölte meg, de aki egy férfit megfosztott férfiasságától, annyiszor ölte meg, ahányszor csak ama férfinak kívánatos nőszemélyre esik a tekintete.

— Kifogás — ugrott fel a baby-dollos hölgy. — A tata közismerten nőgyűlölő!

— Az mellékes, drága hölgyem — szólott a galambősz októbrista. — A lényeg az, hogy az áldozat nem volt nőgyűlölő. Márpedig a rendelkezésünkre álló tényadatok birtokában bizvást kijelenthetjük, hogy igenis nem volt az, már amennyiben nem által-

lott... — s itt a közvádó enyhe undorral a darócruhás, tífusz-frizurás vádlottra nézett.

A vádlott sírva fakadt.

— Idáig érő hajam volt! — mutatta a zokogástól rázkódva — A börtönben vágták le! A nőiességemet!

— Csakhogy a magáé ki fog nőni! — vágott vissza az ellágyulástól mentes közvádó. — A legsúlyosabb büntetést kérem! — fordult Böller Gézához, és méltóságteljesen meghajolt.

A védelemé volt a szó.

— Vérlázító borzongással gondolok arra a lehetőségre — kezdte a poéta —, hogy a legnagyobb földi gyönyörök küszöbén személyemet is hasonló merénylet érheti, sőt őszintén megvallom önöknek, hölgyeim és uraim, eljövendő szeretkezéseimtől balsejtelmeim szerint már aligha fogom tudni távortartani azt a szorongást, amit a tárgyalt ügy barázdált elmémbe, illetőleg esztétikai rendeltetésű teremtmény legyen a talpán, aki a jövőben minden fenntartásomat el tudja háritani — és itt a Lorelei-hajú tanítónőnek erősen a szemébe nézett —, mindazonáltal szorongatott elfogultságomban sem feledkezhetek meg a természet esztétikai rendeltetésű teremtményének arról a jogáról, hogy a rendelkezésére álló valamennyi eszközzel szembeszálljon a kisajátítással, az akarata, beleegyezése nélkül való birtokbavétel.

„A védelem” — írta három órával később az ABSZTINENCIA különkiadásába — „az Egyesült Nemzeteknek az Emberi Jogok Deklarációjára, az egyén szuverén önrendelkezési jogára alapozta védőbeszédét, amely, nem vitás, jelentősen hozzájárult a felmentő ítélethez.”

A teljes igazság kedvéért nem hallgathatjuk el, hogy a felmentő ítéletet Madámnak a következő bejelentése csikarta ki: „Urak! Öt perc múlva látogatás!”

Az történt, hogy dr. Poveda az utolsó pillanatban mégis úgy döntött, hogy elrendeli a náthalázjárvány megszüntését.

Az emelkedett morajt egy pillanatra a selyempizsamás öregúr diadalordítása harsogta túl: „Heuréka! Akkor én szabad vagyok!” Voltaképpen már régen szabad volt: attól a pillanattól kezdve, hogy dr. Poveda leleplezte a „morfínista patkány üzelmeit”. Elbocsátó lapjának bevonása pusztán a nyomozás idejére vonatkozott, ám miután a Piccolo — melleleg tréfából — azt mondta neki, hogy amíg az influenzazárlat tart, nem hagyhatja el a kli-

nikát, mert megfertőzi a kintieket, morózusan kicsomagolt, és megadóan várta a fejleményeket.

A bent maradottnak annyi idejük sem volt, hogy néhány kapkodó mozdulattal simára ráncigálják az ágyhuzatot és rendbe hozzák a hajukat, habár sem az ágyak simasága, sem a frizurák rendezettsége nem tartott hosszabb ideig, mint maga a művelet: az ágyakat azonnal dimbes-dombosra nyomorította a sok civil fenék és cókók, a frizurákba meg visszafojtott ölelésektől remegő karok rontottak; az udvart viháncoló gyerekhad lepte el, az ebédlő fehér terítős asztalait messziről jött hozzátartozók ülték körül.

A galambősz októbrista, aki tapasztalatból tudta, hogy az ilyen együttlétek öröme a huszadik percben kulminál, ráparancsolt feleségére, hogy negyed négy előtt ne jöjjön, s az időt addig jótékonykodással akarta eltölteni. A szemeteskannából kikotorta a szesszel áztatott, fenekeket látott tamponokat, kávéfőzött, s a tálcával éppen befordult a női ebédlőbe, amikor a folyosó szegletében megpillantott egy alezredesi egyenruhát. Reszkető kézzel lerakta a tálcát, a tiszthez rohant, szabályosan tisztelgett, ami pizsamájával és mamuszával együtt groteszk benyomást keltett, ám a tiszt arcán inkább a megdöbbenés, mintsem a derű ütközött ki. A galambősz októbrista izgatottan megragadta az alezredes karját, két lépéssel arrébb vonszolta, és szaggatottan a fülébe súgta:

— Alezredes elvtárs, egy pillanatra, ha bejönne velem a garzonba, csupán egy percre venném fel az egyenruháját...

Az alezredes kirántotta karját az eszelős szorításból, önkéntelenül cselgáncs-pózba mozdult; meg lehet érteni: ezt a fura kívánságú atyafit csak az imént látta a szemeteskukában kotorászni.

— Megbocsásson, kolléga — szégyellte el magát a galambősz októbrista. — Én egy nagy gyerek voltam.

Az alezredes magához vonta a vastag lábú asszonyságot:

— Borzasztó. Azonnal kimentelek innét!

A galambősz októbristát leszámítva Böller Géza volt az egyetlen ápolat, akit nem boldogított látogató. Szokatlan zaklatottságot észlelt magán. Maga is meglepődött, hogy nem tud örülni a mások örömeinek, a körötte tomboló kedélyáradatnak. Gondolatai visszavisszatértek a tárgyalás olyan apró mozzanataira, amelyeket a poéta sem tartott feljegyzésre érdemesnek, s amelyek egyedül Böller Gézára gyakoroltak hatást. Zavaros kocsmái képek, penge a bordák között, elképesztő perverzitás, anya és leány egyazon ágyban átutazó csavargóval: csupa olyan torzó mozzanat, amelyek

a tifuszfrizurás nő vallomásában harmadrendű körülményként, hangulatfestő elemként hangzottak el csupán. Böller Géza felkavart lelkiállapotában maga sem tudta eldönteni, vajon ezek a számára idegen, elképesztő iszonyatok háborítják-e fel jobban, vagy pedig az a tény, hogy a vádlott mindezt olyan magától értetődően dobta oda, mintha azt mondaná: *akkor* egyébként sütött a nap, esett az eső, csicseregtek a madarak.

Kilépett a folyosóra, a sarokból civakodás visszafojtott indulatszavai ütötték meg a fülét: egy civil férfi vadul ráncigálta egy nő-ápoló táskáját! — Azt kérdeztem, miből telik neked kenceficére?! Itt mindened megvan, én a számtól vonom meg, neked meg: Sanoár! Ebben a büdös kórházban!

Böller Géza torkát elszorította a keserűség. A chat-noir, mint annyi más, a tulajdon zsebét terhelő szociális igazságtevési igyekezte, az ő műve volt: fennköltnek hitt missziója gyakorlati hatását most tapasztalta először, s a tapasztalat kiábrándító volt. Ráadásul, ha a nő megmondja az igazat, esetleg rá is mutat Böller Gézára, ő volt, ő vette, ha tudni akarod, ez a bösz férfi szétkeni őt a kockás kövezeten. Féleleműzötten kisurrant az udvarra, ahol piros masnis kislányok egy parányi ölebet babusgattak. A törpe lábú kutyusnak hosszú, vastag törzse volt, hasa a földet súrolta. „Nagyobbat vettem volna belőle — röhögött egy férfihang —, legalább egy méter hosszút, de hatlábút most nem lehet kapni...” Böller Gézának hirtelen eszébe jutott a Cirmos, a megboldogult Irma néni hagyatékában az a tétel, amelynek tulajdonjoga mindenféle formaságok nélkül azonnal átszállt reá, így amikor dr. Poveda váratlanul melléje sodródott és a vállára téve jéghideg kezét megmagyarázta Böller Gézának a tulajdon lehangoltsága okát, majd felajánlotta, hogy éljen jogával s menjen ki víkendre, Böller Géza nem habozott.

Esetlenül, az árván hagyott Cirmos sorsáért aggódva sietett a zajos, forgalmas utcákon. Félúton kapott észbe, hogy a lakáskulcsot Ottó ápolónak adta s a címét nem tudja. Visszaloholt a klinikára, megtudakolta a címet, taxiba ült, ám a külvárosi földszintes kis házban azt a felvilágosítást kapta, hogy Pongó Ottó itt lakik ugyan, ám napok óta nem mutatkozott. Böller Gézát balsejtelem fogta el, képzeletben már látta Ottót, amint a nyolc ampulla morfiummal a határon oson át, két zárójel között cikázva (furcsa módon a határt úgy képzelte el, ahogyan földrajzkönyvei jelmagyarázataiban lerajzolva látta), majd hirtelen eszébe jutott, hogy

hiszen a morfium megkerült, ettől megnyugodott, ám tanácstalansága nem oszlott el. Jobb ötlet híján, a lakására hajtatott, s ösztöne jól vezérelte: a lakás nyitva volt, a hűvös előszoba fonott székében félmegtelenül, egy félig telt sörösüveget napszemüvegnek használva Ottó ápoló elpilledten hevert, mögötte, a nyitott ajtón át az elsötétített konyhában karcsú női vállakat látott Böller Géza.

Pongó Ottó ápoló meghökkent, felpattant, és hirtelen csuklani kezdett.

— Öregem! — kiáltotta, elkapta Böller Gézát, vonszolta az udvarra, a kerekas kúthoz. — Ezt a meglepetést! Látod, belémállt a csuk-lás! Onts nyakon egy vö-dör vízzel!

— Köszönöm, így már jobb! — prüszkölt egy perc múlva, és nedves testéhez szorította Böller Gézát. — Öregem, csudákszol? Nem, te nem is csudákszol. Jól ismerlek én. Ja, nem is mondom, ott bent, a feleségem... Véték ezt a lakást így üresen... gondozatlanul... őrizet nélkül... Öregem, te klassz haver vagy!

Böller Géza arcán olvasgatta a válaszokat, és boldogan felkiáltott:

— Bravó! Te aztán megérted az emberfiát!

Ezt a témát Ottó ápoló ezen a ponton szerette volna lezárni, sürgősen újabb téma után nézett, eszébe jutott a macska.

— Öregem, nélkülem a cicád már rég beadta volna a kulcsot. Vagy mit beszélék, Izabella nélkül. Ötpercenként eteti...

A macska, mintha meghallotta volna, hogy személyéről van szó, kiugrott a padlásbejárón, Ottó lába elé pottyant, hátából-farkából két feszes ívet domborított, majd dorombolva Böller Géza combjához simult.

Böller Géza leült a kút kávéjára, régi meghitt délutánokat idézett: az udvar fellocsolva, ő a kút kávéján, a Cirmos mellette, Irma néni a konyhán matat, órákig nem szólnak egymáshoz, csak éppen tudják, nincsenek egyedül, itt van a másik is. Most röstelkedett is kicsit saját maga előtt, amiért naponta hallgatta Ottó kesergéseit nyomorúságos lakásviszonyairól, mégsem jutott eszébe, hogy az ő lakása üresen tátong: amikor átadta a kulcsot és megkérte Ottót, hozza el a spórkasszáját meg a gyémánt karkötőt, még akkor is csak a tulajdon hasznát nézte — az ember soha nem küzdhet eleget a tulajdon önzése ellen, gondolta, s röstelkedésén úgy igyekezett túltenni magát, hogy Ottóhoz fordult:

— Megkérném valamire. Ha megpróbálná elintézni, hogy már ma éjszakára visszamehessek...

A klinika ajtónállója rosszállóan forgatta Pongó Ottó levelét.

— Egy seggtörleszt engem ne utasítgasson!

Böller Géza hiába magyarázta a helyzetet, a kapus hajthatatlan maradt.

— Ha ivott volna, az más lenne! — szólt utána búcsúzóul.

Böller Géza eddig csak a délutáni keserűséget érezte az ínyén, a nyeldekklőjén, a gyomrában, most egyszerre megszomjazott. Egy kocsmában likórt rendelt, lassan elszopogatta. Keserűsége oldódni kezdett, zilált elméjét egyetlen lelkesítő gondolat hatotta át: szép az élet! Nem akarta elhinni, hogy megivott egy likórt, és semmi baja. Kért még egyet, azt már gyorsabban felhajtotta, a harmadikat meg egyetlen nyelésre. A bódultságon kívül csupán annyit érzett, hogy a lemenő nap bántja a szemét. De nem volt részeg, a kapun még tettetni is próbálta magát.

— Pasikám! — ripakodott rá a cerberus. — Hát nem érted? A te ágyadat most pihentetik! A kajádat két napra lemondták! Mit képzelsz, klinika ez vagy átjárós Na-Ma?!

Böller Géza éppen készült odébbállni, amikor a klinika bejáratához vezető felszórt úton felbőgött a mentőkocsi, befarolt, s egy markos ápoló mosogatórongyként a küszöbre pottyantott egy vérző arcú, bemocskolt öltözékű, cefreszagú testet. Iván volt, a beszerzőségben Böller Géza elődje.

Szíven ütötte a látvány. Úgy képzelte, a személyzetet keserűen kiábrándítja a gyógyultnak kimondott Iván gyalázatos visszatérése, több hónapi munkájuk hiábavalóságára döbbennek rá, tehetetlenségük elszomorítja őket — ezzel szemben az elősiető fehérköpenyesek kedélyesen, csaknem tréfálkozva, gépiesen végezték Iván körül a teendőket, mintha újrafelvétele a tegnap mára megszabott napi program szerint történne.

Megindult vissza, lakása felé. Tagjai elnehezedtek, nincs kondícióm, gondolta, a következő percben meg hangosan: hülye, mit álthatom magam, berúgtam! Szemét egyre jobban bántotta a nap, más baja nem volt. Befordult a saját csöndes utcájába, lehunyt szemmel andalgott tovább. Nyomást érzett az ágyéka táján, s hirtelen megkívánta, hogy lezárt szemhéja mögött felidézze a babydolloos hölgy elraktározott, mezítelen látványát, amint végig kigombolt köntösében belibben a garzonjába, megáll, lábujjhegyre emelkedik, és két kézzel, hirtelen mozdulattal, mint valami angyali szárnyakat, széttárja köpenyét. Az evokáció tökéletesen sikerült egészen addig a pontig, amíg a hálóköntös szárnyai szétrebbentek.

Ám a köntös alatt nem a nő halványan izzó teste volt, hanem egy másik, végig begombolt köntös. Böller Géza erőltetve összpontosított, megpróbálta elképzelni ezt a köntöst gombok nélkül, nem ment. Na jó, legyintett, és gondolatban szép sorban gombolgatni kezdte, végig kigombolta, a köpeny szétnyílt, és átok átka, alatta megint egy másik nyakig begombolt köpeny volt. Böller Géza tudta, hogy ma nem fog menni.

Lakásához ért, most már a kapu is tárva volt. Belépett, egyenesen a két félfá közét célozta meg, ám vállát mégis fájdalmasan beleverte az egyikbe. Azon kapta magát, hogy hangosan káromkodik. De semmi nem mozdult. Az előszoba nyitva, teljes homályban, a társalgót a nyugati ablak, mint egy színes hangulatlámpa, világítja meg. Az ablak rőtes fényében két fej: egy férfi, ez Ottó, egy nő, ez a felesége, Izabella; hol vannak a gyerekek?

Ottó felemelkedik, kifelé tart, de félúton derékszögben elfordul, kislévartatva a hangja:

— A fene ette volna meg! Adj már be egy szappant!

— Nincsen!

— Hogyhogy?

— Elúszott, szivi! Leesett, elgurult!

Kis szünet.

— Itt nincs! Sehol sincs!

— Nem itt! Odabent! Az osztályodon!

Böller Géza úgy érzi, hirtelen kijózanodott. Ráadásul odabent fény támad, a vakító fehérség lassan lecsillapodik a női fej sziluettje körül, s Böller Géza megpillantja a klinika B-osztálya egyik ápolónőjének az arcát.

A szappan. A rákunkorodott szőrszállal.

Ettől a nőtől ragadta magához emlékebe azt a szőrszálat, ennek a nőnek testét simogatta!!

S most Ottó.

Most? Ki tudja, mióta!

S a felesége, a gyerekei?

Böller Géza egyetlen szilaj ugrással a fürdőszoba előtt termett, berúgta az ajtót. A kádban Ottó kéjesen elnyúlva, egyik kezében pálinkás üveg: a kád melletti cseréptálba locsolja a szeszt, másik kezével a Cirmost tartja a nyakánál, s nyomkodja orrát az edénybe: — Zabáld, te dög!

Ottó felnéz, mintha Böller Géza újbóli felbukkanása nem is érné meglepetésként.

— Meglestél bennünket, mi? — Fejével a nappali felé int. — Jó kis cafka. Megtekernéd te is, mi?!

Ezek voltak utolsó szavai. Az ütés, amit Böller Géza a keze ügyébe akadó mozsártörővel mért a fejére, végzetes volt.

— Nem vagyok bolond — jelentette ki Böller Géza a vizsgálóbíró előtt.

— Szimptomatikus — mondta dr. Poveda. — Egy teljesen beszámíthatónak eszébe sem jut azzal védekezni, hogy nem bolond!

EPILOGUS

Ha látunk egy harmincöt körüli, gesztenyebarna fiatalembert, aki a széles kórházi sétányokon a mélylélegzést gyakorolja, miközben szívélyesen útbaigazít minden érdeklődőt, vagy tolókcosis beteget sétáltat, esetleg irdatlan szatyorral a karján sorban áll a kantinban; ha látunk egy gesztenyebarna fiatalembert, aki pizsamája zsebéből cukorkával kínálja a gyerekeket, s nem érti, az anyukák miért kapják ki morcos csemetéjük kezéből a bonbont, akkor tudjuk — ő Böller Géza.

Ha látunk egy civil ruhás fiatalembert szombatonként és vasárnaponként a főtéren a galambokat etetni, akkor tudjuk: Böller Géza ő, és csak víkendre van kint az életben, hétfőn hatkor már megint az E-osztályon lesz, megy újságért, dohányért, konzervért, piperéért, karcsú üvegecskében mások vérért, vizeletét, székletét viszi más klinikákra, esetleg ott áll mezítláb a férfi zuhanyozó kőpadlóján, és várja, hogy a női zuhanyozót elválasztó fal padló feletti részén mikor perdül át egy göndör szőrszállal ékesített SAYONARA szappan.

VÉGE

1975 októbere — 1976 májusa.

TANDORI DEZSÓ VERSEI

A KLEE-MILNE VÁZLATKÖNYVBÉ

Elindulunk most szelíd tájakon,
Nem is akarunk másfélékhez érni.
Rímhelyzet jön: megnyugtató a régi,
Mindig megújítható alkalom.

Hová is tartunk; kell-e mondanom.
Egy zökkenő már volt: egy átkelési
Helyen; ilyen: két versszak közt a résnyi
Fehér folyó — máris mutathatom.

Megyünk, szelíd barátaink, Te és én,
Velünk-támadt útjelekre ügyelve
Megyünk: örökmedvéink, Te meg én.

Hogy eddig hol voltunk? *Az elején!*
Most itt bóklászunk erre-valamerre.
S a végén hol...? A végén hol! *A végén.*

SE/VAGY MI, SE/VAGY ŐK

Medvéink olyanok, akárha minket
Nem látott volna még-még soha senki!
És ez-ez szelíd dolog. Nem jelenti
Azt, hogy hiányzik Bizonyos Tekintet,

Se azt, hogy eszerint, meg aszerint, meg
Egyáltalán nem is vagyunk jelen. Mi
Nagyon is-is jelen vagyunk. (Pihenni
Is szeretnénk; elintézzük a rímet.)

„És most aztán . . . !” halljuk. Most? (Felcsigáz-
tuk az érdeklődést az Ismeret-
lennel! és végre kellene Vala-

mit mondanunk . . .) S halljuk még: „Ők olya-
nok, akárha mi szóba se jöhet-
nének. Most *köv.*(etkezzék) a *folyt.*(atás)!”

EGYSZIROMESŐ II.

In mem. Robert Musil

Mindig valami nagyon egyszerű
pusztulás szélén egyensúlyozom
azt, ami ezért máris mintha nyom
lenne csak, elmaradt előzetű —

vagy: „-végzetű”, és *ott* még nincs betű,
ott nem *kerülök*, nem *találkozom*,
ott egyéb maradok, ha elhagyom
mind-a-többbit . . . csak azonos-jelű

lesz két sosem szűnő fenyegetés!
Kettős-jegyükben: mindenem kevés,
amit más:kukból kiiktatok —

és, visszajáról: minden egyre *sok*;
miközben mindig: semmi-semmi-több;
akárha egyszíromeső *között*.

KÜLÖN-„KÜLÖN”

Weöres Sándornak

Külön külön . . . „Külön!” Úgy semmi se
képzeltető; vagy csak *képzeltető*.
S épp ez a lényeg. Aki ezt elő-
legezi — és az „együtt” a „leg-”e,

legföljebb *bólogat* valamire,
ami nélküle se nem létező,
sőt, aminek ő pusztán levegő —
nem egészen *szükségtelen* ege,

de hát hol marad akkor a gyakorlat?
— Ezért próbáld csak egy idő után
mégis azt akarni, hogy: „Így! Külön!”

Távolodj el; a „biztos” is „talán”
legyen; és ne a lassú „mi közöm . . .”
Amit agyonőrzöl, eltékozoltad.

SEYMOUR, BUDDY, ZOOEY

Körös-körül: tömérdek vállaló,
vállalás, váll a vállhoz, meg-egyéb-mi;
közöttük pár szerény, alig-ha-résnyi
köz, köz-mi-más, de talán: *járható*

köz! a sűrűvé összezáruló
fontosságban esetleg tévedés, mi
haszna; de ennyi mégis: hogy beszélni
ne kelljen, amikor nem mondható,

amiről szó esne; hogy ne *lehessen*,
ha *nem* lehet; hogy a Kimondhatatlan
maradjon meg köz-, közemberalakban,

hogy ne legyen „végülis”, „-atlan”, „-etlen”,
 hogy ne találkozzunk, ha lehetetlen —
 úgy majd: „lehet”! (?) talán; csak ezt akartam...

SAVANYÚVIZES KUTAD, DÁNIEL

Ha lennék még, mikor már nem leszek,
 egyszerre hogy csinálnám azt a kettőt
 is! Magam lennék „körül” a felejtők,
 magam lennék „belül” a feledett?

Régi rossz vicc megelevenedett
 példajaként? Ahogy ezt mind szeretnők!
 Hajam húznák? Nem mondanám: „Eressz!” Sőt!
 Kínrímhez nyújtanám a kezemet,

és így tovább. S ez a kifejezés,
 ez az „és így tovább” is úgy pezsegne,
 légbuborékként, akárha a

sor végén rühellt névelő, az „a”
 kényszermegoldásából egy kevés
 poéz' is fúlna evevevembe.

TÚL BONYOLULT; ÉS MÉG MEG IS KELL HALNI —

Hetvenhárom nyarán már-már kövér
 voltam: egy híján kilencven kiló.
 De még az ilyesmi is változó:
 hetvennél talál az idei tél,

hetvenöt tele. Lassan ösztövérré
 leszek ismét. Újrahízni-való?
 És így tovább. Nyilvántartózkodó
 kedvem ennél is különbekig ér:

lefordított vers- s prózaívekig,
vagy meglátogatott sírkövekig.
Nélkülem e legvalódibb csoport.

„A különbékét ilyenkor kötik!”
— De aki nem „küzdött”?? Az nem „köt”, „old”,
„békül”. Az csak: külön. Mint majd ha volt.

A FELTÉTELES MEGÁLLÓ AVAGY:
DR. JEKYLL ÁLMA

Meursault. Murphy. Ezek: nagyállomások.
Átrobogunk rajtuk. Ez itt a Hyde-park.
Orán. Lelohasztunk néhány kitárt kart —
(Ez merész kép!) Maradnak a leszállók,

maradnak a szerelvényen. A várók
hazamennek, és egy nappal tovább tart —
ők tudják, mi. Nem jött, akire vártak;
helyesebben: a vonat a megállót

egyszerűen kihagyta. Robogunk.
Izgalmasra fordulnak a megunt
várhatóságok. *Most* mi lesz belőlem — ?

Nem is ez a kérdés. A tényezőtlén
lét végre megvalósul. (Vége lesz!
Ott jön — robajjal! — egy „feltételes”.)

SEYMOUR ELÉGIAÍRÓJÁNAK, R. M. R.-NEK

Ha nem volnának oly barátaim,
akik létezésemre rászorulnak,
azt mondanám: „Miért *ne* — ? És ha holnap — !”
De így csak várom változásaim

szüntelen sorát. Mindig valamin
túl vagyok megint. S mint akit koholnak
 — mert van ilyen! —, érzem azt a hatalmat,
 mely általam lesz épp azzá. Nos, én

nagyon szeretek élni; is; de ez,
 úgy hiszem, nem eléggé lényeges.
 Lényegesek — a medvefélések,

ők, akik *meg-meg*követelik, hogy éljek,
 s akik — mert úgy *mindent* jelentenének! —
 nem jelképek. Mind csak *feltételez*.

IMA, BICIKLIN PÁRIZS ÉS ROUBAIX KÖZT

Szomszéd, tudjuk, ugye: mindenki él
 valahogy; vannak szokásai, melyek
 előbb-utóbb hívatlan megjelennek,
 s terhesebbek annál a semminél,

amivel én vagyok teher... miért
 mondjam: *neki?* nekem nem létezett,
 mi több: nemlétezett —! s amíg lehet,
 mihelyt lehet: *nincs* senki, senki! Sért

ez így valakit? Nem, ha hagynak engem,
 hogy magán-Tour-de-France-aimon a
 pedált nyomjam, cél s cél közt; s ne „Miért küzd?”

legyen a kérdés, és az se: „Ki ellen?”
 Ha kérdéslen —!: egyszer talán ima
 lesz ez, biciklin Párizs és Roubaix közt.

MURPHY SZONETTJE
 AVAGY:
 EGY SAKKOZÓ A XIX. SZÁZADBÓL

„Egy nagyon hosszú kombinációban,
 ugyan, ki szereti ha megzavarják.
 Teher úgy, ha kedves is, a »rokonság«;
 s minden, mi úgy tesz: *van*, bár nincs, valóban.

Elkopik úgy, s ha kialakulóban-
 -se, úgy legjobb, mind, ami elkopottság
 máris (*ahhoz képest*). Kik ezt kimondják:
 bátrak. (Dőrék.) De én, ha moccanóban

vagyok (s vagyok!): így: hogy: épp-hogy-vagyok;
 egy fontos ehhez: a mindenkori
 — a minél mindenkoribb! — környezet.

Ez, ha eszményi: kettőspont-sorok!
 Ha meghalok majd, kárörvendeni
 elég úgy. (»Ez azt hitte, kész lehet!«)»

AHOGY A RÉGI MESTEREK I.

Hol évtizedek is összemosódnak
 egy-egy ilyen ponttá, mint most vagyok,
 ne hidd, hogy bármit is megóvhatok —
 mitől? Hogy *nem tudjuk!* Csak ennyi óvhat.

Hogy nem tudhatni, *mit* —! Sokkal fakóbbak
 a fényképek, a fény-másolatok,
 mint — mint valami náluk is fakóbb;
 egyszíromesővel szórnak, beszórnak —:

Ülünk a kertben. Idény elején.
 De lehet, utoljára életünkben.
 Nevetséges, ez az „úgynevezett —”

Egy madár is hol lesz majd „a nevünkben”!
 Blinky Bill, Dömi, Cs., L., te se, én
 se; az Összes! meglett és elveszett.

AHOGY A RÉGI MESTEREK II.

Ahogy a régi mesterek a kép
 aljába pár élő személyt helyeztek,
 így, hódolván e régi mestereknek,
 megirigyelvén a szokás cselét,

madarai-fái közt látva Klee-t,
 Musilt, reménytelen testvérszerelmet
 — egyetlen reményt! — rajzolva, neveknek
 csillagos eget emelvén Genet-t,

akik dolgok-lények találkozását
 már csak ily szolipszista-mód remélték —:
 kerülgetem, aztán kihűl, a kását,

a kásahegyet: elfogyatkozóban
 omlik rád, rám —! Hát gyorsan: Csupa jó *van*.
 Persze, más: *nincs*. De a mackók: megérték!”

A SZEREPCSERE

Vallomások helyett: emlékezések?
 ... S nem jogos-e ez, mint beismerés?
 Hogy az elválasztó idő kevés;
 nem ad lehetőséget a személynek,

hogy kibontakozzék úgy-amivé lett;
 s minden *már* emlék; és mássá tesz; és
 e kettő közt: kölcsönös neszezés:
 „Ki-kit-beszél-el s (ha:) ki-kit-beszéltet.”

Ám — s: ha! — ez csak olyan szerepcsere,
ahol nem ez az álarc vált *amarra*,
de két azonos választ el a más.

Mi-végre-kifejezés kényszere,
melytől maga az az arc kerül az arcra!
S a félrecsúszás: megigazulás!

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

OLIMPIA TEGNAP, MA ÉS HOLNAP

KUBÁT JÁNOS

„A világ Montrealra készül, a XXI. olimpiai játékokra. Éppen ezért használja ki Ön is a kivételes alkalmat, és legyen Kanada vendége, ahol a világ ifjúsága vetélkedik. Győződjön meg a szuper kor szuper emberének képességeiről. Halomra dőlnek majd a csúcscsok, és ezt látni kell. De nem a tévén, hanem a helyszínen. Gépeink Önt is, Európa bármely pontjáról, 12 óra alatt, az olimpiai falu bejárata elé szállítják.”

A Pan American légiforgalmi társaság fenti hirdetését olvasva egy Szimitsek Ottó nevű úr minden bizonnyal rosszállóan megcsóválta a fejét, mondván: mint mindig, az amerikaiak most is pontatlanok. Füttyülnek ők arra, hogy ez már legalább a 321. olimpia az emberiség történetében...

*

1932-ben a budapesti Testnevelési Főiskola dékánja végigjártatta szemét az első végzősökön, és így szólt egy magas, szikár növendékéhez:

— Szimitsek, magára esett a választásom. Menjen haza, csomagoljon, és utazzon Athénba, ahol a görög kormány vendégeként egy évet tölt majd. Jól nyissa ki a szemét, mert a mi szakmánk bölcsőjét ott ringatták több ezer évvel ezelőtt. Ne tévessze meg, hogy önt sportoktatónak hívják és atlétikai életük beindításához segítséget várnak magától. Végezze el becsülettel munkáját, de minden szabad idejét szentelje az ókori olimpiák körüli homály eloszlátásának...

Harminchárom évvel később találkozott e sorok írója Szimitsek Ottóval Athénban, aki akkoriban már vagy fél emberöltőn át osz-

latgatta a homályt, és akinek névjegyén ez állott: Szimitsek Ottó, a Nemzetközi Olimpiai Akadémia elnöke.

— Pestre már csak látogatóba járok idős édesanyámhoz. Azt hiszem, itt fogok meghalni, hiszen teljesen elgörögösödtem. Talán nem lett volna szabad kimennem Olympiába... talán, ha akkor, az egy év letelte után hazaröpültem volna.

— Miért, olyan varázslatos az az Olympia?

— Számomra igen, nem árt, ha te is megnézed, csak ne szívd mellre.

TEGNAP

Athéntól Olympiáig 330 kilométer a távolság. Négyórai utazás után az autóbusz már közel van a célhoz. A hegyekről Olympia városába ereszkedő utas először Hérának, Zeusz feleségének, az olimposzi istenek anyjának templomát pillantja meg. E templom közelében a Heroidákat, az olimpiához hasonló női játékokat bonyolították le. Valamivel távolabb ékeskedett Echo szigorúan ünnepeles kikötője, amelyet azért neveztek el így, mert minden hangosan kiejtett szót a hegyek többször is visszhangoztak. A hírnökök a Játékok idején itt kiáltották világgá a győztes sportolók nevét. Kiáltásukat a visszhang hétszer ismételte meg, s ezzel mintegy halhatatlanná tette a nevek viselőit.

Kicsit tovább haladva hivatali épületeket láthatunk, majd utunkba esik Leonídon, az antik világ legnagyobb szállodája, melynek csupán a külsejét 138 faragott oszlop díszíti. A szálloda 80 gazdagon berendezett szobájában az olimpiai játékok legnevesebb vendégei laktak.

Kissé távolabb állt a palesztra, melynek szobáiban az atléták lazítottak, testüket olajjal kenve készültek a küzdelmekre.

A központban Zeusz olimpiai temploma állt. A dór oszlopsor szanaszét heverő maradványai, gigantikus hatszögletű kőtömbök, ma is lenyűgözik a szemlélőt. A görögök által a világ hét csodája között számon tartott templomban aranytrónuson Zeusz hatalmas elefántcsontszobra. Ha valamilyen csoda folytán felegyenesedett volna, szétfeszítette volna a templom boltíveit. De nem is a szobor méretei a lenyűgözőek, hanem a műalkotás szépsége. A legnevesebb mester, Pheidiasz, férfiasan átszellemült arcot faragott az istenségnek, mely előtt, a fennmaradt írások szerint, csak mélyen meghajolva lehetett elmenni.

Az oszlopcsarnok romjai között látható a stadion kijárata, melyet csak a versenyzők és a bírák használhattak. A minden sportlétesítmény ősenek tekinthető stadion egy stádium (192,27 méter) oldalhosszúságú, négyzet alakú, egyenletesen lesímitott térség. Az első antik olimpia műsorán csak sprintsztám szerepelt, s a versenyzők egy stádiumot futottak. A program a későbbiekben egyre bővült. Az atléták öttusa versenyeket vívtak (négy könnyűatlétikai szám és birkózás), ökölvívásban, kocsiversenyeken, 4500 méteres futásban és egyéb sportágakban mérték össze erejüket. Tribünként a környező dombok lejtői szolgáltak. A füves domboldalon nemritkán 40 000 néző is összegyűlt. Ingyenes volt a belépés, de csak a férfiak teheték be lábukat a stadionba, a nőkre halálbüntetés várt, ha bemerészkedtek. (Valószínűleg ezt az elvet követve lett később nevenséges báró Coubertin, az újkori olimpia életre keltője, hiszen ellenezte a nők részvételét a sportvetélkedőkön.) Akik az első sorokban kívántak helyet foglalni, már a játékok előestéjén kimentek a stadionba, és ott éjszakáztak.

Lukianosz fennmaradt írása szerint a szurkolók nem unatkoztak. „Ha te magad is helyet foglaltál volna a nézők soraiban, láttad volna dicső férfiainkat, a szépséget, a sportolók csodálatos felépítését, tanúja lettél volna rendkívüli ügyességüknek, lebírhataltan erejüknek, bátorságuknak, legyőzhetetlen akarásuknak... jól tudom, te sem hagytad volna egy pillanatra sem abba a dicséretet, a buzdítást és az integetést...”

*

A hellének, naivitásuk ellenére is, megragadó legendákkal magyarázták az olimpiai játékok születését. Az egyik változat szerint Likurgusz, az ősi Spárta törvényura és Efit, Hellász uralkodója első ízben azért rendezték meg a sportversenyt, hogy véget vessenek az erőszaknak és a háborúknak.

A legvalószínűbb azonban, hogy a görög gondolkodók a test és lélek, a fizikai erő és a szépség harmóniájának igényét hirdetve hívták életre a játékokat. Ott ugyanis lehetőség mutatkozott arra, hogy az ember a saját képzeletében teremtett istenségekhez váljon hasonlóvá, akiket nem mindennapi erővel, bölcsességgel, rendkívüli szépséggel, éles ésszel, előrelátással — egyszerűen, a legjobb emberi tulajdonságokkal ruháztak fel.

Ezért tekintették egyenrangúaknak olimpiai bajnokaikat maguk-

kal az istenekkel. Szülővárosaikban pompás ünnepséget rendeztek számukra. Neves költők dicshimnuszokat zengtek róluk, a színházakban a legjobb hely illette meg őket, és életük végéig a társadalom teljes erkölcsi meg anyagi támogatását élvezték.

A ma sportembere csak nemrég tért át az egész éven át folytatott edzésekre, holott meszi elődei már kétezer évvel ezelőtt is így készültek a versenyekre. Az antik olimpiák egyik legszigorúbb szabálya szerint csak azok vehettek részt a versenyeken, akik legalább 10 hónapon át — tehát gyakorlatilag egész évben — szorgalmasan készültek. A start előtt a bírák ezekkel a szavakkal bocsátották útjukra, illetve a pályára a versenyzőket: „Ha ehhez a nagy versenyhez méltó módon edzettek, akkor induljatok bátran. Ha másképpen éltetek, akkor a legnagyobb nyilvános szégyen elől menjetek a szélrózsa minden irányába.”

Érdekes, hogy minden versenyző számára azonos felkészülési feltevételeket akartak biztosítani. Mivel azonban nem lehetett minden egyes résztvevőt állandóan egy helyen tartani, elrendelték, hogy a játékok kezdete előtt 30 napot mindenkinek a versenyek színhelyén kell tölteni, mégpedig a szabad ég alatt. A földön aludtak, és csak egyszerű, könnyű ételeket, kovász nélküli árpakenyeret, sajtot, gyümölcsöt fogyaszthattak.

Pontosan nem lehet tudni, hogy tulajdonképpen hány olimpiát is rendeztek az ókorban. Bizonyos azonban, hogy a győztesek nevét időszámításunk előtt 776-ban jegyezték fel első ízben, és hogy időszámításunk kezdete után 393-ban Theodosius császár, pogány ünnepnek nyilvánítva a versenyeket, rendeletben szüntette meg az olimpiát.

Miért is szűntek meg tulajdonképpen a Játékok?

A görög városállamok hatalmának és ragyogásának csökkenésével együtt romlott az olimpiai versenyek szelleme is. A résztvevők többé nem olajfaágakból font koszorúért, hanem pénzért és más anyagi előnyökért léptek porondra. A romaiak még siettették is a teljes züllés folyamatát. Egy ízben — tehették, hisz győztes hatalom voltak — összeszedték a Szent Ligetben gyülekező versenyzőket, és egyszerűen átszállították őket Rómába. Azután még különösebb eset is előfordult: Néró olimpiai babérra vágyott. Új versenyszámot, a költészetet iktatta a programba. Vágya, pontosabban, parancsa teljesült: megnyerte a versenyt, megkapta a babért.

Igaz, nem volt ellenfele.

MA

Amikor több mint 1500 év után báró Coubertin kezdeményezésére 1896-ban felújították az olimpiát, senki nem is sejtette, milyen szerepet játszik majd az emberiség történetében. Igaz, az athéni rajt már az akkori mércék szerint is elég sokba került, mert a görögök nemzeti önérzetét fogta a rúd elé a francia báró, s így a vetélkedőket márvány stadionban fogadhatták, de hát azt az összeget akkoriban egy gazdagodó polgár még maga előteremthette. 80 évvel később — tehát ma, 1976-ban — már egy gazdaságilag fejlett állam is majdnem megbotlott a szervezési gondok közepette, hiszen polgárai előtt még most, pár nappal a játékok kezdetétől is, magyarázkodnia kell, miért volt szüksége az országnak egy olyan vállalkozásra, mely eddig is egybillió 800 milliárd régi dinárnyi értéket emésztett fel.

Pedig minden milyen szerényen indult. Coubertin, amint később kiderült, nem is akart mást, mint egy kis világifjúsági találkozót, melyre nem kell különösebben felkészülni, a versenyzők (kizárólag amatőrök) egyszerűen a részvételi elv fontossága szerint toborzódnak. Így a diszkoszvetés 1896-os győztese, Robert Garrett például óriási vasalóval érkezett Athénba, és csodálkozva vette tudomásul, hogy a rendezők nem engedték vele a dobókörbe állni, hanem egy korongféleséget nyomtak a kezébe. A coubertini elképzelést igazolta, hogy még a számára ismeretlen alkalmatossággal is nyerni tudott. A futók között is volt olyan, aki soha nem futotta le azt a távot, melyen indult, és mégis érmes lett. Ment tehát mindenki a maga lelkesedése és elképzelése szerint...

De csak pár évig. Mert 1904-ben, a St. Louis-i olimpia előtt, már az Egyesült Államok akkori elnöke, Theodore Roosevelt, mindent megtett annak érdekében, hogy az amerikai város kapja a rendezés jogát. S mivel Amerikáról volt szó, meg amerikaiakról, ők a legfontosabb számnak tartott vetélkedőnél — maratoni futás — már a kezdet kezdetén megcsúfolták az olimpiai eszmét, és nem riadtak vissza a doppingtól sem a cél elérése érdekében. Egészen hiteles adatok szerint ugyanis az amerikai Thomas Hicks ajzósztart használva lett bajnok.

„... a maratoni futás orvosi szempontból kétségtelenül bebizonyította, hogy az atléták számára a hosszú távú versenyeknél a gyógyszerek igen hasznosak. Tíz mérfölddel a cél előtt Thomas Hicksen a pillanatok alatt biztosan bekövetkező összeesés jelei mu-

tafkoztak. Amikor egy üveg vizet kért, megtagadtam tőle, és csak annyit engedtem meg, hogy desztillált vízzel kiöblítse a száját. Hét mérfölddel a stadion előtt hirtelen magához tért. Ebben a pillanatban elérkezettnek láttam az időt, hogy egy ezredgramm sztrichnint egy tojásfehérjével keverve átadjak neki. Bár francia konyak is volt nálunk, eltekintettünk a további stimulálószer alkalmazásától. Egy mérfölddel a cél előtt Hicks annyira elfáradt, hogy mindenáron le akart feküdni a földre. Így szerette volna kipihenni az embertelen fáradtságot. Miután tapasztalatból tudtuk, milyen következményekkel járt volna kívánságának teljesítése, nem járultunk hozzá, mert féltünk az ájulástól. Állandóan azt ismételtgettük neki, hogy ha másként nem, akkor hosszú léptekkel gyalogoljon, csak ne álljon meg egy másodpercre se. Nem sokkal később, amikor arca teljesen hamuszínűvé vált, még egy ezredgramm sztrichnint adtunk neki két tojással, valamint egy korty brandyt. Ezenkívül egész testét — a gépkocsiban magunkkal hozott tartályból — meleg vízzel lemostuk. E frissítés után magához tért, de a táv hátralévő részét már csak mechanikusan tette meg... Szeme minden csillogását elvesztette, arcából teljesen kiszaladt a vér, karjai ernyedten lógtak, térde meg annyira merev volt, hogy lábát alig emelte fel a talajról. Így az utolsó méterek egyetlen kínt jelentettek számára. Miután újból a tojáshoz, a sztrichninhez meg a brandyhoz folyamodtunk, a cél előtti utolsó két emelkedőt valahogy végigvászorogta, pontosabban végigkúszta...”

E hátborzongató, de nagyon is kifejező történet akkoriban nem jutott a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tudomására, mert csak Thomas Hicks egyik kísérőjének — edzőjének? — naplórészlete őrizte meg. Még szerencse, hogy így történt, mert amilyen szigorral védte akkoriban a NOB az olimpiai eszme tisztaságát, Hickset megfosztották volna aranyérmétől, mint később Nurmit is, és most a montreali olimpiára készülők közül a legkövetkezetesebb amatőröknek is lenne min hahotázni.

St. Louis óta ugyanis az olimpiai eskü elvesztette minden valós értékét, és a bohózat határára süllyedt. A huszonvalahány olimpiai sportág között aligha lehetne felismerni a coubertini elvek tisztaságát. Az üzleti szellem, a politikai érdekek, az ajzószeresek és még ki tudja hány tiltott eszköz teljesen lerombolta az eredeti elképzeléseket. Szinte minden sportágban ajzószereseket használnak, és a versenyzők felkészülése rengeteg pénzt emészt fel, úgyhogy az amatőrizmust már 1960-ban, Rómában, holttá kellett volna nyil-

vánítani. A NOB azonban továbbra is a fellegekben élt, szégyellte bevallani, hogy lemaradt és nem kísérte kellő figyelemmel azokat a változásokat, melyek 1896 óta a sportvilágot bejárták. A NOB-nak kellő időben át kellett volna váltania, és nem a mondvacsinált amatőrizmust képviselni, hanem jól fizetett és államilag is támogatott propagandaügyleteket szervezni.

ÉS HOLNAP

Mai formájában az olimpiának egyszerűen nincs holnapja. A mérhető sportágakban ugyanis az ember lassan elérkezik teljesítőképeségének határaihoz. Dr. Roger Bannister, az egykori angol világcúcstartó futóbajnok, aki a tudománynak szentelte életét, kutatásai alapján vészjtjósló bejelentést tett közzé: „A közeli olimpiák egyikén a halál már együtt fut majd vagy úszik a versenyzőkkel. A napi 10 órás úszóedzések ideje már nemigen emelhető, és amikor az ajzószerék meg a különleges étrendek többé nem biztosítanak újabb előnyöket, a hóbortos edzők meg az önmutogatásra vágyó különcök, akik mindenképpen a szuper kor szuper emberei szerepében akarnak tetszelegni, olyan követelményeket állítanak majd fel, melyeknek a szervezet nem lesz képes eleget tenni. Arról nem is szólhatok, mert hiányosak ismereteim, hogy a mai világcúcok tartói meddig fognak élni és milyen visszahatást válthat ki az óriási hajsza további életükben. Szerintem a jövő igen sötét, és az ENSZ különbizottsága kellene, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel meg az olimpia jövőjével.”

A világ ifjúságának találkozására azonban akkor is szükség lesz, ha az olimpia egy napon ezért vagy azért kimegy a divatból. Közös erőfeszítéssel kellene felépíteni az 5 földrész mindegyikén egy-egy hatalmas Szent Ligeit, ahol meghatározott időközökben találkoznának egymással a művészek, a sportolók, a tudósok, talán még a politikusok is.

Olajfaágakkal jutalmaznák ott a leghumánusabb művészi törekvéseket, azon tudományos munkákat, melyek tisztán az emberi létezés ügyét szolgálják, és a politikusokat, akik a legésszerűbb programot hirdetve igyekeznének népük és a népek sorsát javítani. És hogy a mai értelemben vett versenyzők se maradjanak ki a sorból, nem a legeredményesebbek kapnák a babérkoszorút, hanem a legsportszerűbbek azzal, hogy a perccel, órával, centiméterrel mér-

hető sportágak már ne kapjanak helyet az olimpiai műsorban, mert a csúcok befagyása után úgysem válthatnának ki megfelelő érdeklődést.

Nem állítható teljes bizonyossággal, hogy mindez kielégítené az új kor emberének attrakcióigényét. Az azonban valószínű, hogy szükségszerű a gyors átállás, mert a csömör jelei máris nyilvánvalóak.

HOGYAN KELL/LEHET A TÖRTÉNELEMRŐL ÍRNI?

JUNG KÁROLY

Egyre inkább közeledvén időben a mohácsi csata négyszázötvenedik évfordulójához, ha akarnók, sem találunk alkalmasabb apropót e jubileum kapcsán való töprengésre, mint hogy szemügyre vegyünk a jelzett könyvet¹. S ha ilyen témájú könyvről van szó, óhatatlanul fölmerül az ismertetőnk címében jelzett kérdés is: hogyan lehet, illetve hogyan kell (kellene?) ma a történelemről írni?

A történelemről persze lehet írni, aminthogy írtak és írnak is sokan róla — a szakma fölkent tudorai, valamint a nem céhbeliek éppúgy. S a címben fölvetett probléma első 'kristályosodási' pontja éppen itt van. Adva van ugyanis egy eretnek, aki nem áttall ragyogó irállyal, érzelmi fűtöttségű szövegeivel híveket toborozni a történelemről szóló irodalomnak, s bár maga nem történész, mégis tömegeket nyert meg könyveivel a história olvasásának. Nyilván nem nehéz kitalálni, ki ez az eretnek, akinek könyveiről² — többek között — az alábbi, kissé ironikus — Déryt parafrázáló — mondat jelent meg nemrégiben: a közönség, „amely a Nemeskürty-könyvek által évek óta mérgeztetik, mégis — eléggé el nem ítéltető konoksággal — új és új kiadásokban vásárolja, olvassa, élvezi azokat”. S elhangzott ez a mondat (és az egész hozzászólás) nem titkolt szimpátiával az *Önfia vágta sebet* szerzője mellett, főlhánytorgatván nem egy dolgot a história szakmabelijeinek. Arról van

¹ Szakály Ferenc: *A mohácsi csata*, Sorsdöntő történelmi napok, sorozat, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975

² Krónika Dózsa György tetteiről, Magvető, Bp. 1972; Ez történt Mohács után, Magvető, Bp. 1966; Elfelejtett évtized, Magvető, Bp. 1974. (A három könyv egy kötetben, kiegészítve bevezetővel és a *Két könyv között* című fejezettel: *Önfia vágta sebet*, Magvető, Bp. 1975.) Továbbá: Requiem egy hadsergért, Magvető, Bp. 1972. S a felsorolt művek újabb kiadásai is.

ugyanis szó, hogy az olvasóközönség igényli, várja, vásárolja a történelmet taglaló munkákat; lett légyen az történész alkotása — vagy nem historikus tollából eredő. Nem kell túlságosan nagy éleslátás ahhoz, hogy megértsük: a gondolkodó ember unja a szájbarrágós, reprezentatív, „nemzeti” és díszkötéses történelmi összefoglalásokat, s talán az idő is megérett arra, hogy egy-egy történeti problémával korunk tudománya, a maga új módszereinek birtokában, ismét szembenézzon. Sok történelmi elemzés fölött bizony már elsüvöltött az az emberöltőnyi idő, „amennyi egy-egy történeti munka átlagos időtartama”, miként azt írta volt Szekfű Gyula egyik tanulmányának bevezetőjében.

Az igény tehát adva volt és adva van ma is, de a kérdés is adott: hogyan írni a történelemről? Nemeskürty István válaszolt a kérdésre; három nagyszabású könyve egyike a lehetséges válaszoknak. A szenvedéllyel és konok múltfaggatással készült könyvek visszhangja óriási, a szakma körében éppen úgy, mint az olvasók körében — ám a fogadtatás előjele korántsem azonos. A szakma — megcáfolhatatlan adatok birtokának hitében — felmorajlott, a közönség pedig — miként idéztük — ennek ellenére olvassa őket. S ha olvassa, ez feltételezi azt is, hogy eltöpreng az olvasottakon; a múltismeret igénye olyan minőséggé alakult, amelynek komolyságában kételkedni lehetetlen. A szakmabeliek kritikai vadászrajai természetesen nem hagyták a könnyen belőhetőnek látszó célpontot, s megeresztették rakétáikat. A cáfoló adatok-hivatkozások-lábjegyzetek ösztüzében úgy látszott: az eretnek célpont meginog; Nemeskürty azonban nem ingott meg. S nem inogtak meg olvasói sem. Erre szép példa a *Valóság*ban nemrégiben közölt történelem szakos pedagógusi hozzászólás az egyik historikus kritikájával kapcsolatban³.

Az eretnekeket ugyanis nem nagyon szeretik a szakmabeliek; általában zavarólag hat népszerűségük. Gondoljunk csak Szerb Antalra, aki az unalmas és irodaszagú Pintér Jenő-s irodalomtörténet mellett, vagy éppen annak ellenére, bátorkodott megírni egy olvasható, sőt — horribile dictu! — népszerű olvasmánynak szánt magyar és egy világirodalom-történetet, amelyek azóta is, negyven esztendő eltelte után, használhatóak; azóta sem írtak nála jobb összefoglaló esszét az irodalomról. Persze akad korrigálásra szoruló pontatlanság Szerb Antalban, ezt meg is tette az irodalomtörténész

³ Barta Gábor: Történelemről írni; *Valóság*, 1975. 12. szám, 94—107. lap; Beke Kata: Ki írjon a történelemről?; *Valóság*, 1976. 3. szám, 100—103. lap.

társadalom, a két kézikönyv jelentősége azonban ezzel csöppet sem csökkent. Szerb Antal lassan öt évtizede, egymás után következő kiadásokban, toboroz híveket az irodalomnak. S aki egyszer elolvassa a két kézikönyvet, vissza is tér még sokszor hozzájuk. Akár egy-egy ragyogó jellemzéséért, a sziporkázó iróniáért, valamely elemzéséért. Szerb Antal megtanítja *szeretni* az irodalmat, s ez a módszer sokszor többet ér a tudós lábjegyzeteknél, a tudálékos tanulmányok végére biggyesztett, de soha el nem olvasott vonatkozó irodalomnál, a száraz, tárgyilagossággá álcázott recsegő-csikorgó irállynál.

Nemeskürty István a történelmet tanítja meg szeretni; legbensőbb indulataiba avatja be az olvasót; nem áthat elsiratni valakit, akiről úgy véli, hogy megérdemli, gyászmisét tartani a nagyok emlékezetére. S mindezt teszi gyönyörű nyelven, melyben ott zúgnak a gyászmise orgonái, melyből arcunkba csap a tajtékos lovak orrlíkának párája, s néha a madárdal is — egyszerűen: a történelem hétköznapjai. Nemeskürty István nem *a* történelmet írja meg: a *történelemlről* ír. (Szerb Antal sem *a* magyar irodalom történetét írta meg; művének címe: *Magyar irodalomtörténet*). Persze a Nemeskürty-könyvek nem jelentik a történelemolvasás útjának végállomását; annyi azonban biztosra vehető, hogy akiket az ő könyvei indítanak el a história faggatásának nem könnyűszerrel becserkészhető ösvényein, az nem áll meg egykönnyen. (El lehet töprengeni azokon az adatokon, amelyek a mostanában megjelenő történeti jellegű munkák piaci sikerét példázzák: az itt ismertetendő Szakály-könyv, de nemcsak az, napok alatt elfogyott! Nem lenne szabad Nemeskürty hozzájárulásáról megfeledkezni, amikor e siker okáról eszmét cserélünk.) S persze az is igaz, hogy a tanítvány akkor igazi, ha meghaladja mesterét; Szakály Ferenc könyvét olvasva a mohácsi csatáról valóban az a benyomásunk, hogy a tanítványi főhajtás tisztelgő gesztusát megtéve tovább kell lépnünk. Szakály Ferenc nagyszerű tanulmánya a Nemeskürtynél tárgyalt probléma átgondoltabb, lefojtottabb szenvedélyű s mindenekelőtt más következtetést kínáló elemzése. S olyan nyelvi megformáló erővel, amelyért nem lehet tisztelettel nem adózni.

Szakály Ferenc nem vitatkozik fölöslegesen: elemzi az eseményeket, tárgyilagosan — és meggyőzően. Nemeskürtyt nem hallgatja el, de nem is vonja szégyenfára; történészhez illően utal rá könyve apparátusában — a többi mű között. *A mohácsi csata* ugyanis teljes egészében kiigazítja Nemeskürty elméletét, amely szerint „csak

és egyedül” a magyar nemesség a felelős az ország bukásáért, hisz a pusztulás és Magyarország széthullása — miként azt az *Önfia vágta sebé*t sugallja — megakadályozható lett volna. A „bűnök ostromozása” — ahogy az apparátus nevezi a Nemeskürty-féle elméletet — Szakály elemzése tükrében nem bizonyul elfogadhatónak; a XVI. század eleji kelet-közép-európai szituáció ugyanis sokkal összetettebb volt annál, semmint hogy a bukást „csak és egyedül” a magyar nemesi osztály végzetes és vétkes bűnül lehetne felróni.

Mit mutatnak Szakály Ferenc elemzése a XVI. századi Magyarország közállapotairól; melyek voltak azok a potenciális erőforrások, amelyeket az ország szembe tudott volna állítani a szulejmáni hódító hadseregnek és hadvezetésnek? Szerzőnk elsősorban az öszszervezés módszerével él, Káldi-Nagy Gyula könyveinek adatait beépítve részletesen elemzi a török hadszervezet felépítését és funkcionálásának kérdéseit. Alapvető fontosságúnak tartja elősorban azt a mozzanatot, hogy a szultán állandó és őrséggel általában jól megakartott végvári vonallal rendelkezett az akkori Magyarország határán, valamint azt, hogy állandóan fegyverben álló, mozgó hadserege volt, amellyel katonai természetű terveinek érvényt tudott szerezni. A korszakban mindennél fontosabb *állandó hadsereg* törzsét, zömét a szpáhik képezték, akik katonai szolgálataik fejében birtokot kaptak. A török hadszervezet azonban ennél a pontnál élesen különbözött a korszak magyar hadszervezetétől: a szpáhiknak állandóan, folyamatosan kellett katonai érdemeket szerezniük, tehát a szultán hadba hívó parancsának maradéktalanul és gyorsan eleget tenniük, hogy a birtokot megtarthassák, ezzel szemben a magyar nemes egyszer és mindenkorra szerzett jogot birtokaira, s a XVI. század elejére már sokszor vonakodott eleget tenni a birtokjuttatásért vállalt kötelezettségének, vagyis annak, hogy a birtokok javainak élvezete fejében részt vegyen az ország védelmében. A király tehát nem rendelkezett állandó, mindenkor bevethető hadsereggel, mint a szultán, a magyar seregek hadba szállása hosszú ideig tartó és — miként az adatok bizonyítják — számos esetben időhúzással és elszabotálással egybeköthető „sajátosság” volt. Ez a hadszervezeti rendszer már eleve nem mutatkozott elég hatékonynak ahhoz, hogy az oszmán hódítók szervezett és tudatos, a katonai erények csillogtatását eleve megkövetelő hadseregével szemben kilátásokkal bírjon.

A magyar hadszervezet eredményes szembeszegülésének kilátásait

a végvári rendszer ellátottsága és szervezeti fogyatékoságai is nagyban csökkentették. A végvári katonaság zsoldja csak igen nagy késséssel, néha pedig egyáltalán nem érkezett meg rendeltetési helyére; a végvárak mögöttes területeit nem védték mobil, minden pillanatban bevethető csapatok, tehát a végvárak eleve nem tehetek eleget alapvető feladataiknak. A törökök nem egy esetben tapasztalhatták ugyanis — például Nándorfehérvár ostroma alkalmával —, hogy az erősséget elkeseredetten védelmező maroknyi végvári katonaság nem számíthat felmentő csapatokra. Megrendítő olvasmány például — a később Mohácsnál hősi halált halt — Tomori Pál levelét olvasni, amelyet Lajos királyhoz intézett, s amelyben a pétervárad várhoz közeledő török veszélyről számol be. „Had wzzon az barath” — hallja sok helyről Tomori, de még mindig abban reménykedik, hogy ellen tud majd szegülni az északnak hömpölygő oszmán áradatnak. A hadvezetés azonban csődött mond: a zsold nem érkezik meg, sok esetben levél sem Budáról. S nemcsak Pétervárad végvári katonái nem kapták meg a zsoldot: a kincstár — az akkori fogalmak szerint — horribilis összegekkel tartozott a végváriaknak, sok esetben annak reménye nélkül, hogy valaha is meg tudja fizetni.

Persze fölmerül a kérdés, hogy volt-e egyáltalán elég pénze az országnak arra, hogy viselni tudta volna a török veszély elhárításához szükséges hatalmas kiadásokat. Szakály Ferenc válasza egyértelmű: az ország egymagában nem volt képes fedezni ezeket a kiadásokat. Elemzései szépen utalnak arra, hogy néhány évtizeddel korábban, Mátyás király idejében, a fekete sereg fönntartása milyen óriási összegeket emésztett föl. Mátyás azonban ezeket a külön pénzösszegeket kisajtolta az országtól, ami persze sok esetben elégedetlenséget szült. A Mohács előtti időszakban az ország pénzügyi lehetőségei nem tették lehetővé, hogy hosszabb távon fedezni tudja egy olyan védekező harc szükségleteit, amelynek szemben álló részvevője az akkori időszak legnagyobb világhatalma, egy olyan birodalom, amelynek határai három kontinensre terjedtek ki.

A magyar kincstár jövedelmeinek egy része persze a legfelsőbb nemesség kezébe került, tehát napirenden volt a harácsolás is, ám ennek elképzelt elkobzása sem menthette volna a helyzetet. Ahogy Szakály Ferenc mondja: „A szűk magyar piaci viszonyok, a társadalmi munkamegosztás viszonylagos fejletlensége következtében (az ország) fizetőképessége nagyon korlátozott.” A Szulejmánnal szembefordítható anyagi potenciál tehát eleve nem volt siker-

rel kecsegtető; a még nagyobb adóterhek gazdasági összeroppanást vontak volna maguk után. S a király és a kincstár úgy segített magán, ahogy szorongatott helyzetben tudott: középkori és Mátyás korabeli műkincsek és ötvösremek tömege került — pénz helyett — zsoldosok és katonák kezébe; az ország művészeti hagyatékának pusztulása tehát már Mohács előtt megkezdődött: a király és a kincstár „valami különleges módon segítettek magukon, mint 1526-ban, amikor az egyházak kincseinek felét foglalták le, és a fizetetlen parancsnokokat ereklyetartókkal, kelyhekkel, szentek ezüstkoporsójával elégtették ki. A legszélsőségesebb példa mégis Tomorié, aki 1525-ben a török háború kellős közepén nem tudott mást tenni, mint sőt és késeket áruba bocsátani ellenségeinek, a törököknek, s ezzel mintegy hozzájárult a török hadak egy részének ellátásához és felfegyverzéséhez, csakhogy azonnal pénzhez juthasson, és katonáit fizetni tudja.”

Ilyen pénzügyi viszonyok között állandó zsoldoshadsereg felállításával foglalkozni valóban illúziónak látszott; ha a király nagyobb hadi vállalkozásba foghatott, akkor — miként azt Szakály Ferenc kifejti — annak jele volt, hogy nagyobb külföldi segély futott be vagy a kincstár rátette a kezét valaki vagyonaára. A kor viszonyaihoz képest tehát a magyar hadszervezet anakronisztikusnak bizonyult; olyan korban számítani arra, hogy a fegyverforgatást csak időnként gyakorló, váraikból vagy birtokaikról két per és hatalmaskodás közepette hadba vonuló nemesek és szolgák ellent tudjanak állani a kor egyik legerősebb és legeredményesebb hadseregével, enyhén szólva tájékozatlanságra vallott. Mindez azt támasztja alá, hogy nem „csak és egyedül a magyar nemesség” okolható, majd öt évszázad múltán, a mohácsi katasztróféért.

Szakály Ferenc mértéktartó, alapos, higgadt és szakszerű elemzése azonban nem áll meg itt. Foglalkozik a honvédó jobbágys szerepével is, mert éppen ez az a momentum, amely nem egy esetben tápot adott az utólagos legendáknak. A legendával való leszámolás keserű — de a keserű pirulát le kell nyelni. Szép és heroikus példákat sorol fel arra, hogy az összeverődött jobbágycsapatok sporadikusan sikereket értek el egyes török csapatrészek ellen, de a nagy összecsapásnál korántsem jelentettek olyan erőt, amilyent utólag sokan szerettek volna bennük látni. Az írástudatlan, szolgaságba kényszerített jobbágyság korántsem tanúsított olyan érdeklődést a haza védelme iránt, mint azt sokan vélik; a földművelő pórnép gondolkodásának határa a közösség, a település határaiig

terjedt — annál nem tovább. „A parasztot a honvédelem, így országos általánosságban, egyáltalán nem érdekelte. Ha ilyent tennék fel róla, olyan tudati fejlettséget tennék fel róla, vagy olyan csalhatatlan ösztönt tulajdoníthatnának neki, amellyel többnyire a magyar társadalom legkímüveltebb elméi sem rendelkeztek.” Továbbá: „... a jobbágy aligha vágyakozott arra, hogy ingyen munkaerő és ágyútöltelék legyen egy olyan küzdelemben, amelyről évszázadokon keresztül, az utóbbi években pedig különösen sokszor hallhatta, hogy nem az ő, hanem urai dolga.”

A Szakály Ferenc könyvéből kiragadott elemzések mind azt látszanak bizonyítani, hogy a Mohács felé vezető út nem csak egy társadalmi osztály, a nemesség, átkos balfogásának, önzésének és tehetetlenségének következménye, hanem annál sokkal több ok eredője; történelmi szituáció, amelynek elemzése sok szempont és momentum figyelembevételével és viszonyításával érthető csak meg.

Az elemzés azonban ezzel nem merül ki; a szerző a magyarországi belső viszonyok taglalása mellett az európai viszonylatokat is megvizsgálja, méghozzá az egy időben oly sokat emlegetett elmélet, „az ország, mint a kereszténység védőbástyája” fényében.

A „kereszténység védőbástyája” elmélet Szakály Ferenc vizsgálati tükrében fikciónak bizonyul; hiába hirdette Laskai Ozsvát egyik beszédében, hogy „ezt az erős népet, melynek vére és csontjai a különböző országok hegyeit és völgyeit borítják, rendelé Isten pajzsul a Nagy Török ellen, hogy bátorságuk és derekasságuk révén a szent Kereszténység az óhajtott békét élvezhesse”. Deér József, aki egyébként egyik könyvében külön fejezetben írja meg a „védőbástya elméletet”, kénytelen megállapítani, hogy a sok „Athleta Christi” (az európai uralkodók) bizony nemigen sietett a szorongatott közép-európai ország megsegítésére, amikor a török veszély nemcsak a magyar államot veszélyeztette, hanem Európát is: „Bármennyire foglalkoztatta is a török előnyomulás az európai közvéleményt, ez az érdeklődés inkább irodalomban, humanista levelezésekben, az antik szabályok kínos betartásával készült, soha el nem mondott beszédekben élte ki magát, de mint realitás és szükségesség semmi esetre sem hatolt be azokba a józan, hideg koponyákba, amelyek Európa-szerte már az újkori nemzetállamok jövőjét formálták.”

Az európai helyzet ugyanis a XVI. század elején alaposan megváltozott; a szultáni birodalom már nem „Európa virágoskertjébe tévedt ázsiai fenevad”, hanem olyan realitás, amelyhez képest a

középkorvégi kereszties hadjáratok eszméje anakronizmus; olyan realitás már a török birodalom, amellyel nem lehet nem számolni a Mediterráneum térségének politikai és gazdasági valóságában. Nyilvánvaló tehát a hatalmas fáziseltolódás az elvont európai közös keresztény érdek, a török kiűzése, valamint a reálpolitika, ugyancsak érdekek diktálta, lépései között. A keresztény Európa ebben az időben már ugyancsak fikció, s miként Szakály Ferenc obszervációi láttatják, a vezető európai keresztény hatalmak politikája a Porta irányában egész más megfontolások függvénye volt már ebben a korban, mint a „szent” kereszties háborúk idején. Érdemes ezzel kapcsolatban átvenni egy idézetet az elemzett könyvből, mert érzékletesen mutatja például Velence álláspontját Szulejmánnal kapcsolatban: „A törökkel szemben két utat kell művészien változtatni; hadakozni vele és egyszersmind nem hadakozni; fontos, hogy vele ne hadakozzunk, de csak olyan mértékben, nehogy abból azt a következtetést vonja le, hogy nem vagyunk képesek ellene hadat viselni; fontos, hogy hadakozzunk vele, mégis úgy azonban, hogy észre ne vegye, hogy egy hosszú háborút nem bírunk ki.”

Milyen segítséget várhatott volna Lajos király például Velencétől, melynek a Portához fűződő viszonya — miként azt a szerző megállapítja — sok esetben a lenni vagy nem lenni kérdését vetette fel? A Habsburg-birodalom és Franciaország pedig ugyancsak a maga ügyeivel van ebben az időben elfoglalva, a „kereszténység védőfala és védbástya”, Magyarország alig számíthat segítségére, legfeljebb diplomáciai támogatásra, akkor, ha azt a pillanatnyi erőpolitika érdekei megkívánják. A néha juttatott fegyveres és anyagi segély az ország zilált viszonyain nem tudott lényegesen segíteni.

Ezzel aztán be is zárul a kör: Szakály Ferenc az akkori világ viszonylatában is elemezte a Mohácshoz vezető eseményeket. Következtetése egyértelmű: „Magyarország... anélkül dobott kesztyűt a szultánnak 1520-ban, hogy megfontolta volna mindazt, amit a fentiekben elmondtunk, és amit a magyar kormánynak is tudnia kellett.”

A kötetet a Magyarország Mohács után címe fejezet zárja, amelyben a sorsdöntő csata utáni helyzetet tárgyalja a szerző.

Ismertetőnket azzal kezdtük, hogy Mohács közelgő évfordulója kapcsán és egy könyv szolgáltatása ürügy teszi lehetővé, hogy a hogyan lehet/kell történelmet írni kérdésén eltöprengjünk. A fentebb érintett kérdés kapcsán szólni lehetne még például Perjés Géza

könyvéről is (*Az országot szélére vetett ország*), de ezt ismertetőnk tere már nem teszi lehetővé.⁴

Örvendetes tény, hogy az olvasható és szakszerű elemzésekben, kútfők használatában gazdag történeti könyvek látnak napvilágot az utóbbi időben; de az előzményt, Nemeskürty István hozzájárulását, sem szabad figyelmen kívül hagyni.

⁴ Cikkünk elkészülte után került kezünkbe Klaniczay Tibor kitűnő tanulmánya: *Mi és miért veszett Mohácsnál?* (*Kortárs*, 1976. 5.), amelyben a szerző ugyancsak sok érdekes és fontos szempont elemzésével járul hozzá a Mohács-probléma taglalásához.

GONDOLAT ÉS ÁLOM HATÁRVIZEIN

THOMKA BEÁTA

Szilágyi István regényét a romániai magyar kritikusok az év legjelentősebb könyveként tartják számon. A *Kő hull apadó kútba* nemcsak a romániai magyar irodalomnak, hanem az egész magyar irodalomnak eseménye. Az elmúlt évtized magyar prózájától eltérően, melyben kiemelkedő értékek szinte kizárólag csak kisregény formában születtek, Szilágyi nagyobb lélegzetű, a hagyományos regényforma követelményeinek megfelelő művet írt. A hagyományörzés és a kísérletezés egyaránt jellemzi: a hagyományos regényből megtartja a komplex ábrázolás követelményeit, a cselekményt igyekszik pszichológiailag-társadalmilag megalapozni, ugyanakkor anyagát merőben újszerű kompozíciós elvek szerint rendezi el.

A *Kő hull apadó kútba* nem fejlődésregény, nem családregegy, nem társadalomregény, s a maga módján mégis mindebből felvilágit valamit. Azáltal ugyanis, hogy a regény előterébe állított főhős alakját, jellemét, életmegnyilvánulásait, cselekedeteit, tudatállapotait, fokozatosan kibontott pszichés elváltozásait mélyen a korba ágyazza, s a történelmi-társadalmi szituáció által determinált egyéni sorsként ragadja meg, a regény lehangsúlyosabb vonulatát, a hős pszichológiai struktúráját közvetetten árnyalt korrajzzá transzponálja.

A regény nem háttérként kezeli a kor társadalmi viszonyait, hanem olyan erővonalakként, olyan hatásrendszerként, amelynek befolyása alól az egyén nem vonhatja ki magát. *Szendy Ilka*, a jajdoni polgárlány sorsa a századelő erdélyi kis falujában, a regény konstellációja szerint mindenekelőtt a jajdoni társadalmi rendből érthető meg. Azáltal, hogy a regény a „lélekátáshoz” hasonlóan igyekszik mélyre hatolni hősének belső világába, lehetővé teszi azt,

hogy ennek a külső rendnek a képét, elváltozásait azon a legérzékenyebb felületen tapinthassa ki, amely az emberi lélek. Szilágyi István nem torpan meg azoknak az elferdüléseknek, torzulásoknak az elemzése előtt, melyeket a szétbomló mezővárosi, félpolgári-félpaszti életrend az emberi pszichikumban, erkölcsben kivált. Ilka lélekhasadása, személyiségének szétmállása valójában párhuzamos annak a társadalmi rétegnek és életformának a felbomlásával, amelyhez kötődik.

A regény felhasználja azokat az eredményeket, melyeket a modern regényirodalom a lélekábrázolás terén elért, mégsem pszichologizál, mert a lélektani elem abban a szemléleti egészben, amelyet a regény képvisel, annak a problémának a megvilágításában nyeri el funkcióját, amit a *lét és tudat* összefüggésének nevezhetnénk. Az egymásrahatások bonyolult szövevénye, melyet a regény feltár, az egyéni sorsot társadalmi összefüggésében láttatja, a külső viszonyokat pedig a lelki élet síkjára vetítetten. S hogy a *Kő hull*... az egyéni sorshelyzetten túlmutató erővonalakat is kirajzolhatta anélkül, hogy az előtérben álló főhősön kívül alakokból, mellékszereplőkből összeálló nagy tablót teremtett volna meg, hogy a központi cselekményszálon kívül epizódokból összetevődő nagy folyamat hozott volna létre, azt a regénynek azzal a sajátságával magyarázhatjuk, amelyről Lukács György beszélt: „a legfontosabb társadalmi meghatározások egynéhány emberi sors látszólag véletlen találkozásában is maradéktalanul ábrázolhatók.” (in: *Világirodalom*, II. 49. p.)

A *Kő hull*... kompozíciós és szemléleti újszerűsége többek között éppen ebben az érintett vonásában rejlik. Ahhoz ugyanis, hogy a maga teljességében ragadhasson meg egy emberi sorsot, s ezen keresztül egy kritikától nem mentes korképet bonthasson ki, minimálisra redukált eszköztárat használt fel. Jellemző módon, szinte kizárólag csak olyan mellékalakok bukkannak fel a regényben, akik Ilkával közvetlen kapcsolatban állnak, akik „átlépi küszöbét”. Ilka mozgástere is szűk: a háztól a szőlőig, onnan a házig vezetnek útjai. Hogy mindezek ellenére a regény mégsem leegyszerűsített sémájú, hanem egy rendkívül árnyalt, gazdag regényvilágot teremt, az az ábrázolás intenzív jellegéből, az ábrázolt világ nem külső, hanem belső rétegezetségből és a nagyfokú nyelvi rendezettségéből következik.

A *Kő hull*... aszimmetrikus szerkezetű regény. Konstruktója két nagy tömbre bontható. Ez a felbontás szükségszerűnek tűnik, mivel

az első négy fejezet cselekményvilága, idő- és motívumstruktúrája, prózaritmusa, dinamikája alapvetően eltér a második konstrukciós egységtől (a következő öt fejezettől). Ez az aszimmetria nem vonja maga után a szerkezet egyensúlyának felbillenését: mindkét elrendezéstípusnak megvan a funkciója. Az első tömb egyesíti a cselekménystruktúra lényeges mozzanatait, megteremt a valóságos világ és a fiktív világ végleges szétválasztásának feltételeit a főhős tudatában, s ezzel előkészíti, motiválja, hangsúlyossá teszi annak a végtelen egyhelyben topogásnak, monoton körforgásnak, kilátástalan vegetálásnak az értelmetlenségét, melyre a regény második tömbje felépül.

Már a regény kezdetén felfigyelhetünk a regény egyik domináns eljárására: a narráció egy szementikailag összetett képsorral indul, mely előre- és visszautalásokat egyesít. Az előrebocsátás, valamint a visszapergetés váltogatása, az *ingázás* az idősíkok között, a folyamatban levő, az elbeszélés idejében pergő események és a befejezett, megtörtént események párhuzamos vezetése olyan technikai megoldása a regénynek, amely nemcsak bonyolult szerkezetet, hanem a lineáris narráció által elő nem állítható jelentéstartalmakat valósít meg.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez az ingázás nem csupán technikai eljárás, és nem csak az időstruktúra síkján jelentkezik. A valóság-síkokat állandóan visszatérő fiktív képsorok váltják fel, Ilka hol tudatosan irányított tettekkel, hol tudat alatti világának, *másik valóságának* alárendeltjeként jelenik meg: itt ez az ingázás már nem technikai megoldásként funkcionál, hanem az *asszociatív komponálás* eszközeként. A motívumok jelentésköreinek fokozatos kibontásával az előretalások mind közelebből értelmeződnek, új tartalmakkal telítődnek, minek folytán a regény kezdetén megjelenő, látszatra elvont jelzések mind szorosabban kötődnek a központi cselekményszálhoz. A központi cselekményszál több irányból nyer megvilágítást azáltal, hogy köréje a visszatérő motívumok hálószerű szövetet szőnek, és egyben lehetőség mutatkozik egy több dimenziós regénytér kialakulására.

Milyen központi cselekményszálról van szó, és milyen motívumok veszik azt körül? A cselekménystruktúra fókuszában egy gyilkosság áll. Ilka megöli szeretőjét, napszámosát, Dénest. Kiapadt kútba dobja. Tettéről senki sem tud. A regény ezzel a gyilkossággal indul. Mindaz, ami a gyilkosságot időben megelőzte, csak később részleteződik. A visszapergetésnek, a megtörtént események

felidézésének tehát nem véletlenül van fontos szerepe ebben a regénystruktúrában. A gyilkosságot megelőző szituációk, viszonyok feltárása nemcsak elbeszélői közlések által történik, hanem mindegyiknek Ilka képzel, visszaképzelt dialógusai, belső monológjai által. A gyilkossággal indul meg az a „bomlási” folyamat is, amely a „büntetlenül maradt bűncselekményért” önként vállalt vagy kényszerű vezeklésének, önmarcangolásának az áldozatává teszi Ilkát.

Ilka és Dénes viszonyának, a valóság síkján lejátszódó eseményeknek a fokozatos megvilágításával egyidőben kibontakoznak a regény legárnyaltabb felvázolt motívumának jelentéskörei is. Ez a motívum: „Az ágygal szemben lévő falon, az udvarra néző ablak mellett ott függ a fejedelem képe.” (16. p.) A *fejedelem képe* a regénynek külön *képrendszerét* teremt meg, amely a cselekménystruktúra alakulására is hatással van.

„Igen, akkor még egyre váratott magára a fejedelem. Idejüket még nem bontotta a könyvekbe, képkeretbe zárt sajátjával, hagyta, éljék, kínlódják a magukét, hogy aztán néhány napra rá, özvegy Szendy Krisztina halála éjszakáján valótlannal is jelenvalóvá elevenedjék, és hozzájuk jövén, maga mögött hagyjon kétszáz esztenédőt, cifra asszonyt, gyülevész hadakat.” (121. p.)

„Azon a kora tavaszi éjszakán a fejedelem is megfosztatott attól, hogy csizmáit későbbi korok hajnali harmata áztathatná. Többé nem indult Jajdonba szökve, bujdokolva, nagy hegyeknek ormán túlról, őszi fellegek lepte idő tájairól. Mert többé nem volt, ki lovát kantárszáron fogva Jajdonba elvezesse a hét emberöltővel későbbi jelenbe.” (5. p.)

E két határ közé a fejedelem jelenvalóvá elevenedésének ideje, e két pont között pereg Ilka ideje is, amely mindaddig elviselhető számára, amíg a kép megelevenedésére várakozik, s attól kezdve, hogy a fiktív világ ismét a képbe merevedik, megszűnik számára elviselhetőnek lenni. Ilka irreális, képzel világa a vásári fejedelem-képben konkretizálódik: mindazok a vágyak, minden akarás, amely megvalósíthatatlan marad számára, ennek a képnek a valóssá képzelésébe sűrítődik. A jelen kategorikus elutasítása ennek a múltba fordulásnak az alapja. A jelen, melynek rendjét, életvitelét tagadja. A hét emberöltővel korábbi fejedelem megélesztésének pillanata számára a Dénessel való első együttlét: Ilka nem Dénesnek, hanem „a kétszáz évvel ezelőtt volt fejedelemnek nyitotta meg az ölet”. A képzel világa összeomlása Ilka számára Dénes halálának pillanata.

A valóság síkjának és az irreális síknak az egybejártsága, egymásba fordítása a regény legművészeiben megmunkált rétege. Ha a pszichológia aspektusából közeledünk a valós világból a képzeletbe, Dénestől a fejedelemhez való menekvéshez, akkor tudathasadásról, a személyiség kettéhasadásáról, a fel nem fedett, tehát büntetlenül hagyott büntettnék a lélekromboló következményeiről kellene beszélnünk. A regényt azonban így megcsonkítanánk, és egy kóros pszichológiai tünet anatómiájává degradálnánk. Annak ellenére, hogy egy ilyen pszichikai folyamat képezi a regényszöveget alapanyagát, ez a folyamat a regényben technikailag és esztétikailag a legmesteribben megalkotott műalkotássá transzponálódik. Az elemzés alapkérdését mármint az kell képezze, hogyan, milyen művészi eljárások által következik be ez az átlényegítés. Hogyan illeszkedik egymáshoz a valós és a képzel világ, s mi a jelentősége annak, hogy az irreális viszonylatokat Ilka intenzívebben éli át, mint az objektíven adottakat?

Ilka azzal a gesztusával, mellyel a „más rendhez gúzsolt szállókapást” magához vonta, kitepte magát a rendből, ellenszegült a konvencióknak, a feszes szövésű jajdoni törvény-hálónak. Ilka a „rendben nem találta helyét, mint akivel valóban eltévesztettek egy bizonyos jelent”. Lázadás ez a tette is, minthogy lázadás Dénes meggyilkolása, csakhogy ezzel már nemcsak a törvények ellen lázad fel, hanem önmaga ellen is. Dénessel a fejedelem megelevenítésének kísérletei is értelmüket veszítik: a tett erkölcsi-lelki következményei eszmélni kényszerítik, a jelen tudomásulvételére, melyből már nem menekülhet felelőtlenül a múltba, a képzel világba. Ilka felett nem a törvények védelmezői ítélnének, hanem saját maga. Nem véletlenül térnek vissza a regényben refrénszerű álhatatossággal az ilyen kifejezések: magaarulás, magaünneplés, magautálás, magaemésztés, magaáltatás, magakeresés.

Ilka személyét a regény elsősorban nem tettei, hanem tudatállapotainak, lelkiállapotainak egymásra rakódásával bontja ki. A mód, ahogyan a regény létrehozza Ilka figuráját, az alakmegformálás legnehezebb módozatai közé tartozik. Mindezt az az ingázás teszi bonyolultabbá, amely a tudatosan cselekvő és a tények objektív realitását rendkívüli józansággal, hidegséggel, ironiával kezelő személyiséget nemcsak erről az oldaláról, hanem „lélekgomolygásainak” aspektusából is igyekszik láttatni.

Ilka *valóságos élete* abban a köztes közegben játszódik le, mely a fikciója által előteremtett, valósként megélt irreális tér és az el-

utasított realitás között jön létre: világát a meglévőtől való elfordulás és a képzelet által konstituált térben rögzíti. A nem létező relációk a létezőktől is intenzívebben átélhető lehetőségekként állnak előtte. *Ilka fiktív világa a teljesebb lét metaforája*. Ezt a világot tudottan/tudatlanul építi, gazdagítja, mozgatja, s ezt a másodlagos létet választja autentikus világául. Ezzel a nem-valós, képzelt tér nemcsak hogy kiegyenlítődik a valóssal, hanem föléje is kerekedik. A fejedelemhez, a múlthoz kötött világ azonban egyidejűvé, átélhetővé mégiscsak egy valóságos személy révén válhat: a fikció tényleges realizálásához eszközre van szüksége, s ehhez használja fel Ilka Dénest *eszközüül*. Ebben a víziót valós élménnyé transzponáló törekvésben rejlik nemcsak az eszközként kezelt Dénesnek a tragédiája, hanem az Ilkái is. A kettős tragédiát a regény a fiktív világ képrendszerének összeállításától kiteljesedéséig és szertefoszlásáig kíséri párhuzamosan.

A fiktív világ mindaddig csak *van*, a fejedelem mindaddig várát magára, míg Ilka meg nem szerzi Dénest. Ekkor elevenedik meg, és együtt *van* Dénessel, a külső valósággal. Egyszerre *van*, *egyedül* *által van* e két világ, s amíg ez az egyidejűség fennáll, Ilka integritását is még megőrizheti egy időre. Attól kezdve, hogy Dénes megszűnik létezni, a fejedelem is „visszalép a keretbe”: a jelent a múlttal váltogató, feltöltő ritmus is lelassul: Ilka magára marad minden tartalomtól megfosztott *jelenével*. Az idősíkon ez a jelen és a múlt közötti ingázás megszűnését vonja maga után. Megkezdődik „a vesszőfutás a kétségek sorfala között”, az idő nyűvése, melyben már a gondolat és álom határvein való ténfergés pozitív tartalmai is egyértelműen negatív tartalmakba mennek át.

A vágyott fiktív világ helyébe a hallucinációk, kényszerképzetek, lidérces víziók irreális világa kerül. Az „életgúzs”, melyből egyetlen mozdulattal kiszakította magát elkerülhetetlenné teszi a lassú felörlődést. Ennek a lassított felmorzsolódásnak a folyamata tölti ki a regény második részét. A regény lezárja a *kép* motívumkörét, és egy másikkal helyettesíti be, amely immár nem az elérhetlensége által vonzó másik világot szimbolizálja, hanem a lelkiismeret-furdalás terhe alatt széthasadó tudat lassú homályba borulását. Az elapadt kút feltöltése kövekkel, a kőhordás, a malacokkal folytatott emberi beszélgetések képezik azokat a ciklikusan visszatérő motívumokat, melyek Ilka kényszerű vezeklését, magamésztesét hivatottak megérzékíteni.

A *Kő hull apadó kútba* stilisztikailag más-más módon megmun-

kált nyelvi anyagok, egyéni hangok, beszédek szervezete. A nyelv nagyfokú rétegezettsége összhangban áll a tematikus struktúra heterogenitásával és a narratív aspektusok állandó váltakozásával. A regény ezen a téren is olyan eredményeket mutat fel, melyekre újabb regényirodalmunkban alig akad példa. A regény nyelve síkok rendszere, kereszteződése, amely felhasználja a prózai közlésformák szinte összes változatait. Szabad függő beszéd, egyenes beszéd, első személyű belső monológ, valós és fiktív dialógusok, reflexiós szakaszok, betétek váltják egymást. Magukon az egyes közlésformákon belül is különböző variációk érvényesülnek. Ilka hangja például olyan széles skálán mozog, hogy gyakran bizonytalanoknak tűnik, hogy vajon az ő meditatív halljuk-e, vagy egy lírai-filozófiai veretű reflexiós betétet olvasunk.

Az asszociációkra, a líraiságra, a zeneiségre alapozó közlésmód leghatásosabban megkomponált részei Ilkának a *képpel* való kommunikálásai. A kép megelevenedő világának ábrázolásában a regény szürrealista elemeket is felhasznál. A metaforikus stílus, a szokatlan összetételek, szimbólumok, visszatérő motívumok egyedülállóan erős hatásimpulzusokat váltanak ki, melyek prózai szövegnél egyáltalán nem gyakoriak. A hatást erősíti a nyelvi anyag kompozíciós elrendezése is, amely a refrénszerűen ismétlődő kifejezésekkel, szóképekkel sajátos prózai rímélést eredményez. A kompozíció ritmusát ezenkívül az elbeszélői nézőpontok, narratív szituációk már említett váltogatása is felerősíti.

Elemzésünkben korántsem vázolhattuk fel kimerítően a regénynek azokat a frappáns jellegzetességeit, amelyek Szilágyi István regényét az újabb magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotásává tették. Egyes motívumait olyan gazdagsággal, olyan árnyaltsággal látja el, hogy mindaz, amit ebből az elemzés nyelvére fordíthatunk, szükségképpen redukciónak tűnik. Hogy megközelítőleg pontosabban, kimerítőbben tárhassuk fel Szilágyi István regényének legértékesebb vonulatait, ehhez elemző-ismertető dolgozatunknál átfogóbb tanulmányra van szükség. A *Kő hull apadó kútba* olyan mű, amelynek előbb-utóbb nagyobb lélegzetű tanulmányok témáját kell képeznie.

A PLEITZ CSALÁD KIADÓI TEVÉKENYSÉGE*

LÓRINCZ PÉTER

A bánáti társadalomtudomány és történelmi tudományok kibontakozásának folyamatában objektív és szubjektív feltételek támogatták egymást. Objektív a roppant kuszált társadalmi és nemzeti szerkezet és harci helyzet, amely — a magyar polgári-dzsentri uralkodó osztály szempontjából — a hatalmas társadalmi és nemzeti ellentmondások és ellentétek, ki-kirobbanó harcok leszerelésére a felülről irányított intézményes terror mellett más, szelídebb, megnyerőbb és leszerelőbb eszközök alkalmazását is megkívánta — a forradalom megelőzésére —, esetleges reformok, engedmények formájában. Ezek a reformok, engedmények azonban a helyzet tudományos megismerését, felvételezését kívánták meg; tudni kellett volna: *hová* kell ütni a kalapáccsal, milyen reformokat kell hozni: azaz tanulmányozni kellett a társadalmi és nemzeti szerkezetet, komoly tudományt kellett kifejleszteni a helyi viszonyok tanulmányozására.

A szubjektív feltételek közé tartozott egy tudós, helyzetelemző csoport megléte, amely ezt a követelményt megérti, magáévá teszi, és egy-két olyan kiadóház, amely megteremti az eszközöket a tudomány kifejlesztésére, esetleg irányítani is tudja a tudományos tevékenységet.

Két ilyen tudós csoport is adódott az 1918 előtti Bánátban, s közülük az egyik egy kiadóház, Pleitz Fer. Pálék körül csoportosult, azaz Pleitzék voltak azok, akik ezt a csoportot egybepántolták-kovácsolták, bevonva a csoport egyes tagjait kiadótevékenységük hálózatába, melyen kívül a néhány tudományos egyéniség nem is alkothatott volna csoportot.

Míg Bácskában a zombori—szabadkai Bittermannok a lapokon

* A szerző készülő könyvének előzetes vázlata.

kívül inkább szépirodalmat, itt-ott egy-egy politikai elméletet közlő kiadványt adtak a közönség kezébe, a nagybecskereki (Zrenjanin) Pleitz Fer. Pál—Brájjer könyv- és hírlapkiadó vállalat — főként attól kezdve, amikor Szabó Ferenc mint a vállalat főszerkesztője és egyúttal írója is csatlakozott hozzájuk — az elenyésző számú szépirodalmi és politikai művek mellett leginkább a társadalomtudományt is magába foglaló történelmet iktatta be kiadói tervébe. Ez a kiadói csoport: Pleitz (apa és fiú)—Mayer—Brájjer, majd Somfai János, Szentkláray Jenő, Szabó Ferenc teremtette meg mind az írógárdát, mind azt a nagyszabású könyvsorozatot, amely vagy 80 lexikon formátumú kötettel gazdagította, egyebek mellett, a kis Becskereken Európa, a Balkán és Magyarország történetének, majd a földrajznak és néprajznak irodalmát. Azon a tájon, ahol Bárány Ágoston, Szentkláray, Orthvai, Pesthy, Böhm, Schwicker, Miller és mások voltak otthon a történelem berkeiben, valamint a hatalmas tudású Czirbusz vagy Juga, Poznan, Moldovan (Moldoveanu) s mások a földrajz és néprajz terén, akiket persze nem is sikerült mind bevonni a Pleitz-csoportba, a kiadóház köré, mert már akkor más vizeken, új vizeken hajóztak.

Pleitz Fer. Pál 1847-ben kapta meg I. (vagy V.) Ferdinánd császártól Becskerekre szóló nyomdaengedélyét, amelyet Apponyi György ellenjegyzett. Már akkor csatlakozott hozzá az északról Becskerekre helyezett Debreceni Bárány Ágoston, a megyei tiszviselő, aki első történelmi könyvét (*Torontál vármegye hajdana*), becskerei kutatások után, még Pesten adta ki 1845-ben. Második, hasonló tárgyú könyvét már Becskereken Pleitznél jelenteti meg (*Temes vármegye emléke* címen) mégpedig a híres-neves 1848-as esztendőben, célt s irányt szabva ezzel az induló becskerei kiadóház tevékenységének a történelem tárgykörében és magyar nyelven, minthogy ez még 1847-ben nem volt lehetséges, de természetes volt 1848-ban!

1848—49 után persze még a Bach-korszak következett, amikor először a német *Grossbecskereker Wochenblatt* című lapot indította meg a Pleitz Fer. Pál-cég, hogy csak 1867 után kövesse ezt, ugyancsak Pleitz kiadásában, a magyar nyelvű *Torontál*, a vármegye félhivatalos lapja. De nem zárkózott el a kiadó a vármegye szerbjei elől sem, és a *Wochenblatt* szerb—magyar együttműködésre és barátságra valló vagy erre felhívó hirdetéseket, hirdetményeket és cikkeket is közölt. Pleitzék elindultak a nemzeti kérdés megoldása felé vezető úton: 1872 óta persze a magyarság köré igyekeztek

csoportosítani, tömöríteni a megye főbb nemzeteit. Tehát ekkor még polgári alapokon igyekeztek megoldani a nemzeti kérdést a magyarság szupremációjá alatt, ami akkor még lehetségesnek ígérkezett. A családba akkoriban vonult be Mayer Rezső is, egyelőre mint üzem- és üzletvezető (aki a további nemzedékben már Mara Jenőként fogja átvenni a vezető szerepet a családban) és a Pleitz unoka férje, Brájjer Lajos (az első német Ady-fordító), ismert író. Később az újságíró, *Torontál*-szerkesztő Kelemen János vezeti majd a céget Mara Sárával, a férj, Mara Jenő hirtelen tragikus halála után.

Maráék, Brájjerék, Kelemenék a szerkesztői tevékenységben is részt vettek, de a szerkesztői posztokon más, általában ismert nevek szerepeltek, akik íróként tették ismertté nevüket és emelték a lap és vállalat színvonalát. Bárány Ágoston korai halála után — aki, mint a kérész, megírta könyveit, és meghalt — ilyen volt a nagy történetíró (újra történelemkutató!) Szentkláray Jenő, az éppen megalakult Bánáti Történelmi Társulat titkára (1872), aki bunyevác származású, és szerb történelmi berkekben is ismert volt, kutatott és szerbül is írt, majd a bohém Lauka Gusztáv, aki Petőfi barátjából Ferenc József lovagjává lett, és a dinasztiahoz írt már ekkoriban verseket, majd Somfai János, a jó nevű regényíró, aki erős-nagy léptekkel közeledett (mint a Strómfeld család tagja) a szocializmus felé, de még megmaradt a megye lapjának, a *Torontál*-nak is az élén, sőt a magyarosító Torontáli Közművelődési Egylet ügyvezető titkárának is. Nagyon kevert volt ez, a németből jött Pleitz, Mayer, Brájjer mellett kialakult csoport, de ez talán éppen így felelt meg az akkori polgári-dzsentris, osztályharcos-nemzeti harcos Torontálnak!

A kevert, bonyolult, kuszált osztály- és nemzeti összetételű Bánátnak talán éppen ilyen kiadóvállalatra volt szüksége a magyar szupremácia — nemzeti és osztályharcot leszerelő — törekvéseinek idején. Ez tudta megtermeteni nemcsak a telt színháztermek, hangversenytermek közönségét, hanem a könyvvásárló közönséget is. Mert a szerkesztők, kiadók mellett — közönségre is szükség volt. Itt volt persze a Közművelődési Egylet és a Bánáti Történelmi Társulat is, de ezek egyénekből, kivezényelt vezetőkől alakultak ki, és nem képeztek közönséget is egyúttal. De a számos hirdetés, a lapok és a megye, valamint a községek közötti kapcsolatok is arra voltak hivatva, hogy megteremtsék egyrészt a vállalkozáshoz szükséges tőkét, másrészt a kellő közönséget is.

Legnagyobb vonzóerővel: tőke- és közönségteremtő erővel ezután a bohém Lauka Gusztáv, a harcos író Somfai János, végül, de nem utolsósorban Szabó Ferenc, az apátplebános rendelkezett. De ne feledjük, hogy Bárány Ágoston már 1848-ban a történelmi irodalom mellett döntött, s ha az unoka, a kiadó Brájjer Lajos maga inkább szépíróvá és fordítóvá vált is, mégis ott állott mellette Szabó Ferenc, a történész és pap, aki Bárány mellett arra a hagyományra is támaszkodott, amit a régi időkben Fényes Elek meghirdetése, búvkörükbe vonása is kezdett már kiépíteni és kifejezni.

Pleitz hirdetésekkel, megyei és községi kapcsolatok kiépítésével gyűjtött tőkét és közönséget. Szabó Ferenc, az apátplebános-történész pedig — emlékezve svájci kolostori élményeire és az ott befolyó mise-intenció pénzekre — igyekezett ezt a rendszert idehaza is meghonosítani és a könyvkiadás felerősítése céljából kiaknázni. Feljebbvalójával, a csanádi megyés püspökkel lépett hát érintkezésbe* meg a Csanád egyházmegyei temesvári nyomdával, s így, ha a kiadványok szaporodtak is, és példányszámuk is egyre növekedett, a becskerekai Pleitz-nyomda a temesvári egyházmegyei nyomdával együttműködve így is győzte a munkát. E kapcsolat ellenére is igyekeztek megmaradni a haladó polgári vonalon: ezt bizonyítja az a tény, hogy Stassik hamarosan Rousseau *Társadalmi szerződését* éppen Pleitz számára fordítja majd magyarra!

Mégis, az egyházi anyagi alap és nyomda, az egyházi irányítás — az osztályharc és nemzetiségi harc leszerelésének szándékával ágyazva a polgári mederbe — bizonyos keresztény-szocialista ízt is adott ennek az engedményes, leszerelő politikának, és ez különösen a történelemmel foglalkozó könyvekben (*Weiss, Holzwarth* stb.) és a román *Moldovan* (Moldoveanu) a románságról szóló könyvében mutatkozott meg magyar nyelven és magyar irányzatossággal. Ugyanezt mondhatnók a Szabó Ferenc-féle, a francia forradalomtól 1885-ig terjedő európai történelemről, vagy az ugyancsak az ő tollából és az ő szerkesztésében megjelenő világtörténelembe illesztett magyarországi történelmi fejezetekről. A szerb—magyar barátságot nem csupán a *Wochenblatt*-ban, *Torontál*-ban hirdették meg Pleitzék, hanem a Balkánról szóló számos történelmi kiadványukban is, pl. Thim József *szerb történelmében 1848-ig*, de Laza Kostić könyveiben, vagy Schwicker írásaiban is. És ne feledjük, a horvát Nedić is

* Bonnáz Sándor 1860—1889; Dessewffy Sándor 1890—1907; Csernoch János 1908—1911; Glattfelder Gyula 1911—1943. (Dániel Géza: Szt. Gellért és a csanádi püspökség története [1974]).

— aki nevét később Szentklárayra magyarosította — az újvidéki Matica srpska, illetve a belgrádi Naučno društvo (Tudós társaság) tagjaként kutatta a szerb történelmet. Ő különben magyar nyelven is írt a szerbek s románok történetéről, s meg kell mondani, hogy — habár politikai füzetekben, beszédeiben magyar-úri sovinszta volt — tudományos műveiben mindig igyekezett a történelmi és tudományos igazság oldalán, a tárgyilagosság és a magyar—szerb barátság oldalán maradni! Márpedig Szentkláray egy időben szintén a Pleitz-ház szerkesztője volt, és szerbül csakúgy beszélt, mint magyarul, németül vagy csehül!

A Pleitz nyomdát, ha valamikor 1847—48-ban még a kis Bárány-könyvvel és Prielle Kornélia becskerekai fellépését meghirdető színlappal kezdte is a család a nyomdai működést, éppen ez az irány vezette el a *Történelmi Nép- és Földrajzi Könyvtár* hatalmas kötetéhez, amelyek főleg Európa és a világ történelmével, a Balkán és Magyarország történelmével foglalkoznak, s közöttük a Weiss-féle *Világtörténelem* 22 lexikon formátumú kötete is megtalálható. Viszont Szabó Ferenc és a Pleitzék (apa és fiú) halála (1905), valamint 1918 után hanyatlás áll be a cég életében. A ház érintett kapcsolatai is megszűnnek, és a könyvkiadás 1918 és 1941 között egyre gyérül, pedig egy ideig még az unoka, Brájjer Lajos viszi tovább a stafétabotot, majd Rijekába-Fiuméba való költözése után Maráék—Kelemenék vezetik még egy ideig — többek között *Globus* néven is — a vállalatot. Ma mint szocialista öngazgatású üzem, *Budućnost* — *Jövő* néven, újra felvirágzik, és újra ad ki tudományos történelmi műveket is. Az utóbbiak a *Globus* idején is egyes kérdésekben megmaradnak a Pleitzék által kijelölt útvonalon, így lapjuk, a *Torontál* vagy *Híradó* továbbra is bőven foglalkozik a munkásmozgalom eseményeivel, és a lehetőségek szerint igyekeznek megmaradni a polgári tárgyilagosság szintjén. A gazdag könyvkiadás azonban már elmaradt. Továbbra is megmaradnak a korábban megszábotott magyar—szerb barátság vonalán: ennek 1918 után természetesen megváltozott mind iránya, mind jelentősége.

Megváltoztak az idők s velük a kiadói tevékenység is: kiadói tevékenységre egyre kevesebb jutott, egészen az öngazgatású szocializmusig, amikor új lendületet kapott az egykori nyomda ilyen irányú tevékenysége is.

Meg kell mondani azt is, hogy a Pleitzék idejében sem Somfai János, a szerkesztő és kultúrtitkár az egyetlen, aki a *Torontál* és a kulturális *Évkönyvek* szerkesztését egyeztetni tudja társadalmi

regényeinek eszmemenetével, minthogy az osztályharcról tárgyilagosan ír, sőt talán némileg a munkásosztály általános emberi vonalára is rááll, legalábbis abba az irányba tájékozódik (*Két világ* és *Forradalom* az 1900-as években). A jobboldalon álló Pleitzék—Brájjerék nem csak Szabót, de az ilyen Somfait is vállalják! Amint-hogy történelmi műveikben a Balkán nemzeteivel foglalkoznak legtöbbit, igyekeznek őket megnyerni, de ugyanakkor a társadalmi igazságra s az osztályharc nagy történelmi-társadalmi igazságára is rá-rátapintanak, természetesen arra törekedve, hogy a keresztényszocialista nézetek és a polgári igazság felé fordítsák a munkásságot! Akárhogy is, felismerték az osztályharcot, valamint az anyagi világ és gazdasági érdek hatását a társadalmi folyamatokra. És ez nem kevés!

Hogy ez ellentmondás?! Bizonyára az. De mi mást, mi többet lehetne elvárni attól, akit a polgári-egyházi érdek másfelé vonz és vezet, sohasem a tudományos igazság felé?! Csak rádöbbenhet néha a becsületes igazságkeresés szempontjaira. Valahogy úgy állunk ezzel az ellentmondással, mint Balsacéval vagy Tolsztojéval, amit a marxizmus klasszikusai már oly régen felismertek. Akármerre vonzotta volna Pleitzéket szívük — a társadalmi igazság magához vonzotta őket! Ezt nem lehet nem méltányolni.

És vajon megláthatott-e többet a társadalmi igazságból az, akit nevelése és pozíciója meghatározott, akit kora és a még alig felfedezett levéltári szűkös anyag is korlátozott, s mint egyén is korhoz és osztályhoz kötött? És aki akkor tevékenykedett, amikor a polgári kritizmus és pozitívizmus még jelentett valamit a történelemben, amikor a polgárember még mindig a dinasztiák hadtörténetével és másfajta eseménytörténettel foglalkozik csupán. És főleg, amikor Pleitzék kiadóháza és munkatársainak csoportja alig foglalkozik eredeti kutatással, leginkább a meglévő irodalom alapján írja összefoglaló műveit (mintegy a múlt szintézisét nyújtva!), vagy a hasonló alapon álló és működő külföldi írókat fordítja. Mégis a hazai: bánáti—bácskai vagy pedig szerbiai, horvátországi írókon: Thimen, Klaiçon, Jovan Ristićen, Szentklárayn kívül olyan írókat is fordítanak, pl. németből, amilyen mondjuk maga Leopold Ranke volt.

Persze nem téveszthetjük szem elől, hogy Bánátban is Szentkláray, Orthvai, Thim, Pesthy mellett s a Pleitz-csoporton kívül olyan tudós koponyák is működtek, mint Czirbusz Géza, Farkas Geiza, Braun Róbert, Jeszenszky Ignác és társaik (akikkel más alkalom-

mal foglalkoztam, s akik külön csoportot alkotva nagyszabású szociográfiai és szociológiai tudományt teremtettek Bánátban!). Ők a polgári alapokról elérhető legmagasabb szintet képviselik, és szinte már a proletariátus közelébe jutnak. Viszont a Pleitz-csoport is meg-megközelíti a társadalmi történetben a materialista felfogást, ha pozíciója, nevelése, egyházhoz való közelsége folytán nem is juthat a modernebb és haladóbb Farkas Geizák színvonalára, hiszen Pleitzék pl. Vigoroux-t s a hozzá hasonló szerzőket is publikálják, bizonygatva velük a hit és tudomány azonosságát. A két polgári csoport lényegében elég közel kerül egymáshoz: mindkettő a proletárt igyekszik leszerelni és vagy a szociális politikát folytató egyház, vagy pedig a modern polgári radikálisok útjára irányítani! A pesti Jászi Oszkár és Giesswein útja lenne ez Becskereken, de ne feledjük, hogy Giesswein hitt saját útjának haladó és szociális voltában.

E rövid vázlatban egy-két szót szentelnék még egy régen feledésbe merült írónak, aki talán jórészt meg is érdemelte sorsát, de Pleitzéknél megjelent főműve kihozza őt a feledés homályából, és elevenen állítja elénk!

Nagy Sándorra gondolok, aki a magyar jobbágyság történetéről szóló egyetlen, Pleitzéknél kiadott könyvében Márki Dózsjája, Acsádi *Jobbágysága* vonalán küzdi fel magát. Könyve Acsádi könyvét teljes 17 esztendővel előzte meg, hiszen 1891-ben jelent meg a Pleitz-sorozatban Becskereken. Ez a korai évszám persze előnye és hátránya is egyúttal. Előnye kézenfekvő, hátránya pedig abban mutatkozik meg, hogy az Acsádit megelőző 17 év, minthogy nagy idő, hézagossabb résztudást, adatismeretet, kevésbé haladó módszert és ideológiát jelent, s tesz lehetővé. Hátránya Nagy Sándornak az is, hogy nem történész, hanem jogász, aki a törvények prizmáján át, jogászszemmel nézi a múltat. De antifeudalizmusban, népszerűségben jelent annyit, amennyit egy Márki-előd, egy Acsádi-előd jelenthet és nyújthat. Kár, hogy jelentéktelen művei közül kiemelkedő egyetlen jó könyve is az ismeretlenség homályába merült.

Nagy Sándor — akár a francia forradalom nagy polgári történészei vagy a magyar Grünwald —, amíg a feudalizmusról van szó, felismeri az osztálytársadalmat, viszont a polgári társadalmat a befutott, célba jutott társadalomnak hiszi. Így ír pl.: „Eddig még egy író sem tartotta érdemesnek a volt jobbágyságot arra (...), hogy (...) történetét összeállítsa. Én megkísérlem...” Meg is teszi egészen 1848-ig, mert azóta, tudja, más a világ, s ma már elképzelni

is nehéz — mondja —, hogy volt egy sötét korszak, „amelyben az egyik ember dolgozott, a másik ember elszedte a munka gyümölcsét...” Mosolyogni lehetne talán a polgáron, aki a hasonló viszonyt nem ismeri fel a tőkés rendszerben, mert jogi és politikai alapokról szemlél, és pl. ezt mondja: „Szabaddá lett a (...) jobbágyság (...) Most már mindenki belül van az alkotmány sáncain...” Pedig hat év múlva, 1897-ben, szintén Bánátban a *másik csoport* tagjai, Farkas Geiza és Jeszenszky Ignác felismerik már a tőkés kizsákmányolást is, falun és városon egyaránt.

Nagy Sándor e korlátoltság ellenére is sokszor jól lát. Pl. tudja, hogy április 11-e nem sokat jelentett, hiszen a nemes és nem nemes közti különbség nyomai még 20 éven át láthatók voltak, nemcsak jogi ügyletekben, de úrbéri ügyekben is. És hozzáteszi: „Sőt ma is (1890) van még társadalmi elfogultság elég és a régi családja még ma is biztosabb lépcsője a karriérnek, mint a tudás és tehetség...”, mégis be van fejezve a jobbágyság története.” Válaszoljunk neki a nemesi történetírókról mondott saját szavaival: „Ki kívánhatta volna egy ily történetírótól, hogy saját osztálya rovására méltányos legyen az igavonó baromnak tekintett nép iránt.”

Nagy Sándortól, a polgártól sem várhatjuk ezt el a munkásosztály iránt! De ő maga is így folytatja elmélgését: „Az újabb történetírók már nem oly elfogultak.” És jól látott: az utána következő marxista írók elvesztik elfogultságukat a polgári társadalom iránt.

A polgári Nagy Sándortól 1890-ben ezt még nem várhatjuk el. Nem adhatta azt, amire sem kora, sem osztálya nem vállalkozhatott.

HOL TART A TÉVÉ?

FEHÉR GYULA

A médiumot, a közlési és kifejezési eszközt mindig az fejleszti igazán és legsajátosabb formái felé, ha művészetet tud kialakítani. Ezt századunkban több példa is igazolja. A film, majd a rádió is akkor ért be, állt talpra, vált önállóvá, mikor sajátos művészetté vált, mikor egyszerű tükröző, embertől elvonatkoztatott eszközből tudatos művészi tevékenység közlésformájává vált, amely képes rá, hogy sajátosságait megtartva érzékletes és teljes képet adjon az emberről. Ez, persze, hosszú folyamat, bár századunkban mind az új eszközök jelentkezése, mind ezek művészeti formáinak megeléje gyorsuló ütemben történt. Az utóbbi évtizedekben a televízió, az új tömegkommunikációs eszköz, életében és fejlődésében figyelhető meg és mutatható ki ez a folyamat. Mindnyájunk szeme előtt zajlik. Éppen ezért tartjuk szükségesnek felhívni rá a figyelmet. Mozgásában, tévelygéseiben és rátalálásaiban izgalmas. Ezenkívül világoszerte figyelik, vitatkoznak, különböző elméletek látnak napvilágot róla. Csak nyerhetünk vele, ha bekapcsolódunk a világ e gondolati csereforgalmába.

Nem véletlen, hogy gombamódra szaporodnak a televízióval és más tömegkommunikációs eszközökkel foglalkozó újságok, folyóiratok és tudományos intézetek. Az új eszközök, a film, a rádió, a tévé megjelenése és működése lassan teljessé teszi az emberi kommunikáció rendszerét. Most jön rá az emberiség, hogy a kommunikáció az emberi lét alapvető, alkotó tartalma. Nem tagadhatjuk, sőt, biztosan állíthatjuk, hogy még fejlődik és tökéletesedik, a változásokra és újításokra egész sor lehetőség adódik, új eszköz születhet, de szemmel látható, hogy egyes országokon belül és az emberiség történetében a kommunikáció először most válik teljessé és egységessé. Most vált tehát lehetővé és égetővé is e rendszer tanulmányozása. Ahogy felgyorsult az információk továbbítása, amilyen

mértékben növekedett a továbbítóeszközök teljessége és hatása, olyan mértékben növekedett az eszközök azonos ütemű ellenőrzésének és helyes irányításának lehetősége és szükségessége is. Ezért születtek szinte minden országban hatalmas pénzeszegekkel rendelkező, nagyszámú kutatóval dolgozó tudományos intézetek. Megalakulásuk közvetlen kiváltója a legtöbb esetben a tévéműsor megindulása volt. A tömegkommunikációs eszközök családjának e legfiatalabb tagja kerül legtöbb pénzbe, de leghatásosabb is, tehát tanulmányozása a legkifizetődőbb. Nem csoda hát, ha az intézetek legtöbb munkatársa a televízió jelenségeit és sajátosságait kutatja.

Hazánkban is megindult a munka, és az első folyóirat is, amely *RTV teorija i praksa* (azaz Rádiós és televíziós elmélet és gyakorlat) címmel a múlt év végén jelent meg. Addig csak újságcikkek szóltak e témáról, vagy a televízióállomások időszaki kiadványai, a káderképzés céljára kiadott, gépelt, sokszorosított füzetek, amelyek főleg a Belgrádi Művészeti Akadémia vagy a Belgrádi Televízió védjegyével jelentek meg. Könyv alakban alig néhány tanulmány. Közülük csak néhány érdemel figyelmet: Boris Grabnernak a tévéjátékról írt szlovén nyelven és Vladimir Petrić *Osmo sila* című kötete, amely díjat nyert a Belgrádi Televízió 1970-ben kiírt pályázatán. De ezek is a legelterjedtebb, szerintünk nem a legjobb, kizárásos módszerrel igyekeznek megfogalmazni, hogy mi a televízió, azaz nem azt írják le, hogy mi is az, hanem azt, hogy mi nem az. Így Petrić könyvének is jellemzőek fejezetcímei: A televízió nem színház, A televízió nem film, A film és színház között. Természetesen ahhoz, hogy egy eszköz megtalálja saját helyét, hogy elméleti szakemberei kijelöljék a helyét a többi médium sorában, szükségese az összehasonlító tanulmányok, de a televíziónak van már akkora gyakorlata, hogy ne e tagadásos módszerre támaszkodjunk. Tudjuk már, hogy mi a tévészerű. A gyakorlatból vonhatjuk le következtetéseinket, és az elméletet is a gyakorlat vizsgálata alá vethetjük.

Van még egy végzetes tévedése hazai elméletíróinknak. Úgy hiszik, a film és a színház áll legközelebb a televízióhoz. Közben pedig a televíziót fejlődéstörténete abba a hírközlési fejlődésvonalba helyezi, amelybe a rádió is tartozik. A televíziót nem a filmipar fejlesztette ki — a hazai gyakorlat is bizonyította, hogy milyen természetes ellentét van a filmesek és tévések között, még a biztos fizetés és állandó munka vonzereje következtében a tévébe „emigrált” filmesek is külön kasztot alakítanak —, hanem a hírközlési

ipar hívta életre, tehát ugyanazok a társadalmi szükségletek, amelyek a sajtót és a rádiót is. A láthatósága által a hírközlés szempontjából is igen vonzó film soha nem tudott igazi hírközlési eszközzé válni. Ebben ugyanis fő követelmény az időszerűség, a rendszeres (napenkénti, óránkénti) jelentkezés és a fogyasztók (olvasók, hallgatók, nézők) széles tömege. A film sajátosságai miatt nem tud ezeknek folyamatosan eleget tenni. Hogy hazai tévéműsoraink nagyrésze filmes technikával készül, hogy sok sikeres tévéjáték és tévéfilm is tulajdonképpen a televízió által csupán *közvetített* mű, nem jelent túl sokat. Az utóbbiaknál nyugodtan hivatkozhatunk a Susanne Langer által megállapított „asszimilációs törvényre”, mely szerint az egyik médium művészete a másikban résztvevővé válhat, azaz egységet alkothat az asszimiláló médiummal (jelen esetben a sugárzott film a televízióval).

Egy ideig különben — s ez szinte törvényszerűen így volt minden új médiumnál — a televíziót sem arra használták, amire való. Még ma is él az a felfogás, hogy nem más, mint a kultúra elektronikus terjesztője, nem kell, hogy mást csináljon, csak sugározza a nézőknek a meglevő irodalmat, zenét, filmeket, színházi előadásokat. Ez persze egyik nagy feladata. S még ezt sem teheti csak a reprodukálás szándékával, hanem „tévészerűen” kell, hogy végezze. Az elsődleges pedig, amiért életre is kelt, a hírközlés. Minthogy alapvetően, léte társadalmi meghatározottsága szerint hírközlő eszköz, ez az alaptevékenysége, s éppen ezt látja el magasabb fokon, komplexebb módon minden eddigi hírközlő eszköznél. Már a rádió képes volt, bizonyos társadalmi követelményeknek eleget téve, a híreket azonnali, a helyszínről továbbítani, viszont a televízió egyszerre tud látható és hallható információt adni ugyanarról a helyről. Ebben verhetetlen. A helyszíni közvetítés műszaki csodáját nem haladta még meg semmi a tájékoztatási eszközök fegyvertárában. Hogy valaki bekapcsolja a készüléket és egyszerre két helyen van, látja, és bizonyos módon teljességükben átéli az eseményeket, nem pótolható sem a rádióriporter hangjával, bármilyen ügyesen és színesen közvetít is, sem a filmhíradók néhány óra múlva százszor is ismételtető összefoglaló képsoraival.

Világos tehát, hogy ha a televízió természetéről akarunk levonni következtetéseket, akkor éppen ennél a sajátos jelenségnél kell kezdenünk. Le kell írunk, mi is történik a helyszíni közvetítés alatt.

Az objektív valóság helyett a néző a kamerák közvetítésével egyidejűen reális és hiteles valóságképet kap. Úgy érzi, hogy az

objektív időt a maga teljességében megkapja. (Hogy ez valóban így van-e, vagyis hogy a néző valóban megkapja-e az objektív időt, azon lehet vitatkozni. A közvetítés ideje, persze, egyezik az objektív idővel, csakhogy a rendező utasításai és a kamerák által másképp szerveződik a tér, a néző másképpen van jelen, mást lát, mint ha valóban ott volna, egyfajta irányítás befolyásolja, tehát az ideje is másképpen szerveződik, mint ha valóban az esemény színhelyén lenne.) Úgy érzi, hogy egyszerre két helyen van jelen. A közvetítésben szemtanúvá avatódik. (És világraszóló események történnek is jelenlévésének pillanatában. Armstrong leszáll a Holdra, meggyilkolják Lee Oswaldot, átadják a Nobel-díjat, berúgják a világbajnokságot jelentő gólt stb.) Az emlékezetes pillanatok véssik be a néző tudatába a televízió különleges lehetőségeit. A kettős jelenlévés és a részvétel érzése aztán olyan műsoroknál is kísért, amelyek rögzítettek, amelyeket nem egyidejűleg sugároz az adóállomás.

A médium kutatói sokféle következtetést vontak már le a helyszíni közvetítés jelenségéből. Idézzük az egyik legtekintélyesebbet, Rudolf Bretzet, aki három pontban foglalja össze a televízió sajátosságait. Az első a látvány egyidejűsége (immediacy), a második a látvány közvetlensége (spontaneity) és a harmadik a látvány hitelessége (actuality). A tévéműsor gyártásáról szóló könyvében (*Techniques of television production*, New York, 1962.) kifejti, hogy mit jelent számára e három meghatározás. Az egyidejűség az olyan esemény kísérése, amely a néző idejével egyidejűleg történik, csak másik helyszínen. A közvetlenség azt jelzi, hogy az esemény addig soha meg nem történt, a hitelesség pedig azt, hogy a látvány valóságos, életbeli, nem hamisítvány. Nagyrészt ezeket a jegyeket vélik fölismerni a többiek is, azzal, hogy újabban még egy nagyon fontos sajátóságot hangoztatnak. Ez pedig a televízió „nyíltsága”, ahogy egyesek nevezik, az „igazság keresése” a tévéműsorokban, ahogy mások hívják. Umberto Ecco, az ismert olasz tudós, akinek több művét hazánkban is lefordították, azt állítja, hogy a helyszíni közvetítés „félíg művészi alkotás, félíg meg a természet (a valóság — F. Gy.) műve”. (BIT, Zágráb, 1972. 8—9. szám.) Vladimír Petrić, aki legfőképpen az amerikai szerzőket ismeri és ismerteti, így fogalmaz könyvének 63. oldalán: „A televíziós struktúra nyíltsága minden szempontból és minden szinten nyíltságot feltételez. Mászóval a televízió olyan médium, amelynek nincs szüksége semmilyen ellenőrökre, sem szerkesztőkre, sem műsorcenzorokra.” Ez per-

sze jókora túlzás, csak azért idéztük, hogy látsszék: valóban kell, hogy legyen a tévében hajlam a világ befogadására, a valóság teljes átvételére, ha már ilyen hévvel bizonygatják a médium jó ismerői.

Hermann István, a magyar filozófus, aki a színházi élet állandó kísérése mellett, nagyon helyes érzéssel — mert ez most a fontos és a társadalomra legnagyobb hatást gyakorló kommunikációs forma —, a rádióval és a televízióval is rendszeresen foglalkozik, azt állítja, hogy a tv-közvetítés eredményeként mindig marad egy többlet, „mégpedig az igazság felderítésének többlete”. Szerinte „a hitelesség egyúttal az oknyomozás eszköze is. A részletekben, az apró rezdülésekben, a szabad szemmel különös koncentrációt igénylő motívumok fölmutatásában lehetséges felderíteni az igazságot. Tehát az a hajsza az igazság után, a dokumentált és hiteles igazság után, amely a tv egész természetéből, a tv-nézés lélektanából stb. következik, abban a technikában realizálódik, hogy a részlet, az apróság nem kerül el a kamera figyelmét, sőt, középpontba kerülhet és egyúttal realizálódik abban az esztétikai törvényszerűségben, mely a részből bontja ki az egészet, jelentést és formát egyaránt.” (*Rádió és televízió Szemle*, Budapest, 1969. 3. szám, 53. oldal) S ha ez igaz, mármint a „hajsza az igazság után”, a „nyíltság” és a „természet befogadása”, mint a televízió tulajdonsága, s remélhetjük, hogy a világ különböző részein élő tudósok egybecsengő megállapítása nem divat és nem véletlen, akkor ebből messzemenő következtetéseket lehet levonni. Vagyis akkor a televízió minden eddigi formájánál közelebb hozza a hírközlést és a művészetet is a valósághoz. Lenin azt írta: „A társadalmi tudatformában tükröződő kép mindig feltételes, de feltétlen az, hogy ez a kép az objektíven létező modellt ábrázolja.” A televízió tehát a kifejezési formáknak olyan gyűjtőpontja, amely e formákat felhasználva legközelebb kerülhet „az objektíven létező modellhez”, vagyis a valósághoz. És méghozzá nem is akárhogyan! Hiszen, ha bizonyítható jelenség, az igazság keresésének folyamata a televíziós műsor készítésének már módjában is — természetesen most a legjobb feltételek között folyó munkára gondolunk —, akkor az eleget tesz Marx egyik nagyon fontos követelményének, amelyet így fogalmazott meg: „Nemcsak az eredmény, de maga az út is része az igazságnak. Az igazság kutatásának is igaznak kell lennie. Az igazi kutatás maga a feltárt igazság, amelynek szerteágazó részei együttesen, és egyesülve adják meg a végeredményt.” (*Marx és Engels Művei*, 1. kötet, 1957.)

Marx ezt a sajtószabadságról meg a porosz cenzúráról szóló cikkében írta, de mint annyi más megjegyzése a sajtóról, ma is, a megváltozott körülmények között is igen hasznos útmutatásként szolgál. Éppen arra utal, amiről világszerte nagy és zajos vita folyik: a tévénézők aktivizálásának módjára. Ez olyan téma, amelyre most nincs idő és hely kitérni, de annyit mindenképpen el kell mondani, hogy Marx e megjegyzése lényegében megmutatja, hogyan tehetjük érdekeltté a nézőket. A kutatók eddig is tapasztalták, hogy mennyire kedveltek a vetélkedők, a bírósági közvetítések, a sportmérkőzések, szóval minden olyan műsor, amelybe a nézők bekapcsolódhattak, amelyben ítélkezhetek, amelyben az igazság felderítéséről volt szó. Sajnos, a felsorolt műsorok fajtái is felfedik, hogy nem használjuk ki elég hasznosan ezt a tapasztalatot, riportoknál, dokumentumműsoroknál, tévéjátékoknál is alkalmazni kellene a sajátosan kínálkozó feldolgozási módot (az igazság keresésének útját mutatva bennük).

Ha tovább elemezzük, mi jellemző még a helyszíni közvetítésre, mint specifikus tévés formára, és általában a tévéműsorokra is, újabb két dolgot kell megemlítenünk. Az egyik a befogadót, a nézőt illeti. A képernyő előtti viselkedéséről, ezzel kapcsolatban a televízió hatásáról a szakirodalomban rengeteget írtak már. Csak egy dologban egyeznek a vitázók: hogy a tévénéző másképpen viselkedik, mint a színházi néző vagy a mozilátogató. Különböző egészen ellentétes vélemények alakultak ki. Egy amerikai pszichológus, név szerint Donald M. Kaplan *A tévénézés pszichopatológiája* című tanulmányában például a televíziónak ugyanolyan hatást tulajdonít, mint a kábítószereknek. „A szimptomajlegű tévénézésre az a jellemző, hogy a páciens — leginkább egyedül — a bekapcsolt készüléket bámulja, nem pedig meghatározott műsorszámokat, mégpedig nagyon hosszan és akarata ellenére” — írja fejtegetésében a pszichológus, amely szerbhorvátul is megjelent a *Kultura* c. belgrádi folyóirat 1973. 21. számában. „Ilyenkor egyetlen belső indíték sem elég erős, hogy abbahagyja e tevékenységét. Csak külső ok kényszerítheti rá — telefonhívás, már megbeszélrt értekezlet stb.” Kaplan két feleletet talál arra a kérdésre, hogy miért kap a tévénézés ilyen „szimptomajlegű”, beteges formát. Egyrészt, állítja, a televízió nem követel tudatos valóságértékelést a nézőtől, tehát nyugodtan „elengedheti” magát, másrészt meg az anyja ölében érzi magát, nem válik szét tudatában a külső és belső világkép, tehát mindazok, akik félnék szembenézni valóságukkal, akiknél lelki válságot

és megrázkódtatást okozna e szembenézés, inkább a televíziót választják, mert „e médiumhoz olyan kevés józan ész és magyarázat szükséges, hogy tulajdonképpen sohase vetődik fel a külső és a belső valóság kérdése”. Kaplan arra a következtetésre jut, hogy a televízió hozzáférhetősége és elterjedtsége már-már a beteges jellegű tévézés pandémiáját, egy egész világot átfogó, széles körre kiterjedő járványt okoz. „Akik tévét néznek, azok tudata és érzelmei megbénulnak — írja. — Volna okosabb dolguk is, de nem tudják rákényszeríteni magukat, hogy elvégezzék. El vannak ítélve.” Végül is nem ad tanácsot, miképpen is kerülhetné el az ember ezt a betegséget, de leszögezi: „Ma úgy tekintenek a televízióra, mint valami teljesen ártalmatlan dologra, mint a tizenkilencedik századi Anglia lakossága tekintett az ópiumra és morfiumra, amit a köhögés elleni szirupokba tettek.” Ehhez csak azt kell hozzáfűzni, hogy a tanulmány szerzője kizárólag az amerikai, úgynevezett kereskedelmi hálózat adásai alapján fejt ki tételeit, ami persze nem jelenti, hogy más tévéadók adásai nem kötik le ugyanígy a nézők figyelmét, azaz nem segítenek ugyanígy a szökésben a valóságtól menekülőknél. De amint eltekintünk a Kaplan által megrajzolt műsorképtől, azaz, ha olyan műsorokat is figyelembe veszünk, amelyek nem ringatják a nézőt „konfliktusok előtti, anyaölbeli” állapotba, akkor szinte azonnal valamiféle megoldáshoz is eljutunk. Kézenfekvő ugyanis, hogy az aktív, a tudatos értékelő hozzáállást követelő műsorok nem teszik lehetővé a valóságtól való menekülést. Tehát nem maga a televízió, hanem bizonyos fajta műsorfolyam az, ami a beteges tévézéshez esetleg elvezethet. Kaplan ugyanazt a hibát követi el, amit McLuhan is híres elméleteiben: az amerikai tévéműsort tekinti az egyedüli lehetséges tévéműsornak. Pedig az bizony többszörösen is meghatározott. Meghatározott társadalomban, meghatározott céllal, meghatározott osztályszempontok szerint készül. S a probléma másik fele, hogy nézői is ugyanígy meghatározottak, tehát nem minden társadalomban és nem minden társadalmi osztályban élő nézők igénylik egyformán a passzív bámulást előidéző vagy lehetővé tevő műsorokat.

Az amerikai pszichológussal szöges ellentétben áll Angelo d’Alessandro olasz szakértő véleménye, aki *A tévés szövegekönyv (Lo scenario televisivo)*, Milano — szerbhorvátul a Belgrádi Művészeti Akadémia kiadásában jelent meg 1970-ben) című könyvében kifejti, hogy „a televízióműsor, akármilyen környezetben is nézzük, nem hat ránk olyan szuggesztíven, hogy érzéseink fölött elveszthetnénk

a kritikai ellenőrzést... ellenkezőleg, hogy figyelmesen nézhessünk egy műsort, minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy minél jobban összpontosítsunk, azaz éppen kritikai érzékünket kell segítségül hívjunk” (a szerbhorvát kiadás 11. oldalán). Vladimir Petrić úgy véli, hogy a tévénézőnek az az érzése, „mintha titokban lesne meg valóságos eseményeket, mintha valamilyen nyíláson keresztül kukucskálna más emberek magánéletébe” (idézett mű, 84. oldal).

Talán legpontosabban Nemeskürthy István határozta meg ezt a jelenséget, amelyet a szakirodalom leginkább az intimitás kategóriájával jelöl. A veszprémi Televíziótalálkozón megtartott vitaindító előadásában elmondta, hogy „az a kétségtelen statisztikai tény, miszerint egy-egy tévéadást milliók néznek, arra az esztétikai és nevelés-lélektani következményeiben egyaránt veszélyes hitbe ringatott bennünket, hogy a tévéadásokat egyszerre tömegek nézik, melyekre tehát azok a viselkedési és magatartási szabályok érvényesek, mint egy sportesemény vagy egy nagy befogadóképességű mozi, esetleg egy színház közönségére. Sok mindent szabtunk ehhez, adásokat, tévéjátékokat és talán kritikákat is. Holott szintén köztudott, hogy a képernyő előtt tulajdonképpen egyének, nagyon ritka kivételektől eltekintve legföljebb egy család vagy a családhoz tartozó intim barátok, egyszóval a nézővel azonos gondolatvilágú emberek ülnek. Erről sem a moziban, sem a színházban szó sincs. A tévé előtt ülő néző tehát az adást mint egy személyesen neki közvetített üzenetet fogja fel, és így is értékeli.” Ezzel egyetértünk. Fontos tudnunk a néző, a befogadóközeg tulajdonságait, mert erre kell, hogy épüljön a televízió új műfajainak profilja. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy ez az intimitás a Rudolf Bretz által közvetlenségnek nevezett kategória másik, nézői fele. A tévénéző úgy érzi, közvetlenül őhozzá szól a képernyőről a riporter, a bemondó, a színész. Mivel az esemény egyidejű, a televízió kiiktatja saját magát, a maga technikai jellegét a néző és a tévéműsor kapcsolatából.

A televízió sajátosságainak felsorolásában az utolsóhoz érkeztünk. Ez pedig az egyszerre láthatóság és hallhatóság különös viszonya a műsorokban. A szöveg, a beszéd, a nyelv és a látvány, a képek viszonya. Ez a téma is gyakran fölmerül tévés körökben. Nemrég tévéállomásaink főszerkesztőinek tanácskozásán hangzott el a panasz, hogy az informatív adásokban túl sok a szöveg, kevés az illusztráció és ezért unalmasak. Egyes híradószerkesztők is érzik, hogy van összefüggés az unalmasság meg a képernyő látványa és

az elhangzó beszéd között, ezért aztán minden hírt, minden bemondói arcot lefödnek, az egész híradó különböző városok látképeiből, térképekből és más hasonló illusztrációkból meg a tőlük sokszor teljesen független, rádiós módra beolvasott hírekből áll. Hogy a beszéd és a látvány rangsorát megállapítsuk, újra a legtevészerűbb műfajhoz, a helyszíni közvetítéshez fordulunk. Aránylag könnyű bebizonyítani, hogy itt a látvány és a szöveg egyformán fontos. A természetesség elve uralkodik, vagyis amit látunk, azt nem kell szavakkal leírni, amit tudnunk kell, hogy teljességében megértsük az eseményt, azt közlik velünk. Ha egyik vagy másik oldalon megbillen az egyensúly — ha a nemzetközi vonalakon elúszik a sportmérkőzés közvetítőjének a hangja, vagy a hang megmarad, de a kép eltűnik —, a kettős jelenlét lehetősége megszűnik. Csak tudunk az eseményről, de nem veszünk részt benne. A közvetítésben a hallhatóság feltételezi a láthatóságot, de értékben nem nőhet föléje. Ha többet érne tőle, akkor mintha rádiós közvetítést kapnának, és a néző haragudhatna a riporterre, aki mindent a szájába akar rágni, esetleg az esemény leírásában nem is értene vele egyet, hiszen ő is ugyanazt a látványt figyelve egészen más dolgokat emelne ki. És a láthatóság is feltételezi a hallhatóságot, még hozzá nem csupán azért, hogy hangulati aláfestése legyen, hanem önálló gondolatokat kell, hogy hordozzon a beszéd vagy a zene (hangverseny közvetítése közben például), mert különben a látvány értelmetlenné válik.

Erről a kérdésről alapos tanulmány jelent meg Bauer György tollából *A televíziós képmás esztétikuma* címmel, a *Rádió és Televízió Szemle* 1973/3. számától kezdve az 1974/4. számig. Főleg a nyelv, a beszéd, a hallhatóság (ahogy ő nevezi: az auditivitás — hogy ezáltal mesterséges közegét, műszaki berendezés általi közvetítettségét megjelölje) szempontjából, igen magas szinten, Lukács esztétikai terminológiájával dolgozva elemezte nemcsak a televízió, hanem a film, a rádió és a színház közlési módjait is. Most csak arra szorítkozunk, hogy nagymértékben egyszerűsítve összefoglaljuk hosszú dolgozatának néhány következtetését. Megállapítja például, hogy a színházban a nyelv gondolati szférája uralkodik, s ennek hierarchikusan, fontossági sorrendben alá van rendelve a hangzás (amely, mint hangsúly, hangerő, hangszín, hangmagasság stb. szintén a gondolatosság szándékolt érvényesítésére szolgál), majd a mimika, amelynek már kissé szűkebbek a lehetőségei a gondolat kifejezésének a támogatására, ezt követi a gesztus és végül a tár-

gyias elemek, a jelmez, a díszlet stb. A rádióban a nyelv gondolatisága és a hangzás azonos reprodukciós technikán esnek át, és mivel a mimika, a gesztus és a tárgyas elemek eltűnnek a hangzás jelentősége megnövekszik, eléri a gondolatiságét, egyenrangúvá válnak a rádiós közlés egynemű közegében — az auditivitásban. A filmben a vizualitás uralkodik, az önálló képi kompozíciós rend dramaturgiája, s ennek az auditív hierarchikusan alá van vetve. Végül leszögezi, hogy a televízióban minden elem egyformán fontos. A nyelvi auditívban interpretált gondolat belülről kifelé és a vizualításban megszerkesztett tárgyas világ kívülről befelé mutató hatásainak dinamikája teremt feszültséget a televízió totalitásában. Aki a televízió közegét és formanyelvét tanulmányozza, nem kerülheti meg Bauer írását. Megállapításaiból egy egész rendszer elképzelése bontakozik ki, a tömegkommunikációs és közlési eszközök rendszerének a látványa, amely alapot adhat további kutatásra és rész-tanulmányokra. Érdekes, hogy szerinte az audiovizuális közeg középpontjában a nyelvi megformálás helyezkedik el, és az az újabb eszközökben mindjobban beszűkül. „A nyelvnek már a rádióban kevesebb az intellektuális funkciója, mint a sajtóban. Ezek a korlátok a televízióban tovább nőnek. Ezt a folyamatot az affektív és hangzási szférában jelentkező gazdagodás nem tudja kiegyensúlyozni. Végso soron ezért nem tudja a rádió és a sajtó, a televízió pedig egyik pozícióját sem megingatni.” (*Rádió és televízió Szemle* 1974/4.) Tehát a legmodernebb eszköz, a televízió csak extenzív, terjedős totalitást tud felmutatni, így nem képes visszaadni a dolgok objektív teljességét, a társadalmi lét komplexitását.

Hogy ez mennyire és mi módon igaz, arról lehet és kell is még beszélni, de ez a tanulmány is és az eddig felsoroltak is szemléletesen igazolják, hogy mindjobban megismerjük a televízió sajátosságát. Tehát arra is rájövünk, hogyan kell felhasználni őket. A televíziózás tudományának halvány körvonalai sejlenek föl a világszerte folyó vitákban. Lassan rájövünk, hogy a televízió nem zárólag más műfajok közvetítésére szolgál. Kétségtelen, hogy nagy tömegek felé aránylag gyorsan és számukra minden eddiginél kényelmesebben közvetíti a hagyományos kultúrát és mindazt, ami az ország vagy a világ társadalmi, művészeti és sportéletében jelentős. De éppen ezáltal, mivel egy mindeddig elképzelhetetlenül nagy és széles közönséget nevel ki, a kultúra úgynevezett „fogyasztóinak” majdnem mindenkit magába foglaló tömegét, maga jut abba a helyzetbe, hogy amit csak közvetítéssel tud nyújtani, már nem

lesz elég, az új közönségnek (vagy legalábbis e közönség a műfajt jobban érző, tévészésből képzettebb rétegének) új művészetet is kell nyújtania. Amint a sajátosságok felsorolásával bizonyítani igyekeztünk, a televízió különleges technikája, közönségéhez való új viszonya és sajátos formanyelve magában rejtik egy új műfaj lehetőségeit is. Most érkezett el az ideje, hogy a médium beérjen, most, amikor az új közönség új igényeket támaszt, és amikor kialakult már egy körvonalazható televíziós szemlélet, amelynek segítségével elkerülhetők a régi formák és régi műfajok, megalkotható az új mű.

JELENTÉS A XI. PORTOROŽI TÉVÉFESZTIVÁLROL

A HELYZETFELMÉRÉS SZÁNDÉKÁVAL

BORDÁS GYÖZŐ

Hiú ábránd azt remélni, hogy az országos tévéfesztivál, még ha mind a nyolc stúdiónk szép számú produkcióval jelentkezett is, a hazai televíziós művészet keresztmetszetét nyújtja. A május utolsó hetében megrendezett portoroži tévéfesztivál hiába öltötte magára a nagy és jelentős fesztiválok látszatát, hiába vonultatott föl ke-
reken 80 versenyfilmet, a helyzetfelmérő szándék, tehát az, hogy hű képet kapjunk az elmúlt 12 hónap produkcióiból, mégis csak szándék maradt. Az *áttekintés* helyett, mély benyomásom szerint, csak *betekintést* kaptunk tévéművészetünkbe. Az okokat sokfelé kereshetjük.

A jugoszláv tévéfesztivál sok más ország hasonló rendezvényétől eltérően nem csupán a művészi produkció seregszemléje, hanem a szó szoros értelmében mindenfesztivál, tehát az informatív, politikai, oktató, szórakoztató, tudományos, művészeti... műsorok versenye. Már az a tény, hogy a sok, merőben eltérő adást mindössze három versenykategóriába sorolták, még egy igen komoly problémára utal. Nem furcsa kissé, hogy egy tyúkperről szóló, egyébként a maga nemében érdekes riportfilm (mellesleg, újvidéki produkció) a Willy Brandttal készített interjúval egy kategóriában versenyez? Hogy a paradoxon még nagyobb legyen, ugyanebben a csoportban — az informatív-dokumentumműsorok csoportjában — szerepelt egy részlet is a kosárlabda EB döntőjének helyszíni közvetítése idején készült magnetoszkópból.

Az informatív-dokumentumadásokon kívül az oktatási és a kulturális-szórakoztató műsoroknak volt külön versenykategóriája.

Legalábbis hivatalosan, mert, és itt az újabb probléma, azokat az adásokat, amelyek műfajilag nem sorolhatók be az említett kategóriák egyikébe sem, egyszerűen beerőszakolták valahova. Nehezen képzelhető el, hogy például a zágrábiak Vasárnap délután című úgynevezett kontakt-műsorát ugyanoda kell sorolni, ahol a Kisréti szállás vagy a Gruntoveciek egy-egy epizódja szerepelt, hiszen ezek a műsorok aligha mérhetők azonos mércékkel. A válogatás viszont erre kényszerítette a bíráló bizottságot: a pillanatnak élő és napi aktualitásokkal teli műsort majdhogynem tévétörténeti jelentőséggel bíró sorozatadáshoz kellett viszonyítani.

Ezen az áldatlan helyzeten nyilvánvalóan úgy lehetne segíteni, ha a fesztiválon már eddig is szereplő műfajok hivatalosan is létjogosultságot szereznének maguknak, annál is inkább, mert hiszen minden műfajnak megvan a maga sajátos látás- és mozgásköre. Egyébként is a fesztiválnak az a célja, hogy az egységes műfajokban elért jelentősebb eredményekről adjon számot. Sokan azt állítják, hogy a tévé világszerte még önmagát kereső művészet. Ha ez így van — márpedig az állítást egyelőre nemigen lehet megcáfolni —, akkor valóban a több kategóriát és a szigorúbb válogatást kellene szorgalmazni, hogy ezáltal is minden műfaj minél hamarabb önmagára találhasson.

A fenti kifogásokról talán vitatkozni is lehet, egyről azonban, úgy érzem, nem. A fesztivál zártkörűségéről. A portorozi rendezvényt ugyanis szinte zárt ajtók mögött tartják: kizárólag gépkocsival és repülőgéppel érkező, napidíjjal fedett medencés szállodában (május vége van és északi tengerpart) szobát bérlő publikumnak. Stúdióink képviselői ezek, főszerkesztők, szerkesztők, rendezők, riporterek. Gyártásvezetők, operatőrök, világosítók, hangfelvevők már gyérebben jelennek itt meg. És természetesen itt vannak a kritikusok meg a külföldi vendégek. Az előbbieket a nemzeti fesztivál, az utóbbiakat elsősorban az üzleti vetítés érdekli. Ez tehát az 500 férőhelyes, az újvidéki Arena mozihoz hasonló vetítőtér 100—150 főnyi fesztiváli „közönsége”. És mit láthatott a négy versenynap 2136 percéből a nagyközönség, a televízió több milliós auditoriuma? A napi átlagban is több mint 500 portorozi tévépercből 5—10 percet, az esténként jelentkező Fesztiváli Krónikában. Tehát a bemutatott produkciók egy-két százalékát, vagy, ha hozzáadjuk a zárónapi 50 perces összefoglalót, akkor is, mondjuk, 4-5 százalékát, de ezt is csak a buzgó néző, aki hajlandó volt négy éjjelét is feláldozni a rendre 11 óra után kezdődő Krónika kedvéért.

Van-e értelme az ilyen közönség nélküli fesztiválnak? — tűnődtem a majdnem üres vetítőterem félhomályában. Nemigen. Pedig milyen nagy a lehetőség! Az ország színházi, film- vagy zenei fesztiváljai is csak a résztvevők tekintetében országosak, a közönség szempontjából nem, nem is lehetnek azok. A tévé az egyetlen, amely valóban a közönségnek is országos szemlét tarthatna. És azt hiszem, megérné. A már említett komolyabb szelektálással ízlést is lehetne formálni, közönséget is nevelni. És kellene is, hisz a televízió népszerűsége ma már akkora, hogy nem múlhat el egyetlen nap sem nélküle. Egy angol statisztika szerint a munkahelyi beszélgetésekhez 42 százalékban a tévéműsor ad témát. Ehhez hozzá kell tenni, hogy Angliában már hat évvel ezelőtt, amikor az említett statisztika készült, majd 300 előfizető jutott 1000 lakosra. Ugyanakkor — tehát 1969-ben — Jugoszláviában 1000 lakos közül 88 rendelkezett tévékészülékkel. Ma már nálunk is megkétszereződött az előfizetők száma.

— A bemutatott produkciók 90 százaléka repríz műsor, tehát a versenydarabok közül csak nagyon kevés került itt először bemutatásra — magyarázza Beno Hvala, a szemle titkára. Érve számomra csak akkor lenne elfogadható, ha nálunk is csak egy-két stúdió sugározna műsort. Jelenleg viszont nyolc adónk van, s közülük már három két csatornán dolgozik. Például itt Újvidéken a helyi és a belgrádi stúdió műsorán kívül más adó, tehát a zágrábi, ljubljanai, szarajevói, szkopjei, titogradi és priština-i televízió műsorai közül csak azokat láthatjuk, amelyeket a belgrádi csatornákon is közvetítenek vagy átvesznek. Pontos adatokkal nem szolgálhatok, de percértékben és százalékban kifejezve is kevés műsor kerül az országos hálózatba.

Nyilván okkal vetődik fel tehát bennem a szemle öncélúságának kérdése.

Hol szemlét, hol meg fesztivált említek, mert bár a portorozi rendezvény hivatalos elnevezésében (TV Festival JRT) is a fesztivál szerepel, a szervezők szinte következetesen szemlét (smotra) emlegetnek. Mármost különösebb válogatás nélküli bemutatásról, vagy pedig gondos rostáláson átesett, a győzni akarás szándékával érkező műsorokról van-e szó? Az első versenynap után már kiderült, hogy a filmek közül sokat nem esztétikai értékek juttattak Portorožba. Az Újvidéki Televízióban is például, a rendezvény előtt, „csak a színvonal” jelszót hangoztatták, az elküldött váloga-

tás azonban, végül is, inkább a tévé adásnyelveinek, mintsem a művészi eredmények tükré volt.

De az egynyelvű stúdiók esetében is sokszor kérdéses, hogy milyen mércék alapján történt a válogatás és hogyan jutottak portorozi vízumhoz egyes produkciók. Újabb kérdés merül fel bennem: nem lenne-e helyesebb — színházi példát említek — a Sterija Játékoknak vagy a kamaraszínházak fesztiváljának mintájára egy selektorra bízni a felkínált adások válogatását? Vagy a Jugoszláv Rádió-Televízióban még nincs egy Georgij Paro- vagy Stevo Žigon-féle tekintély? Nem hinném, hogy a személy a problematikus, inkább arról lehet szó, hogy a jelenlegi a kényelmesebb megoldás. Mindenkinek megadatik az esély a részvételre, a győzelemre. Az viszont, hogy a fesztivál igen-igen terjengős, sokszor unalmas is, kit sem érdekel.

Kezd általános véleménnyé lenni, hogy a portorozi tévéfesztiválból hiányzik a motiváltság. Még a szemle előtt Žika Bogdanović a NIN-ben ezt írta: „... A fesztivál koncepciója még nincs tisztázva. Célja nem több, mint egyfajta fesztiváli zsisbvásár megrendezése, ahol a pultokon ott sorakozik a különböző színek és ízlesek kaotikus rendjében mindaz, amit a válogatóknak nem volt szívük vagy merszük kiselejtezni, mert az igazi válogatáshoz kemény szív, megfontoltság és bátorság kell... Egyfajta áldemokratikusság alapján kiegyenlítve a jót a közepessel, a középezt a silánnyal, úgy látszik, mintha a tévé nem is tartana igényt a fejlődésre. Miért van ez így?” A választ Bogdanović nem adja meg, sem idézett, sem a fesztivál után írt cikkében. Mindenesetre megállapításaiban sok igazság van. Ha ugyanis „zsisbvásár” helyett fesztivált akarunk, akkor valóban szükség lesz az igényesebb szelektálásra, és mindenekfelett arra, hogy a fesztiválnak ne csak vetítőterme, hanem országos publikuma legyen. Csakis így válna eseménnyé ez a rendezvény, szerintem csakis ekkor lenne valódi értelme a fesztiválnak.

Első versenynap a nagyobb sikert egyelőre nem hozó üzleti vetítés után. Egy délelőtt alatt lefut a benevezett 11 produkció. Az oktatóműsorok versenyfilmjeit látjuk. Ebbe a kategóriába aránytalanul kevés filmet neveztek be, de később derült ki, hogy a válogatók ebben a kategóriában voltak leginkább igényesek önmagukkal szemben. A választék ugyanis nem lehetett kicsi, hiszen az oktatóműsorok a Zágrábi Televízióban a műsoridő 33, Belgrádban és Ljubljanában 29-29 százalékát töltik ki. Ennek ellenére ezek a

stúdiók csak egy-egy produkcióval képviseltetik magukat, míg például az úvidékiek, akiknek egyelőre nincs is állandó oktatóműsoruk, három versenyfilmmel érkeztek. Többek között Szeles Károly Stop című animációs filmjével, amelynek vetítése után, úgy érzem, csak azért nem tapsolt a „közönség”, mert, első nap lévén, még mindenki feszélyezett, s elmarad az ilyen tetszésnyilvánítás. Pedig a közlekedési szabályokat gyerekeknek és felnőtteknek ötletes animációval bemutató Szeles-sorozat valóban kivételes értékű produkció. Nagyszerű, tiszta, ihletett munka. Tempója kitűnő, nem vonatott, de nem is rohanó. A karikaturista Szeles nem tesz mást, mint jól ismert, jellegzetes figuráját, a répaorrút kerékpárra ülteti, tehát „megmozgatja”, s bemutatja, hogyan kell kerékpárral szabályosan közlekedni. Amikor helyesen cselekszik a vezető, a film tempója gyorsul, ha tévedését mutatja, lassít, répaorrú egyszerre kétféle biciklistává válik. Az előírással és szabálytalan esetek váltakozása teszi könnyen érthetővé és végeredményben jó edukatív műsorrá e hosszúra tervezett sorozat első darabjait. Érthető, hogy a nem túl erős mezőnyben Szeles rendezői díja nem lehetett kérdéses.

Az első délelőtti különösebb izgalmakat ugyan nem hozott, de több, hogy úgy mondjuk, szimpatikus és céljának, rendeltetésének megfelelő oktatási filmet láttunk. Elsősorban a Belgrádi Televízió Kocka, kocka, kis kocka című óvodás műsorra s a festészetről szóló ljubljana-i adásra gondolunk.

Következik a kerekasztal-beszélgetés a látottakról. Az oktatók, elsősorban az iskolatelevízió képviselői vannak jelen. Arról beszélnek, hogy ki mit tesz azért, hogy a televízió minél jobban segítse a gyakorló pedagógusokat.

— A mai korszerű didaktikai törekvések központi célkitűzése a tanulók aktivitásának, érdeklődésének felkeltése — jegyzem a jegyzetfüzetbe az elnöklő véleményét. Erre alapoz a tévé, ezért készít speciálisan szerkesztett műsorokat. Célja tehát, hogy ösztönözze a tanulót az adásba való bekapcsolódásra.

Szó esik a jövő iskolatelevíziójáról is. Nem szabad abban az illúzióban élni, hogy az oktatóműsorok elérték rendeltetési céljukat, fejt ki véleményét a belgrádi iskolatévét szerkesztője. — Az iskolában már csak azért nem válhatott be teljes mértékben, mert az órarendet nem lehet a tévé igényéhez idomítani és fordítva, a tévé műsorrendjét sem az iskolai követelményekhez.

Eszembe jut Sándor Györgynek A televízió és a közönség című könyve, amelyben a szerző a következőket írja: „Kézenfekvőnek

látszik, hogy a következő években szaporodni fognak az ún. távoktatási vállalkozások... A központilag sugárzott programok mellett gondoljunk itt újra a hang- és képfelvételi technika rohamos fejlődésére. Minden lehetőség megvan arra, hogy a nyelvtanfolyamoktól matematikai tanfolyamokig és a legkülönbözőbb tárgyakig olyan felvételsorozatok készüljenek, amelyek mind az iskolában, mind pedig odahaza maximális hatásokkal oldhatnak meg fontos oktatási feladatokat. Nincs messze az az idő, amikor az iskolának nemcsak a könyvtár, de a hang- és képfelvételek tára is elengedhetetlen tartozéka lesz, amely nélkül eredményes oktatást elképzelni sem lehet.”

A vitában elhangzottak alapján úgy látom, nálunk is ebben az irányban kutatnak.

Következik a leghosszabb, kereken két napra tervezett versenykategória, a tájékoztatási és dokumentumműsorok vetélkedője. Különféle televíziós alkotások kaptak itt helyet: híradós anyag, képfelvétel helyszíni közvetítésből, interjú külföldi államfővel, riportfilm, útirajz, tévé-életkép, művészi rövidfilm stb. Pereg előttünk ez a nagy tarkaság, közben azt keresem: mégis mi sorolja egy csoportba, mi tartja össze ezeket a műsorokat? Nyilván az, hogy ezek nem elsődlegesen alkotó jellegű műsorok, televíziós nyelven szólva, riportok inkább, természetesen a szónak szélesebb értelmében. A televízióban a riport nyelvén, képriporttal kell szólni a mezőgazdaságról, a tudományról, a kultúráról, az öngazgatásról, a politikáról, a sportról, de riport még a helyszíni közvetítés is. A riport a televízió anyanyelve, olvastam nemrégiben, s mintha ezt tapasztalnám itt is. Ha szemlén és nem fesztiválon lennék, még el is fogadnám ezt a sokszínűséget, mert hát valójában ilyen tarkaság tölti be nemcsak nálunk, hanem világszerte a műsoridőnek legalább 60-70 százalékát. És végeredményben a riport az, „ami a televízió legsajátosabb »képességét« jelent, mindaz, amiben nincs versenytársa, mert a legsajátosabb és legelevenebb kapcsolatot tudja megteremtteni az esemény és a néző között”.

A „legsajátosabb” televíziós műfajnak pedig helye van a fesztiválon, vélekednek a szervezők, de bennem továbbra is él a kétely, hogy vajon így kell-e bemutatni a nem alkotó jellegű műveket. Csak bemutatót, informatív jellegű szemlét kellene inkább tartani, hiszen nyilvánvaló, hogy e műsorok zöme mégiscsak napi aktualitással rendelkezik, tehát az információk nagyobb részének idősze-

rűsége — akárcsak az újságban közölteké — másnapra már elévül (hát mire a fesztiválra ért!), az információnak viszont rendszerint nincs is esztétikai értéke. Valóban kevés az igényesen készített, időálló riport. Mindössze csak néhány, elsősorban belgrádi és zág-rábi műsort láttunk, amelynek az informáláson túlmenően célja, hogy a nézőt bekapcsolja az adásba, állásfoglalásra, reagálásra készítse. A jó riport- és dokumentumműsor nemcsak kimond, megállapít valamit, hanem a feltett kérdések és válaszok továbbgondolására ösztönöz. Sajnos riportjaink többsége még nem tart itt, bár vannak pozitív kivételek is. Többek között ilyen kivétel egy újvidéki riportfilm is, a Lángol a föld, lángol az ég is című (forgatókönyv: Ljuba Vukadinović, operatőr és rendező Petar Latinović), amely a bánáti kőolajmezőkre viszi a nézőket azzal a céllal, hogy bemutassa, hogyan reagálnak a többnyire földhöz kötött falusi emberek, amikor kertjeik, földjeik egyik napról a másikra olajmezővé válnak.

Az az érzésem, hogy még mindig kevés az események mélyebb összefüggéseire rámutató riport. A riporterek még mindig nem élnek a tévé hatalmas mozgósító erejével, munkájuk leginkább nem több a puszta és sablonos informálásnál.

Olyan se hideg, se meleg ez a mi televíziónk, hallom a vetítés-szünetben a találó megjegyzést erre a versenykategóriára.

A legnagyobb izgalommal és reménységgel a művelődési és művészeti műsorok vetélkedőjét várjuk. Három nagyszerű tévésorozatfilm (a Kiszéti szállás, a Gruntoveciek és a Hübelebalázs) képviselteti magát egy-egy részlettel, továbbá hat tévéjáték, néhány zenés szórakoztató adás és ugyancsak több, műfajilag nehezen meghatározható alkotás.

Nyilván a sorozatok a díjesélyesek, mert nálunk éppen az elmúlt év folyamán olyannyira megszaporodtak, hogy — lehet — éppen virágkorukat élték. Vitathatatlan ugyanis, hogy az előző évek számos, de lapos és gyenge produkciójához képest az itt is szereplő három tévéfilm-sorozat népszerűségét nemcsak könnyű fajsúlyának, hanem elsősorban a komoly írói-rendezői-színészi munkának köszönheti.

Érdekes, hogy a sorozatok, még ha giccsesek is, világszerte milyen népszerűek — elmélkedem a stúdió félhomályában. Egyszerűen beleépülnek a nézők életébe, a nézők igazodnak hozzájuk, várják a folytatást, s mivel a sorozatok cselekménye leginkább továbbvihető minden irányba, szerzők, rendezők és maga a tévé is örömmel

mel vállalja a feladatot, hiszen könnyebb és olcsóbb egy húsz részből álló sorozatot készíteni, mint húsz önálló műsort. Mindezen felül a sorozat már félsiker, sokszor elegendő hozzá egy rutinosabb rendező és egy közismertebb színész. Örvendetes, hogy Branko Bauer rendező, Arsen Diklić szöveggönyve alapján, megmutatta, hogyan kell jó, izgalmas, érdekesítő sorozatot készíteni.

Nem is csoda, hogy e kategóriában minden jelentős díjat a sorozatok vittek el. Nem is volt méltó versenytársuk, hiszen díjazásra érdemes tévéjátékot az idén nem láttunk. Talán csak kettő érdemli meg, hogy röviden szóljunk róla. Ivica Matićnak, a belgrádi kisfilmfesztiválról már jól ismert rendezőnek *Nő*, tájképpel című művét a naiv művészet, a naiv festészet ihleti: az életet megpróbálja „berámázni” majd a képet visszahelyezni az életbe.

Kazimir Klarić *Nyilatkozat* című tévéjátéka időszerű társadalmi témákat feszeget, s ezzel érdemel figyelmet. Az öngazgatás megszégéséről, a bürokráciáról, a kommunista-felelősségről szól, de a megszokott szövegek nélkül.

A zenés szórakoztató filmek sem keltik fel az érdeklődést, semmi új, semmi izgalmas nem született.

A szélcsendet épp egy újvidéki produkció szüntette meg, a *Kék madár* című, a tévé- és a dokumentumfilm eszközeit is felhasználó műsor. A film főszereplői Miroslav Antić és egy kisfiú. Ez utóbbinak a költő „a költészet születését” mutatja meg. Szimpatikus ez a hétköznapi történet arról, hogy a költészet, bármerre is fordulunk, mindenütt jelen van. Dicséretben részesül egy másik újvidéki produkció is, a *Régi hangszerek, új hangok* című, melyben Király Ernő új hangszerét, a citrafont mutatta be.

A XI. portoroži országos tévéfesztivál célja az volt, hogy egy év televíziós termése felett tartson terepszemlét, hogy együtt mutassa be mindazt, amire 12 hónapon át — külön-külön — oda se figyeltünk volna. A rendezvény csak részben érte el célját. Úgy érzem, az igények növekedése egyelőre nincs arányban a tévé fejlődésének iramával.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

VARIÁCIÓK A BOLDOG LÉTIDEGENSÉG TÉMÁJÁRA

Juhász Erzsébet: *Fényben fénybe, sötétben sötétbe*, Symposion Könyvek 48, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1975

Alig néhány hónap alatt a jelenlevő, ható művek sorába emelkedett Juhász Erzsébet novellás kötete, hiszen fokozott érdeklődéssel fordult felé a kritika, s miközben megannyi találó észrevételt és ítéletet fogalmazott meg róla, kialakította a kérdésfeltevésükben jelentős, de megvalósulásukban felemás műveket gyakran kísérő két pólust is. Az egyik, fenntartásokkal bár, de ígéretes, tehetséges új prózaíróként, tudatos alkotóként mutatja be a kötet szerzőjét, a másik pedig a megalkotott értékek tekintetében igen szegénynek, impotensnek, sőt kiadópolitikai baklövésnek minősíti a novellagyűjteményt. Nem volna nehéz tehát kicédulázni az egymással perlekedő vagy egymást kiegészítő nézeteket, s az utólag írt kritika előnyeit kihasználva, nagy bölcsen „igazságot tenni” közöttük. A csábító feladatról azonban szíves örömet lemondok, mivel Juhász Erzsébet novelláinak vizsgálata még mindig fontosabb tanulságokat kínál, mint amilyeneket a róluk írt kritikák kritikája eredményezhetne.

A bírálók egybehangzó véleménye szerint a novellák „hősei” egytől egyig elszemélytelenedett, elidegenült emberek. E közös kiindulópontot természetesen én is magamévá teszem, azzal a megszorítással, hogy a kötetben kétféle elidegenültség figyelhető meg: a „hősöké” és a melléksze-replőké, akik valamilyen időleges kapcsolatban vannak az előbbiekkal, vagy éppen tartósan meghatározzák azoknak életútját. Amennyiben e kétféle, egymást jobbra kizáró elidegenültség között nem teszünk különbséget, aligha érthetjük meg a szerző intencióinak lényegét.

A mellékalakok arcéle általában csak pillanatokra villan fel, de ez is épp elegendő ahhoz, hogy belső sivárságuk dimenziói érzékelhetővé váljanak. Az *Alkonyatban*, míg a vállalati igazgató elmélyülten és hosszan a kötelességérzetről beszél, az alkalmazottak serege úgy ül mindvégig, mintha fényképezkedne; a *Honvágyban* Sztanticsék vasárnap délutáni obligát madárteje szúr szemet lehangelőn; az *Intérieur, cipővel* című no-

vellában felbukkan egy tanító néni, aki „mindig jó szagú volt és kövér és pirosra festette a száját”, továbbá egy szertartás közben nagyot alakító pap alakja; a *Boldogságban* a jegykezelő kollégájának büszke lesz az arca, mert „azt hiszi, hogy kitüntetést kapott, amiért nem neki mondtak fel”, a sofőr pedig olyan komolyan és megelégedetten vezet évek óta már, mintha „világ körüli útra vinné az utasokat”. A példákat persze sorolhatnám tovább, de talán ennyiből is kitetszik, hogy e figurák az ez van, ezt kell szeretni jegyében élnek a maguk egyhangú, alkalmazkodni tudó és akaró, mindennel megbékélő, csipkerózsika álmú életét, mégpedig annak a reménye nélkül, hogy valaha is önmagukra ébredhetnek. Elidegenültségük képeit azonban nem a távolságtartó, objektív ábrázolás eszközeivel rajzolgatja a szerző, hanem a „hősök” észrevételein, lelkivilágán keresztül. Az egyes szám első személyű előadásmódra tehát a hangvétel közvetlenségének fokozása mellett azért van szüksége Juhász Erzsébetnek, hogy elmélyítse a „hősök” és a mellékszereplők közötti ellentéteket. A „hősök”, még ha nem is tudatosan, látják, érzékelik a mellékalakok életének értelmetlen sivárságát, mi több, az esetek többségében épp ez a sivárság váltja ki bennük a menekülés kényszerét. Azt is mondhatnánk éppen ezért, hogy életük egy pontján választás elé kerülnek, s a világtól iszonyodva, elindulnak a kierkegaard-i, egzisztencialista „szubjektummá válás” útján.

Nem juthatnak azonban messzire! Ezek a jegykezelők, lapárosok, irodai kishivatalnokok, kórházi ápolók ugyanis gépies mindennapi munkájuk elvégzése után nem fejtenek ki semmilyen szellemi erőfeszítést, minek következtében gondolkodásuk sem éri el azt a szintet, amely lehetővé tenné, hogy *tudatosan* válasszanak. Nem azért vonulnak ki tehát a társadalomból, mert ráeszméltek, hogy önmegvalósításuk egyetlen lehetséges módja a teljes befelé fordulás, az „abszolút választás”, hanem mert *ösztonosságukban* ijesztően érthetetlennek, kuszának, idegennek látják a világot. E mozzanat aztán messzemenően meghatározza szituációjukat. Minthogy sem a környezetükben, sem önmagukban nem tudnak értelemadó támpontokat fellelni, egyéniségük a létezésen „kívül” sodródva, a lehető legteljesebb mértékben dezintegrálódik.

Látszólag könnyebb lett volna Juhász Erzsébet dolga, ha olyan alakokat formál meg, akik viselni tudják a tényleges választás terhét, akár úgy, hogy a társadalmi szférában fellázadnak az elidegenültség ellen, s a bukás kockázatát is vállalva, az emberi viszonyok humánussá tételének szentelik életüket, akár úgy, hogy önnön tudatuk cellájába húzódnak, megkísérelnek elfogadható választ találni a létezés kérdéseire. Juhász Erzsébet azonban lemondott mindkét lehetőségről, s nem véletlenül. Az első esetben csak az így kell és így érdemes küzdeni szokványos képleteit mutathatta volna fel, ami egyáltalán nem felel meg alkatának, a másodikban pedig aligha kerülhette volna el az olcsó bölcsekedés buktatóit. Az

alakok köztes, senki földi szituációja mellett döntött hát, amiből novelláinak alapvető erényei, de paradox módon hibái is származnak.

A „hősök” cselekvőképtelensége, céltalansága, szkizofrén szöszmötölése, egyszerűen totális létidegensége szünni nem akarón ostromolja az olvasót, s ellenállását lépésről lépésre növelve, végül is őt magát állítja kényszerítő erővel választás elé, különösen azokban a részletekben, ahol a „hősök”, dezintegrálódásuknak már-már végső pontját elérve, arról áradoznak idiotikus révületben, hogy ők most mennyire boldogok. Az író tehát indirekt módon, eszmei nyíltsággal, az olvasó szabadságára vagy talán inkább szabadságáhitatára számítva igyekszik jelen lenni a novellákban, amelyek azonban mégis nemegyszer fölfleslenek, leépülnek. Ennek oka, miként a kritika már rámutatott, részint abban keresendő, hogy Juhász Erzsébet „észre sem veszi, és kilép a novelláiból”, s így az alakok „önmagukról való medítálása meghaladja saját értelmi színvonalukat”. Kétségtelenül vaskos írói elszólás pl., ha egy ilyen „hős” a „lét egyetemes felidézhetetlenségének tiszta élményéről” vagy arról elmélkedik, hogy „mindig önmaga fonákjára fordul át bennem a lét”. Ugy gondolom azonban, hogy ezeket és a hasonló kilépéseket, elszólásokat, sőt még a helyenként mesterkélt, langyosan „irodalmi” kinyilatkoztatásokat is elbírnák ezek a szövegek, ha megszervezésükkor az író fel tudta volna oldani az ábrázolt alakok és a mesélésük között feszülő alapvető ellentmondást. Mert ne feledjük: Juhász Erzsébet „hősei” hallgatni szeretnek legjobban, csak elvértve vállalkoznak a „beszéd banális kalandjára”, még a saját hangjukat is idegenként hallgatják, a „legcsekélyebb képzelőerő is tökéletesen hiányzik” belőlük, véletlenül sem töprengnek azon, hogy mit is akarnak, egyszerűen a teljes eseménytelenség és passzivitás állapotában „boldogok” — ám a jugoszláviai magyar olvasók kedvéért mégis rászánják magukat a számukra nyilván megerőltető és „boldogtalan” valómástevéésre! E feloldatlan ellentmondás folytán egyesek közülük a fikció, a kitalálás szakadéka fölött egyensúlyoznak, mások meg alá is zuhannak, s Juhász Erzsébet rejtőzködési szándéka ellenére az írói kérdésfeltevés művészi hitelt nélkülöző mozaikkockáit hagyják csak maguk után.

Mindennek ellenére igen fontos első kötet a *Fényben fénybe, sötétben sötétbe*. Novelláinak írói tapasztalatlanságból eredő „technikai” rövidzárlatai egyetlen pillanatra sem homályosítják el aényt, hogy a szerző kezébe mélyen megélt, létfontosságú dilemmák adták a tollat. Az egyes részletekben, novellákban megmutatkozó nyelvi lelemény pedig éppenséggel arra enged következtetni, hogy Juhász Erzsébetnek lesz ereje a továbblépéshez, a teljesebb értékű epikai szerkezetek kihordásához.

UTASI Csaba

NYELVI BRAVÚR, HÁT TAL A VILÁGNAK

Bognár Antal: *Textília*, Symposion Könyvek 49, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976

A hatvanas évek végén irodalmunkban is magasra csapott a társadalmi kérdések iránti érdeklődés hulláma, s egymás után jelentek meg az időszerű, elkötelezett alkotások, úgyszólván mindnyájunk öröme, hiszen a helyi színek hívei a nagyon várt újabb táj felé fordulás jegyeit vélték felfedezni ezekben a művekben, a fiatalabb nemzedékek tagjai pedig azt hitték, hogy íme, a szép szó mégiscsak eleven hatóerő, s nem egy viszonylag szűk körű embercsoport szellemi tápláléka csupán. Ebben a forrongásban, amelynek (vélt) esztétikai értékeiből is nyilván sokat lefarag majd az idő, 1968 tavaszán, a vajdasági középiskolások becsei vételkedőjén, Bognár Antal egy novellája is elhangzott. Hangulatkeltő, túlírt bekezdések, fiatalos nagyotmondás, rémhistóriákba illő képek voltak rá jellemzők, ám a zsüri mégis felkapta a fejét hallatára: ez az ember tud írni! S ma, a *Textília* anyagát másodsor is átböngészve, jólesően szögezhetem le újra: Bognár Antal valóban tud írni, még ha e tudás eredménye a közzétett írások kisebb hányadának kivételével meglehetősen problematikus is.

A kötet metanovelláiban első pillantásra szembeötlő a kivételes nyelvérzékkel és nyelvi tudással megalkotott szegmentumok sora. A gyötrődés, a nyűgös megoldáskeresés leghalványabb jelei nélkül követik itt egymást a mondatok, amelyek körmondattá szélesülve, „parttalan” áradásukban is mindvégig megőrzik az írói tudatosság ismérveit. Nyoma sincs tehát ezekben a szövegekben a nyelvi eredetiség árulkodó hajszolásának, még kevésbé annak a slamos nehézkességnek, amely az aktuális mondandó „elsőbbsége” folytán uralkodott el szépprózánk egynémely emlékezetes alkotásán. Mégis hiányérzetet támasztanak azonban, s ennek eredőit nem is olyan egyszerű feltárni. Ha ugyanis következetesen tartjuk magunkat ahhoz az evidens alapelvhez, hogy egy-egy mű esztétikai értékét elsősorban a nyelv strukturálásának módja vagy, közkeletűbben, a művészi hogyan határozza meg, akkor ezek a novellák igen élesen vetik föl a kritikus melléfogás, sőt botfűlőség lehetőségét. Hátha csak az én ízlésem rekedt meg valahol a cselekményes, hősoket felvonultató novellánál, s ez okból nem tudok mit kezdeni Bognár Antal bravúros nyelvével? Hátha csak a saját elvárásaim kaptafái akadályoznak abban, hogy a novellák metajellege mozgásba hozza képzeletemet? Lehet, hogy így van, bár egy igen fontos mozzanat e lehetőség ellen beszél, az tudniillik, hogy a szövegek nyelvi megszervezettsége és a már említett hiányérzet között voltaképpen nem valós, hanem csak látszólagos ellentmondás feszül.

A novellák arról tanúskodnak, s e téren egyetlen kivételt sem hozha-

tok fel, hogy Bognár Antal igyekszik kiszakítani műveit a szövegen kívüli kapcsolatok összességéből, más szóval, háttérbe szorítja azokat az eszmei együttthatókat, amelyek így vagy úgy, de mindenképpen determinálják a XX. század utolsó harmadában élő vajdasági ember tudatvilágát is. S egészen mellékes, hogy a „köldökzsinór” elmetszésének kockázatát azért vállalja-e, mert életérzésének nincsenek kibeszélendő, meg nem kerülhető komponensei, mert tapasztalatait elégtelennek találja, vagy mert meggyőződése, hogy az írásművészet akkor igazán értékteremtő, ha a gyorsan változó napi aktualitások zátonyaitól óvakodva, „örök” vizekre hajózik ki az ember. Mindez mellékes, az esetben is, ha netán jóval összetettebb képletű jelenséggel van dolgunk, hiszen a világ kizárásának tényén a kiváltó okok mit sem változtatnak.

A világ kizárását s ezzel együtt a világtól való elzárkózást emlegetve, természetesen korántsem holmiféle haszonelvű, pedagógiai célzatú valósgmásolás hiányára kívánom felhívni a figyelmet, annál inkább azonban arra, hogy a novellák szemlátomást nélkülözik a „szituációba jutottság” felhajtó erejét, minek következtében az adekvát formában megvalósuló művészi teljesség helyett jöszerevével csak a parciális teljesség fokát érhetik el. Az „önmegvalósító” nyelvi teljességét, amely mögöttesétől megfosztva — definiálatlan, lebegő értéként válik érzékelhetővé. Ebben rejlik a magyarázata annak, hogy a novellák magas fokú szervezettséget mutatnak ugyan, s egy tiszta logikának engedelmessé, szabályos nyelvi láncolatokat hoznak létre, amelyeknek egy-egy szeme a tökély benyomását kelti, ugyanakkor azonban ezeknek a szemeknek az összessége nem tud koherens egésszé szerveződni, s így csakhamar kihull a tudatunkból.

Amennyiben ebből a perspektívából vesszük szemügyre az iménti el-lentmondást, beláthatjuk, hogy az valóban csak látszólagos lehet, annál inkább, mert a nyelvnek minden egyéb mozzanattól elvonatkoztatató, mégoly frappáns megszervezése önmagában még se nem érték, se nem értékelenség. Ha nem így volna, fel kellene tételeznünk, hogy a nyelv modellálásának van egy olyan eltanulható, standard rendszere, amely az írói individuumok döntő befolyása, sajátos alakító szerepe nélkül is értékteremtő és értékhordozó. S Bognár Antal szövegei, „kizáró” jellegükből eredően, éppen e megengedhetetlen „leválasztás”-ra, „elkülönítés”-re csábítanak, arra, hogy kilépjünk a szövegekből, s irodalmunk relációiban gondolkodva immár, a szerző nyelvi tudatosságának viszonylagos eredményeit általános érvényre emeljük.

Hiányérzetem azonban kéretlenül és ismételten közbeszól. Leghangosabban azokat a szövegeket olvasva, amelyek nem ismernek kompromisszumot a nyelvi „önmegvalósítás” terén, mint pl. a *Fehér lap* vagy *A létra felé*, legkevésbé pedig a *Szerb utca* vagy az *Equida* esetében. Az első két textus, s több más hozzájuk hasonló, a nyelvi ismeretek öncélú, teljesen zárt felsorakoztatása, s ily módon maradéktalanul illik rá az „irodalmi” megjelölés. Igaz ugyan, hogy ez az „irodalmiság” messze eltávolodott a

tajunkon is jól ismert, langyos és lejáratott stilisztikai kliséktől, ám modern jegyei és architektúrája sem tudják szétfeszíteni önkörébe zártságának korlátait. Jóval teljesebb értékű a másik két novella, amelyben a nyelvi teremtőerő megfékezése nélkül az emlékezés, illetve a diszkrét ironia színeivel futtatja be szövegét a szerző, sikeresen gyűrve le a bravúros egysíkúság dimenzióit. Éppen ezért bizonyára gyümölcsöző lehetne, ha további munkássága során Bognár Antal elfordulna az egzotikus témáktól, amelyek egyébként eddig is csak ürügyül szolgáltak számára, s megkísérelné a szó szoros értelmében funkcionálissá tenni nyelvi adottságait. Máskülönbben félő, hogy „szerepjátszó” hajlama már a közeljövőben „Kosztolányi”-, „Csáth”-, „Krúdy”- stb. novelláknál állapodik meg, amelyekről legfeljebb kuriózumként emlékezik majd meg irodalmunk, márpedig ez, akárhogy vesszük is, aligha lehet egy kétségkívül tehetséges fiatal író törekvéseinek végső pontja.

UTASI Csaba

A JEL VONATKOZÁSAI

Jel és közösség — Szemiotikai tanulmányok, Akadémiai Kiadó, Budapest 1975

„A szemiotika az ember fő tevékenységi formáinak, valamint az ezek közötti kölcsönös összefüggéseknek a megértéséhez szolgáltat alapot, mivel minden alaptevékenység közvetítő jelek révén jut kifejezésre” — írja Charles Morris amerikai nyelvész 1938-ban megjelent, *Bevezetés a jelelméletbe* c. munkájában, mintegy utalva arra, hogy a már Soussure által is hiányolt, a jelöléssel, jelviszonyokkal és jelfolyamatokkal foglalkozó új tudományra, a szemiotikára fölöt- tébb szükség van a modern világ tudományos rendszerében. A tudományos gondolkodás fejlődése azonban csak napjainkban jutott el arra a fokra, hogy a társadalom

legkülönbözőbb jelenségei jel-vonatkozásainak, az ilyen bonyolultabb, elvontabb határterületi-tudományközi kérdéseknek behatóbb figyelmet szentelhet. A szocialista országokban a közelmúltig „nyugati importcikknek”, kétes ideológiai hatások hordozójának tartott új tudomány — a szemiotika, mint szilárdabban körvonalazott, önálló tudomány a későpolgári pragmatista filozófia szülötte — csak az utóbbi időben szerzett teljes létjogosultságot magának.

Magyarországon, a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészkarának Nyelvészeti Tanszékén 1969 óta rendszeresítették a szemiotikai stúdiumokat. Az Akadémiai Kiadó Muszeion Könyvtár sorozatában megjelent, tizennégy tanulmányt tartalmazó könyv e stúdiumok anyagából közöl válogatást. A tanulmányok három témakörbe sorolhatók be.

Az etnoszemiotikai kérdésekkel

foglalkozó értekezések (Gunda Béla: Pásztorok és jelek; Voigt Vilmos: A folklorisztikai-szemiotikai szövegelemzés eszközei; Fröhlich Ida: A mesei ellenfél szemiotikája; Nagy Géza: A népművészeti motívumok és a szemiotika; Szemerkenyi Ágnes: A szólások szemiotikai analízise; Gráfik Imre: A családon belüli tulajdonjelek; Veres Péter: Jobb-bal::férfi:nő) sajátossága elsősorban az, hogy (amint azt Szerdahelyi István is megállapítja a kötet előszavában) „míg másutt ezt a kutatási területet csak bizonyos részletében tartják jogosultnak (a népi kultúra közvetlenül jelfunkciójú elemeit vizsgálják ily módon), a magyar kutatók szélesebben értelmezik a néprajzi szemiotika tárgykörét”. A mindennek-előtt Voigt Vilmos koncepcióját követő felfogás szerint ugyanis nemcsak a jelhasználat (a pragmatika) témája tartozik ide, hanem a szintaktikai és szemantikai vizsgálatok is. Ezt a módszert elsősorban Gunda Béla képviseli a kötetben. Tanulmányában a magyar alföld pásztorainak a jeladási módjait s a pásztorélethez fűződő jeleket vizsgálja. Az ezzel kapcsolatos eddigi tanulmányoknak, valamint saját adatgyűjtésének eredményeit összegezve arra a következtetésre jut, hogy a jelzési formák kialakulásánál jelentős szerepet játszanak az ökológiai viszonyok. Megállapítja továbbá, hogy a puszta jelek sorában szigorú rendszert, törvényszerűséget megállapítani nehéz, noha a legtöbb esetben nem alkalmi konvenciókról van szó, mivel a jelekben visszatükröződik bi-

zonyos hagyományszerűség is. Az etnoszemiotika körébe tartozó másik különös figyelmet érdemlő tanulmány A mesei ellenfél szemiotikája. Szerzője, Fröhlich Ida arra tesz kísérletet, hogy a mese egy jellegzetes figuráját szemiotikai szempontból vizsgálja meg, pontosabban abból a szempontból, hogy egy állandó mesei szereplő mivoltát mennyiben határozzák meg szemiotikai jellegűnek nevezhető törvényszerűségek. A szerző Ámi Lajos meséinek hős—sárkány oppozícióját vizsgálva megállapítja, hogy a mesemondó világképében ez a szembenállás „a rossz princípumának a jó világában való szétszóródását, elszaporodását s ezáltal a jó világának megrontását jelenti”. Nagy Géza az erdélyi keresztöltéses hímzések kapcsán foglalkozik a népművészeti motívumok szemiotikai vizsgálatának a kérdéseivel, Szemerkenyi Ágnes pedig a szólások szemiotikai analízisének problémáit vizsgálja konkrét tárgykörből vett szólásokon. Az utóbbi tanulmány zárógondolata: „A szólások meghatározott szituációk, vagy dolgok közötti meghatározott viszonyok jelei.” Veres Péter tanulmányában a jobb-bal, valamint a férfi-nő fogalomköröknek a lakóter-beosztással kapcsolatos összefüggéseit vizsgálja. Megállapítása szerint feltételezhető, hogy a VIII. századig nomád, majd fél-nomád magyarok lakóterének beosztása tipológiailag azonos volt a sajátos nomád gazdasági-társadalmi formációhoz tartozó többi etnikum lakóterének kettős felosztásával. Az újabb etnoszemiotikai

vizsgálódások azt a hipotézis látszanak alátámasztani, hogy a különböző népeknél a lakóternek jobb és bal oldal alapján férfi és női részre való felosztása egymástól függetlenül, konvergensen alakult ki.

A társadalmi szemiotika elméleti kérdéseivel foglalkozó tanulmányok (Hoppál Mihály: A mitológia mint jelrendszer; Szepes Erika: Hekaté: a hármasság mint a bölcsesség alapegysége; Láng László: A stílus statisztikája és szemiotikája; Mérei Ferenc: Az utalás — az élményközösség szemiotikai többlete) közül megkülönböztetett érdeklődésre tarthatnak számot Láng László vizsgálódásai, mivel a stílus nyelvészeti és irodalmi vizsgálatakor az utóbbi időben — a statisztika és a szemantika mellett — egyre gyakrabban hívják segítségül a szemiotikát is. A stílus jelelméleti vonatkozásainak a feltárása egy szempontból különösen fontos: a poétikai, statisztikai, valamint a szemiotikai módszerek kombinálásával ugyanis lehetőség adódik egy esztétikai alapokra épülő stíluselmélet megalkotására.

Három tanulmány a közösségi élet egyéb szemiotikai vonatkozásaival foglalkozik (Joób Emőke: A magyar napihírek összetétele; R. Hidasi Judit: A köszönés szemiotikájához; Az ELTE Folklore Tanzékiének munkaközössége: Az 1972. május elsejei felvonulás társadalmi szemiotikája). Joób Emőke tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy R. Barthes franciaországi vizsgálatait alapul véve általános érvényű következtetéseket

vonjon le a magyarországi sajtó napihíreivel kapcsolatban. Felhívja a figyelmet a Barthes által használt deduktív elemzési mód fogyatékoságaira, nevezetesen arra, hogy „a hír konkrét tartalmától, társadalmi céljától eltekintő esztétikai-műfajelemző módszer” figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy „a napihírek azontúl, hogy tükrözik egy adott társadalom elfogadott értékrendszerét, kifejezik azt is, hogy a sajtóirodalom tendenciózus, s implicit funkciója e bevett értékrend alapján ideológiai tartalmak közvetítése.”

A kötetben közzétett tanulmányok, valamint a már folyamatban lévő film- és irodalomszemiotikai vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy a magyarországi szemiotika — épp a jel társadalmi vonatkozásainak a vizsgálata révén — megtalálta helyét és sajátos szerepét nemzetközi viszonylatban is.

JUNGER Ferenc

HATSZÁZ DAL TORTÉNETE

Dietrich Fischer-Dieskau: *A Schubert-dalok nyomában*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1975

Schubert élete eseménytelen volt, öröksége annál gazdagabb. Egy ilyen életről könyvet írni szinte lehetetlen. Írni csak a műről, a fennmaradt alkotásokról lehet. Ezt tette Dietrich Fischer-Dieskau, a Schubert-dalok talán legavatottabb

tolmácsolója, aki valamennyi — mintegy 600 — dalt hanglemezzre énekelte. Az ezzel kapcsolatos könyvtári és gyakorlati zenei munka során adódott az ötlet: a dalok tükrében felvázolni a múlt század legkiemelkedőbb dalszerzőjének életútját. Fischer könyve lényegében megannyi rövid, finoman kidolgozott esszé láncsora. A dalokról beszél, azok megszületéséről, létrejöttük körülményeiről és sorsáról, dátumszerűen. Így szinte órától órára nyomon követhetjük a dalköltő törekvéseit, elképzeléseinek megvalósulását: egy gazdag dalvilág kibontakozását.

Schubert 1828. november 19-én halt meg. A hagyatékáról készült hivatalos leltár szerint 3 posztófrakk, 3 gérokk, 10 nadrág, 9 mellény, 1 kalap, 5 pár cipő, 2 pár csizma, 4 ing, 9 nyak- és 5 zseb-kendő, 13 zokni, 1 lepedő, 2 ágyszőnyeg, 1 matrac, 1 párna és egy takaró maradt utána. Mindössze ennyi. Sokkal megdöbbentőbb és szomorúbb azonban az a közöny, amely életén át kísérte. Másfél évvel élte túl Beethovent, ott volt temetésén, s hallotta Grillparzer búcsúszavait: „Még él ugyan — s éljen soká! — a német nyelvű s ajkú dal hőse (értsd: Goethe). De a zengő dal utolsó mestere, a zene áldott megszólaltatója... elköltözött.”

De mit tudhatott Grillparzer Schubertról, s mit tudott Bécs? Egyetlen szerzői estje volt, az is csak halála évében. Igazából csak baráti köre és a zeneértők egy része ismerte és becsülte munkásságát.

Schubert csak a zenének élt. A zeneszerzés azonban nem biztosíthatott számára nyugodt megélhetést. Állandó munkát nem vállalt, pontosabban 1814-től négy éven át atyja mellett segédtanítószkodott, de végleg lerázta magáról ezt a számára, súlyos terhet, ennek következtében viszont, természetesen, anyagi gondjai támadtak. Jobbára barátai, támogatói kenyerén élt. Ezzel kivívta szigorú atyja haragját, másrészt pedig ifjúkora szerelmét sem vehette feleségül: Therése Grob — a gondtalanabb polgári életmód reményében — bizonyos Johann Bergmann pékmessternek esküdött örök hűséget.

Így azután Fischer joggal állapítja meg: „Schubert életéről alapjában nem sok mondanivalónk lehet; teljességgel belső élet volt ez, a komponálás kényszere határozta meg, a komponálásé, mellyel életének is formát keresett. Amit ő maga nem élhetett meg, képzeletével pótolta. Ezért fordult olyan szeretettel a költőkhöz.”

S valóban, Schubert életét a költők, írók határozták meg: Goethe, Herder, Klopstock, Mayerhofer, Grillparzer, Friedrich Schlegel, Novalis, Heinrich Heine, Wilhelm Müller... Goethe állt hozzá legközelebb, mélységesen tisztelte, személyesen azonban nem találkoztak. Schubert egyik barátjának levelére a német költőfejedlem ugyanis nem válaszolt. Nem tudhatta, hogy nevének megőrzéséhez a világ számos részén hozzájárul majd a szegény bécsi zeneszerző muzsikája.

Dietrich Fischer-Dieskau különö-

sen a Die schöne Müllerin (A szép molnárlány) dalciklust és a Winterreise (Téli utazás) darabjait elemzi kimerítően, vigyázva arra, hogy ne az előadóművész, hanem a zenetörténelem távlatából közelítse meg Schubert zenéjét (34 szerző munkáit olvasta el könyve megírásához); így állításai mindenképpen hitelesek. Ezek pedig röviden így foglalhatók össze: a romantika igenis központi jelentőségű volt a zenetörténet számára, továbbá éppen Schubert döbbsent — s döbbenett — rá újra meg újra, milyen döntő fontosságú eleme a műzenei leleménynek a dallam.

A szép és értő dalelemzéseken túlmenően Fischer könyvének to-

vábbi erénye, hogy külön fejezetekben foglalkozik a Schubert-dalok későbbi sorsával, kiadásával, valamint a dalok tolmácsolóival is. Itt kell megjegyeznünk, hogy Fischer munkája nem pusztán egyszeri olvasásra való; hasznos tanácsadóként, kiegészítőként szolgálhat egy-egy koncert vagy rádióműsor esetében is.

A könyv anyaga a bibliográfiai résszel, s ami még fontosabb: a Schubert-dalok teljes jegyzékével zárul.

A könyvet Tandori Dezső ültette át magyar nyelvre.

SINKOVITS Péter

S Z Í N H Á Z

IN MEMORIAM LATINOVITS

Csak át kellett volna hajolni az erkély korlátján és lenyúlni, hogy megfogjam Cavaliere Cipolla cilinderét. Ott ágált közvetlenül alattam — a színpadon; alig voltam egy jó karnyújtásnyira tőle. De nem nyúltam a kalapja után. Esetleg, ha egy vígjátékhős vagy holmi bohózatból való jókedvű, mókás figura, akkor igen. De ez tragikomédia volt, véres és lenyűgöző.

Évekkel később olvastam az előadás rendezőjének naplójában: „... akik az aréna első padsoraiban ültek, mint utólag kiderült, sokszor úgy érezték, hogy Cipolla hatására nekik is be kell menniök a színpadra.”

Ezt a legteljesebb színész—néző viszonyt, kapcsolatot észleltem én is, igaz, nem nézőként, akit megbabonáz a színész, hanem szemlélőként, aki — mert egyszerre látja a ragadozót és áldozatát — nem úgy részese az előadásnak, mint a szemben ülők, de ki a színészi szuggesztivitás hatása alól tíz év múltán sem szabadulhat.

Akárcsak Thomas Mann elbeszélésének közönsége, ott a kis Torre di Venere-i deszkabódéban, ahol Cipolla bűvészestjén az „atmoszférát boszúság, izgalom, feszültség remegtette”.

Olvasmányélményként tudjuk, ki ez a Cipolla: „Utazó virtuóz, mu-

lattató művész, artista, szemfényvesztő és bűvész.” Valójában: hipnotizőr, aki az „akaratfosztás és átvitel” demonstrálásával szórakoztatja estéről estére a közönséget. Lényegében azonban egy testi és lelki nyomorék, aki úgy próbál saját szerencsétlenségéért elégtételt szerezni, hogy megfosztja akaratuktól a szép, erős, fejlett, szerelemben szerencsés fiatalembereket, s azt csinál velük, amit éppen akar — mégpedig nagyszámú, álmélgodó és csodálkozva tapsoló közönség előtt. Hopplá! És suhint egyet az ostorával.

Eszményi színészi feladat. Tele belső feszültséggel, tömény drámaisággal, s mégis átkozottul nehéz, és — mert nem tűri a rutinos kóklereket és a felszínes szemfényvesztést — talán minden más szerepnél veszélyesebb is. Könnyen leleplezheti a színészt. Nemcsak halhatatlanságot ígér, sokkal inkább kiheverhetetlen, pályára szóló bukást. Nem csupán egyesülni kell tudni ezzel a szereppel, hanem hinni is kell önmagunkban, abban, amit csinálunk, a színészet — és a színház — erejében.

A különbségeket ezúttal is könnyű átvenni, megtanulni.

Thomas Mann a rá jellemző művészi precizitással írja le Cipollát: „Nehézzen meghatározható korú, de már semmi esetre sem ifjú férfiú volt, éles, kusza vonalú ábrázattal, szúrós szemmel, redősen zárt szájjal, kicsiny, feketére viaszozott bajuszkájával, és az alsó ajka és álla között úgynevezett légyszakállal.”

Nézem Latinovits Zoltánnak az öltöző sminkelőpultjánál készült fényképét, Cipollája hasonmása a Thomas Mann-inak.

Akárcsak a ruházata: „Bő . . . , ujjatlan köpenyt viselt, bársonyhajtókával és atlaszbélésű vállgallérral, amelyet elől összefogott és fehér kesztyűs kezét kényelmetlen mozdulattal tartotta hozzá, nyaka körül fehér sál volt, fején erősen homlokába nyomott, karcús cilinder.”

Mindez pontosan lemásolható. S mégis, csak sejteti a figurát, de még nem az. Ahogy nem teszi azzá a „csípő- és farpúp, amely a járást nem akadályozta éppenséggel, de groteszkké és minden lépésnél furcsán kaszálóvá torzította”. Eltanulható a „csípőből kirúgó léptekkel” együtt az „asztmatikus-érces hang” is, de mindezzel még nem lesz a színész „szalonkabátos szörny”, „önérzetes nyomorék”, „öntelt és basáskodó”, aki „valami pimasz- és dölyfös” szint kever hozzá, nem lesz — Cipolla. Akkor sem, ha eljártssza, amit Mann prózája a láttatás erejével mond el, Mario, a pincérfiú megszegyenítését: „Borzalmas volt, amint a képmutató ott édeskedett, kacéran vonogatta ferde vállát, epedve meresztette táskás szemét és édeskés mosollyal mutogatta szálkás fogait”, így csábítva csókra, saját „förtelmes hús” szájához Mario szerelmesét képzelő ajkait.

Mindehhez alig több pusztá technikánál és ügyes mesterségnél. De kevés is, hogy ez a monstrum ember legyen, mint Latinovits Cipollája — szenvedő is, magányos is, nagyon szerencsétlen, izzadságszagú, kinek rög-

eszméje, betegsége és egyetlen boldogsága, hogy szüntelenül — olcsó cigarettával és konyakkal doppingolva — bizonyítsa önmagának és közönségének: ő igenis az, aki szeretne lenni, akinek hiszik, a nagyszerű Cipolla, a művész, aki értékesebb ezeknél a szép sikerfiúknál, vagy legalábbis annyira ember, mint bárki más. Hopplá!

Aztán: mindennek vége. A megszügyenített Mario két pisztolylövéssel megöli Cipollát.

„...Cipolla ölébe kulcsolt kézzel, vállrezegtetve, hangtalanul nevetett, lerohant a lépcsőn. Lenn, még rohantában, szétvetett lábbal visszakanyarította testét, karját előrevetette... Hirtelen némaság lett... Cipolla egy ugrással felpattant székéről. Védekezőn oldaltnyújtott karral állt ott, mintha azt akarná kiáltani: „Állj! Csönd! El előlem! Mi ez?“, s a következő pillanatban mellre gördülő fejjel visszazöttyent székére, majd nyomban oldalvást lefordult a földre, ahol fekve maradt mozdulatlanul: egymásra hányt ruhák és görbe csontok halma.”

Pontosan ezt játszotta el Latinovits Zoltán is. De nem a manni szöveget követve, hanem belülről, iszonyú Cipollaként, aki percekig volt a színpadon. A halál, a vég leleplezte a bűvészt.

Ez volt Latinovits legnagyobb alakítása, ebben halt meg esténként. Ahogy egyik kritikusa írta: „...értünk. És teljesen meghal esténként. Nemcsak mímeli a halált, hanem vele hal a figurával...”

S most nem csak mímelte a halált. Nincs ismétlés, másnap nem lesz jobb, szebb, tökéletesebb a halál. Már másnap sem lesz. Nem ő hal a figurával, hanem a figurák halnak vele. Rómeó, Orin, Leaben, Savonara, ifj. Nagy István, az Órnagy, aki a szabadkai Tótkhoz is eljött, IV. Henrik, a Tiszták pápai legátusa, hogy csak saját Latinovits-szerepelemlékeimet idézzem.

A szerepelemlékekhez ezentúl már, sajnos, a színész s az ember emléke is hozzátartozik. A színészé, akinél az utóbbi évtized magyar színjátszásában talán senki sem fogta fel komolyabban, szenvedélyesebben, lobogóbban a művész hivatását — könyve botránykő volt, pedig ő csak vallomásnak szánta —, az emberé, aki gondolkodó és színész volt; színész — a legnagyobbak közül. Elhivatottságát és tehetségét — azt hiszem, nemcsak számomra — egyetlen nagy alakításba töményítve Cipollája őrzi...

GEROLD László

SZARKOFÁG ÉS TRANZISZTOROS

Akki, a babiloni koldus, beül a színpad közepére állított szarkofágba, előveszi tranzisztoros készülékét, felkattintja, füléhez emeli, zenét hallgat, bár futballmeccs is lehetne, és — a nézőtérén felharsan a nevetés.

A folyamat nyilván a következő: először meghökken a néző, aztán — miután megértette, hogy amit lát, nem stílusatlanság, diletáns stílusbotlás, amatőr következetlenség vagy moderneskedő brutalitás, hanem nagyfokú tudatosság — jóízű cinkossággal: nevet. De ez nem afféle önfeledt, hanem sokkal inkább fel- vagy még inkább ráismerésből fakadó nevetés, amely azt jelzi, hogy a néző, a közönség pontosan érti, miről van szó, mit akar Dürrenmatt, s ezt hogyan, miért így közvetíti, adja tudtunkra az előadás.

Friedrich Dürrenmatt: *Angyal szállt le Babilonban*. Fordította: Fáy Árpád. Szabadkai Népszínház. Rendező: ifj. Szabó István. Díszlettervező: Petrik Pál. Jelmeztervező: Anna Atanacković. Színeszék: Árok Ferenc (Akki), Jónás Gabriella (Kurrubi), Korica Miklós (Nebukadnecár), Czehe Gusztáv (Angyal), Balázs Piri Zoltán (Nimród), Barácus Zoltán (Főminiszter), Szabó István (Főpap), Medve Sándor (Hóhér), Sánta P. Lajos (Rendő), Versegi József (Bankár), Albert Mária (Hetéra), Sebestyén Tibor, Remete Károly, Szél Péter, Godányi Zoltán, Salamon Sándor, Nagy István, Pásthly Mátyás, Karna Margit, Majoros Kati, Ábrahám Irén, Albert János, Kasza Éva, Süveges Eta, Kotroba Júlia.

Elég megnézni az *Angyal szállt le Babilonba* „töredékes komédia” szereplajstromát — király, főminiszter, főteológus, tábornok, rendőr, hóhér, bankár, borkereskedő, hetéra, munkás, számartejáros, költő, koldus —, s máris világos, hogy nem egy kor, hanem korok foglalkozásai közül válogatott az író.

A dráma, amely egyszerre meszeszerű és valós vízió a bűnről — ezt a ruhák mindegyikében fellelhető piros szín vagy ennek árnyalatai is pontosan jelzik —, az ókori Babilontól napjaink New Yorkjáig ívelő időbeli parabola, nemcsak korokat, hanem az emberiség történetét akarja három felvonásban átfogni, műbe markolni. Ezt a szándékot kell példázni és segítenie a különféle foglalkozásoknak, kivált pedig a megjelenítés vizuális kellékeinek, elsősorban a díszletnek.

Utasításaiban erre, érthetően, különösképpen ügyel Dürrenmatt. Már az első felvonásnak, a kezdőképnek jeleznie kell a múlt és jelen, a régmúlt és most, a Babilon és New York kettősségét: „A két vándor most ért Babilonba, s megérkezik az Eufrátesz rakpartjához. A kis tér közepén óbabiloni gázlámpás pislákol... A háttérben, arrébb, házfalakon és hirdetőoszlopokon plakátok, egyik-másik szakadozott... Még távolabb, a háttérben felsejlenek az óriás város utcáinak szurdokai, paloták, felhőkarcolók és kunyhók...” A második felvonás színhelye nem messze az elsőtől lehet, az Eufrátesz egyik hídja alatt”: A híd hátulról ível át a színpadon... Fentről, a magas-

ból a nagyváros forgalmának zaját halljuk, az óbabiloni villamosok zakatolását, a hordszékvívők dalamos kiáltásait. A híd két oldaláról keskeny lépcső visz le az Eufrátesz partjára. Akki lakása: minden korok legkülönfélébb tárgyainak vad zűrzavara. Vastag porréteg alatt szunnyadó szarkofágok, néger bálványok, ócska trónszékek; babiloni kerékpárok és autógumik, és így tovább, se szeri, se száma a mesés piszokba merült limlomnak... A vörös homoktalaj telezsórva konzervdobozokkal és költők kézírataival. Körös-körül mindenütt versekkel teleírt pergamentekercsek és agyagtáblák, egy szó, mint száz, az az érzésünk, hogy a szereplők hatalmas szemétdombon járnak-kelnek."

Betartott, az instrukciókat követő zűrzavar van a szabadkai színpadon is. Azzal a jelentéktelen és szükséges különbséggel, hogy a happeningi rendetlenséget némileg szelektálták. Nem emlékszem, hogy vannak-e „néger bálványok”, kerékpárok, konzervdobozok és pergamentekercsek. De van: a színpad előterében egy díszes, poros szarkofág, jobbról egy kád, balról, mint az utak menti vulkanizőrök műhelye előtt, autógumi, a kád és a szarkofág között, kissé beljebb, pléhördők állnak, talán benzin vagy fűtőolaj volt bennük, ugyanabban a magasságban, a másik oldalon, ülőalkalmatosság, talán sámlí, még beljebb, a kád mögött, trónszerű, elnyűtt karosszék, a másik oldalon, azonos magasságban, egy ütött-kopott sparherd, kormos

csővel, rajta kék és piros pettyes lábosokkal.

Nem mindenben az, amit Dürrenmatt elképzelt és kíván műve színre állítóitól, de éppen elegendő ahhoz, hogy a színpad a civilizáció történetének szemétdombja legyen. S elegendő arra is, hogy a nézőt beavassa a játékba, felemelje a parabola ívére, hogy a szélsőségeket — a varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon — egységes képbe foglaló, képzeletünket a legmerészebben tágitó szürrealista elvvel szolgálja, serkentse, kiváltsa a komikumot, a néző nevetését. (Ezt az elvet követik a ruhák is: a koldusok legkülönfélébb anyagfoltokból összefércelt köpenyei, a bankár „ruhájának” felemássága — az egész helyett csak részletek: kézelő, keménymell, nadrágtartó, nyakkendő, harisnya-kötő, kamásli — és a hóhér meg a rendőr teljesen mai vonalú ruhái stb.) De mindez valahogy csak a történelmi zsibvásár összevisszaságát idézi fel. Kell afféle vezérfonalként egy központi kellék, amely pusztá jelenlétével összefogja, egységes képbe, vízióba rendezi a kellékeket, komédiai, illetve pontosabban tragikomédiai egységbe szervezi a sok színpadi tréfát, a szarkofágot és tranzistoros rádiót, az agyagtáblákat és az autógumikat...

Dürrenmattnál, ha jól érzem, a színpad közepén átívelő eufráteszi híd kapja ezt a tengelyfunkciót. Az előadás ennél, szerintem, sokkal kifejezőbb megoldást talált. Egy középre, a felsorolt kellékek mögé állított bárkaroncsot (Noé,

azaz mindannyiunk örök bárkájaja?) és a bordáit mutogató földgolyócsonkot egyaránt idéző, a civilizáció tragikomikus emlékművének és a színpadi játék jól használható alkalmatosságának közös funkciójával rendelkező megoldás,

amely nemcsak rendet teremt az összeviSSzaságban és segít általánosítani, hanem egyúttal a teremtő képzeletnek szép és a művészetben, tehát a színházban sem nélkülözhető bizonyítéka is.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

VARRÁS ÉS SZÜGECSELÉS

KÉT BELGRÁDI TÁRLAT

I.

Rexhep Ferri tárlata, Kultúrközpont, Belgrád, 1976. február 19—március 30.

1937-ben született az albániai Kukësban. Az iparművészeti akadémiát Belgrádban végezte. 67-ben Prištinában, 68-ban Belgrádban, 69-ben Venczában, 73-ban pedig ismét Belgrádban volt önálló tárlata.

Jóllehet munkásságát csak a Grafički Kolektivban rendezett 73-as rajzkiállítására óta kísérem figyelemmel, személyesen már 67-es kosmeti utam alkalmával megismerkedtem vele — emlékszem, egy teraszon üldögéltünk, s Ferri párizsi élményeiről mesélt...

Most, harmadik belgrádi tárlatán, a Kultúrközpontban, Rexhep Ferri 12 nagy formátumú festményt és 18 rajzot állított ki.

A vonal. Nehéz a vonalról értekezni, hiszen már annyira lejárattattuk és lejárattattuk a rajzról értekezve mi is. De Ferri mintha rehabilitálni tudná a vonalat, s arra ösztökél bennünket is, hogy újra foglalkozzunk vele s higgyük, hogy a művészetek, a rajz labirintusából ez az Ariadné-vonal, Ariadné-vonal vezet ki vagy be bennünket (— inkább be, mert hát mi nem kifelé igyekezünk). 73-as tárlatán még szépen lehetett látni, merről indult, merről érkezik Ferri s milyen vonalat húz... Vonala a gyermekrajz vonala volt, autentikus, naív. Láthattuk, ellenőrizhettük, csalás nem történt.

Szürrealisztikus világa Nives Kavurić-Kurtovićot juttatta eszünkbe.

Ítéletemben akkor még kissé ingadoztam. Most: naiv kuszasága-bizony-

talansága véglegesedett, törvénné lett. Teljesen letisztult. Pontosan ezt akarom, írja-rajzolja.

„*A képzavar a metaforám*

A képzavar az én jelem”

— mondhatná Páskándival. Ugyanaz a vonal ez is, csak már kiszálazva, tudatosítva valamiféleképpen. Ferri abszolút biztos lett totális bizonytalanságában. Úgy varr fonalával — mert valóban fonál ez! —, mint az orvosok: gyorsan, összevissza: pontosan!

Igen, Ferriről beszélve — mind a festőről, mind a grafikusról — a varrásról, pontosabban a varratról kell beszélniünk, mivel mi már csak a varratot látjuk. Mi is a varrat?

Az a hely — olvassuk az Értelmező Szótárban —, ahol két vagy több tárgy, küll. kelmedarab, fonállal össze van varrva... Sebészeti öltés, amellyel a seb széleit a gyógyulás elősegítése végett egymás mellé hozzák. Az ilyen öltés után visszamaradó heg, forradás... Az egyes koponyacsontoknak a fogaskereké fogaihoz hasonló módon történő összekapcsolódása... Vízfejűség esetében a varratok nem csontosodnak...

Azért időzők kissé tovább a varrásnál-varratnál, mert így, gondolom, Ferri kézírásáról értekezem.

73-ban még zsákvarrótűvel, kendercérnával fércelt, kapkodó, összevissza öltésekkel. Ma már finom selyemmel, bélhúrral próbálja közelebb, egymás mellé hozni a széleket, az üres figurákat határoló vonalakat, próbálja összevarrni, varrás által megteremtteni az embert. A „semmin szúr” ő is nagyokat. A semmiből varrja az embert. Legtöbbször csak ezek a gomolygó nagy grafit-öltések látszanak.

Könyörtelen öltések ezek, könyörtelenek, mert különben szétesne, eltűnne páciense, az ember. Artaud-i könyörtelenség! Az ember beteg, mert rosszul építetett, írja a *Könyörtelen színház* szerzője, és egy új, belső szervek nélküli test építéséről beszél...

Antun Pashku írta a 73-as katalógusban:

„Ha fájó is ez, Rexhep Ferri sohasem *festi* a fájdalmat, hanem csak a sikolyt, ami az egész vásznat vagy az egész papirost kérdőjellel alakítja, vagy idézőjellel, vesszővé, vagy felkiáltójellel, de sosem ponttá.”

Ferri alapszíne a szürke — a grafit. Tehát a szürke nemcsak szín nála, hanem anyag is. Néhol egy-egy kis ciklámenfelület. Magányosan vagy citromsárgával. Máshol meg egy erőskék részlet.

A rajzokon varr, de már egységes, originális grafit-síkok, grafit-hátterek előtt.

A festményeken meg már kezdenek előtűnni a figura új „alkatrészei” is, akár egy röntgenfelvételen. A vonalak megvastagodnak, és afféle tigriscsíkos figurák jelennek meg... Minket Benes fűzős figuráira és Maurits idegszál-kóc bábuira emlékeztetnek — nem véletlen tehát, hogy ép-

pen Bihalji-Merin szövegét olvashatjuk a katalógusban, hiszen Mauritsot is ő fedezte fel.

Ha csak ezt a néhány éves periódust nézzük, már akkor is egy nagy, pozitív, építkezéstről kell beszámolnunk. És komoly eredményekről.

Egy tájkép is szerepel vásznai között. Legeredetibb tájképeink egyike ez.

Lágy, halvány tangys lények, lángnyelvek vagy fák hajladoznak egy út vagy szakadék két oldalán a semmi fordított perspektívájában...

Izgalmas lesz odafigyelni fejlődésére — hiszen már különben sem halogathatjuk a kosmeti festőkkel való komolyabb megismerkedést.

II.

Dušan Džamonja tárlata, Modern Művészetek Múzeuma, Belgrád, 1976. április 9—május 9.

Džamonja az itt prezentált korszak (61—75) előtti munkáival is már nemzetközi hírnevet szerzett magának. Herbert Read *Modern szobrászat* című könyvében például egy 59-es munkája szerepel, amely még alig-alig sejteti a nagy, szöggel vert džamonjai gyümölcsöket... Véletlenül írtam ezt, hogy *szöggel vert gyümölcsök*, s mégis, ez a — ha nem tévedek — felénk is ismert szokás, az alma megszőgelése, pontosan érzékelteti a džamonjai eljárás lényegét: Džamonja addig szögezi almáját, míg az alma el nem tűnik s a szögek nem válnak almává.

Az 59-es Sebzett őz, amely értékesebb a Read-könyvben szereplőnél, bár nem szerepel a kiállításon, de ott látható a múzeum első emeletén Meštrović és Kršinić munkái között, az előző korszak egyik reprezentáns alkotása — ideális a džamonjai eljárás tanulmányozására.

A fekvő alakzat — amely már absztrakt, de címével még kötődik egy szobrászati hagyományhoz — centruma, magja, titka, súlya: üveg, zöldes üveg, „foglyul ejtett gleccser”. Látjuk, hogyan hatolnak bele a (még) ezüstszín szögek, hogyan verik át, tüntetik el, lényegítik át, megszüntetve megőrizve a szoborbensőt. A faragott fába vert szögfejek összehegesztése még a szobrász kézjegyét mutatják, akarják mutatni...

A következő lépésnél — s innen követhetjük őt a Száva-parti tárlaton — eltűnik a fa, az üveg, bezárul, almává, labdává, gömbbé zárul a szobor. Önmagát szögezi, szögecseli. Szögecselés által születik. Tudjuk, szögecselni csak *valamit* lehet. Džamonjánál ez a *valami* nincs, illetve ez a *valami*, amit szögecselnek: *a szobor*. Egy-két méter átmérőjű gömbök, amelyeket 10—20—30 centiméteres szögek képeznek. Az anyag önnön centruma felé mutató nyilai a fekete szögek. Átlátunk a gömbökön, „monumentális ékszereken”, akár egy rég halott vitéz páncélingjén, s megrezzentünk — tán a vitéz hazajáró lelkét láttuk éppen!?

Eltűnik Džamonja kéznyoma, de monumentálissá lesz általa a macedón filigrán-kézművesség. Labdáinak könnyűsége, üressége a nagy súlyról beszél.

A szög a titka Džamonja művészetének. A nagyszög és a patkószög. A szög szép, mondjuk, és a keresztre feszítés, az átvert tenyér tragikumára vagy a munka az építkezés boldogságára gondolunk.

Džamonja szobra absztrakt. Ismert alakzatok sokszorozásával képezett absztrakció.

Zoran Pavlovićot egy kongói totemre emlékeztették Džamonja szobrai: egy primitíven megmunkált szögekkel televert, sünnök nevezett vaslabdára, amelyet az egyik párizsi múzeumban látott...

Emlékművei a szögekkel képezett formák betonban realizált változatai — velük külön kellene foglalkozni.

Miben különbözik Džamonja más szobrászainktól és más országok szobrászaitól is? — kérdem magamtól.

Talán abban, hogy mindegyiktől jobban ki tudott teljesedni. Tehát: szabadságában.

Miklós Pál írta az ismert olasz szobrász, Manzu kapcsán: „Ahhoz, hogy egy szobrászi tehetség és szaktudás igazán kibontakozhassék, más is szükségeltetik: hírnév.”

Džamonja különös szabadságának és hírnevének leírására, értelmezésére most nincs terünk.

Fejezzük be azzal a megállapítással, hogy Džamonja nő, mint a gyümölcs, terjed, mint a város, mint a városok...

TOLNAI Ottó

KRÓNIKA

FORUM KÖNYVESBOLT NYÍLT BELGRÁDBAN.* Igen tisztelt barátaink! Az újvidéki Forum Könyvkiadónak ezt a most már remélhetőleg tartós belgrádi jelenlétét a jó híre előzte meg az itteni nemzetközi könyvvásárokon — irodalmi, művelődési köztudatunkban pedig régtől a nyomtatott szó jó ügyének igényes továbbvivője. Rendeltetése, szerepe és helytállása egyként jelentős mind a jugoszláviai magyarság életében, mind pedig az itteni testvéri együttélés vagy a jószomszédság párhuzamában. Ez utóbbi szó nyomán a jószomszédságnak azok az érdi könyvei jutnak most eszembe, amelyekből mindnyájunk szeretett barátja, Csuka Zoltán szándékozik megleg szállásfészket biztosítani e nemes ügy továbbfolytatóinak, íróknak, fordítóknak, tudósoknak. Az a Csuka Zoltán, aki hamarosan kezünkbe adja minden fáradozásainak egyik, talán legszebb eredményét — a magyar nyelvű Hegyek Koszorúját. De ide vonatkoztathatjuk azt az eszméltető, szép ténnyel is, hogy a Forumnak ez a belgrádi könyvesboltja abban az esztendőben nyílik meg, amikor az újvidéki Szerb Matica fennállásának 150. évfordulóját ünnepli; amikor a szerbhorvát nyelvű magyar irodalomtörténet elindul értékeket és kölcsönösségeket is tudatosító útján; amikor a budapesti könyvhéten is ott szereplő Forum az

* Június 15-én Belgrádban megnyílt a főváros első nemzetiségi könyvesboltja. Az újvidéki Forum üzlete elsősorban az itt megjelent és a Magyarországról importált könyveket árusítja. Az avató ünnepségen Oskar Davičo belgrádi és Fehér Ferenc vajdasági magyar író mondott ünnepi beszédet.

ottani fogadtatás biztató eredményeit összegezheti... Amikor az úttörő fordító-előd, Székács József halálának 100. évfordulója készíttet bennünket emlékezésre...

Minden könyvesbolt többet kínál és többet képvisel, mint maga a könyv. A művek értéke sugallatukban is ott van.

Ács Károly költőtársam a *Napjaink éneke* címet adta kivételes értékű munkájának, a modern jugoszláv líra antológiájának.

Napjaink, együttélésünk és kölcsönös törekvéseink egy jelentős szálláshelyét azzal a hittel adjuk át rendeltetésének, hogy az az ének szárnyaló lesz továbbra is.

FEHÉR Ferenc

AZ ÍRÓ ÉS SZÜLŐFÖLDJE.* Az utóbbi években mind nagyobb meggyőződésem, hogy immár megkerülhetetlen az „író és a szülőföldje” viszonyának tisztázása, az ebből adódó esztétikai, „irodalmi”, eszmei kérdések felmérése. Voltak időszakok, amikor író is, kritikus is riadtan menekült e kérdéseknek még csak a felvetésétől is, messze ívben megkerülve a „szülőföldhöz” való írói viszony kérdését. Szégyenkezve álltak falujuk poros utcáin, a bólogató akácok alatt, hátuk mögött a szülői házzal, a parasztudvarral, az udvar sarkában az eperfával, a káráló tyúkokkal, gágogó libákkal, a disznóóiban a rőfögő hízóval. Ezekben az időszakokban úgy

* Június 19-én Magyarittabén a falu szülőttejének, Deák Ferenc írónak szerzői estjén nagy érdeklődést keltett dr. Bori Imre ott felolvasott jegyzete. Ebből az alkalomból közöljük.

gondolták íróink és kritikusaink, hogy méltatlan hozzánk ez a világ. Régi, még száz esztendővel ezelőtt kialakult előítéletek hálójában vergődünk, és mert nagyon nem voltunk „európaiak”, mindenáron, az akár bőrünk-ből való kibújás árán is, európaiak akartunk lenni. Anélkül természetesen, hogy tudtuk volna, mit is jelent „európainak” lenni. Mert ha tudjuk, nyilvánvalóan nem szégyenkezünk, hogy nem Párizsban vagy Londonban, hanem egy bácskai vagy egy bánáti faluban ringott — nemcsak jelképesen, — de szó szerint is a bölcsőnk. Tehetetlenségünk kifejeződése volt ez a magatartás. Szüntelenül a bennünket körülvevő világban kerestük a hibát, holott — ma már mind egyértelműben ismerjük fel — valójában önmagunkban volt a hiba. A körülmények természetesen befolyásolják az ember életét, az íróét, a művésztét is. De mégsem ezeken a körülményeken múlik az írói viszonyulás „európai” vagy provinciális jellege.

Mert nem tudunk emberi módon az emberi világról sem gondolkodni, sem beszélni, következetesképpen nem tudtuk elválasztani a bennünk élő és a minket körülvevő világ jelenségei közül azt, ami „örök” emberi, attól, ami esetleges. Ma már tudjuk, hogy az emberi élet nagy tényei — hivatkozunk csak a születés és a halál, a szeretet és a gyűlölet fogalmaira — itt vannak bennünk és körülöttünk. A mi falusi lakodalmunk is az emberi nász misztériumaijal teljes, és falusi temetőinkben is merenghetünk az emberi elmúlás egyetemes érvénye felett, síkságunk is lehet jelkép, hirdethet derűt és borongást, süti a nap, villámok cikáznak gomolygó felhőkkel terhes egén, száll a por, cuppog a sár, nyikorog a kocsikereke, pattog az ostor... Jelentéktelen események, mit sem jelentő tárgyak és jelenségek, ha az író nem tud mit kezdeni velük. De

ha az író, a művész az emberit keresi bennük, látja nagyságukat és esendőségüket egyaránt, akkor a mások kalács, ami vasárnapi asztalunkra kerül, éppen olyan jellemző és fontos kelléke a regény, a novella, a dráma ábrázolta művészi világnak, mint az amerikai filmekben és regényekben az almás pite, amelyet fáradt teherautósőrök esznek egy útszéli motelben.

Minden az írón múlik tehát. Tehetése erején, amely égbe tudja emelni ezt a mi sáros és poros világunkat is, és ki tudja fejezni azt a nagyon emberit, ami bennünk és körülöttünk van, s aminek képviselése és hirdetése, élése és megörökítése nekünk adatott. Különösképpen, ha legkorábbi gyermekkorunk emlékeivel azonos ennek a világnak millió apró részlete. Sorsok és arcok, tragédiák és bohózatok, tárgyak, házak, szobák, udvarok, ágyak és asztalok, nászlakomák és halotti virrasztások képei kínálják magukat az írónak akkor, amikor írás vagy festés közben a maga önelvű világát építgeti és átlényegíti. A maga íróságának, általában művész voltának belső arcáról van szó, amely identitása felismerése nélkül talajtalanná válik, elannyira, hogy meg sem születethet. Kézenfekvő tehát, hogy az író, a művész, legszűkebb szülőföldjén tudja a legbiztosabban megvetni a lábát, hogy felmaga-sodva „lassa” a világot, s hogy valóban messzire lásson.

Ezt teszi Deák Ferenc is, aki — a század első évtizedében élt Gozdsu Elek, és a húszas-harmincas években író Böröcsök Erzsébet után manapság Bánát írója, ami azt jelenti, hogy művészi kifejezésének létalapját itt, ebben a világban találta meg. Nem azért tartjuk természetesen egyik legjelentősebb írónknak, mert Bánát írója, hiszen az, hogy valaki Bánát vagy Bácska írója, önmagában még semmit sem jelent. De pontosan meghatároztuk mégis vele, mert nem lehetett volna

az, aki, ha nem Ittabé, nem Bánát írja — s ha nem jugoszláviai magyar író. Sajátos arcélének a vonásai erednek ebből a világból, tehát művészi építkezése közben szüntelenül falujának, tágabb világának a képeit, eseményeit, sorsát, emberi alakjait használja fel, vagy alkot rájuk gondolva. Írt egészen közvetlenül ehhez a világhoz tapadó módon, mint például *Mé-tely* című regényében, s alkotott egészen elrugaszkodva — természetesen látszólag — ettől a valóságos világtól, például az *Áfonyák* című drámájában. Egy képzelet szülte kolostor világát állította elénk ebben Deák Ferenc, és mi, kritikusai, úgy gondoltuk, hogy pusztá fikció az, amit csinált, hogy teremtett egy téren és időn kívül álló kolostort, amelyben mozgatta emberi mivoltukból kivetkőzött hőseit. Az író azonban nem tud megszabadulni a világtól, amelyből vétetett, még az ilyen *Áfonyák* típusú szövegben sem. Bizonyítják nemcsak a helyi hagyományok, hanem az újabban előkerült adatok is, amelyek szerint Ittabé mai helyén vagy közvetlen közelében, tehát határában, középkorban állt egy olyan kolostor, mint amilyent drámájában ábrázolt. Híre egészen a pápáig eljutott. Züllött, dorbézoló, költekező szerzetesek lakták, akik elkótyavetyélték az ittabéi kolostor és templom értékeit, s úgy kellett kiűzni őket a rablótanyává változtatott kolostor falai közül. A valóság tréfája lenne csupán ez az adat? Nyilván nem. Az írói imagináció dolga is. Az író nemcsak a látható világot érzékeli, hanem a voltat, az elsüllyedt, az immár „láthatatlant” is.

Ne legyünk azonban misztikusak. Ezen a ponton álljunk meg, és búcsúzzunk azzal, hogy örülünk, mert éppen itt, Ittabén, Deák Ferenc ünnepén beszélhettünk — az íróról a szülőföldjén.

BORI Imre

A KÉTNYELVŰ SZENTELEKY-KIADVÁNYRÓL.* Megtisztelő feladatként vállaltam a fölkerést, hogy ezen a könyvavató ünnepségen* pár szóval ismeressem a frissen megjelent kétnyelvű Szenteleky-kiadványt. Azért is, mert ez a kis kötet több szempontból figyelmet érdemlő gyűjtemény, s azért is, mert szóra alig érdemes munkával magam is hozzájárulhattam létrejöttéhez.

Úgy hiszem, először talán a szándékok kellene méltatni, amely e kiadvány létrejöttét megelőzte. Valamennyien tudjuk, hogy Szenteleky Kornél életművét, az ember emléket, aki a Művet megalkotta, ma már nem csak a jugoszláviai magyar irodalom története tartja számon; a Szenteleky-napok tanácsa állandó hagyományzó intézményként évente megrendezi a Szenteleky-napokat, s ugyancsak évente kerül kiosztásra két díj is, amely Szenteleky Kornél nevéhez kapcsolódik: A Szenteleky-díj, amely irodalmi, értekező prózai, művelődési munkálkodást fémjelez, és a Bazsalikom-díj, amely a kiemelkedő műfordítói munkásság jutalma. Szenteleky Kornél neve tehát jelen van művelődési életünkben, s szűkebb patriája, ahol élete utolsó évtizedét töltötte, kegyelettel emlékezik meg róla. S éppen ez a jelenlét tette egyre szükségesebbé, hogy ne csak Szentelekyről halljon évente a vajdasági művelődési élet, hanem magát az író is megismerje; adva volt tehát az igény, hogy valamilyen formában újra olvashatóvá váljék az író életműve, vagy legalább annak sokrét-

* Elhangzott Kulán, 1976. június 12-én, a *Szenteleky Kornél/Kornel Senteleki* (Forum, Újvidék, 1976) című kiadvány avató ünnepségén. A könyv kiadását a kulai közművelődési közösség, a Szenteleky-napok tanácsa és a sziváci helyi közösség anyagi hozzájárulása tette lehetővé. A kiadás költségeihez a Forum Kiadó és a Naftagas Kőolajipari Kombínát is hozzájárult.

tűségét prezentáló válogatás. S az igény részét képezte természetesen a szűkebb pátria és több nemzetiségű tartományunk sajátos helyzetéből adódó elvárás is: hogy Szenteleky alkotásai szerbhorvát nyelvű fordításban is hozzáférhetővé váljanak. A *szivá-ciak* ugyanis — főként az idősebbek — tudták, hogy élt náluk a harmincas évek elejéig egy csendes, művelt orvos, aki a gyógyítás nem csekély odaadást követelő feladatának végzése mellett írogatott; egyesek talán azt is tudják, hogy újságot is szerkesztett.

Az igény és a szándék aztán az idén találkozott, s miként azt az itt látható kis kötet is bizonyítja, elkészült a kétnyelvű Szenteleky-válogatás. A jelen ismertetőnek nem kritikai szándékúak a megegyezései, csupán jóleső érzéssel kíván kommentálni egy eseményt. Mégis utalnunk kell arra, hogy ez a kis könyv nem csak a Szenteleky-napok kiadványának tekinthető, annál sokkal több: az írótól legutóbb 1963-ban, születésének hetvenedik és halálának harmincadik évfordulóján jelent meg két válogatott kötet. Ez tehát azt jelenti, hogy a szerbhorvátul olvasók mellett a jugoszláviai magyar irodalom olvasói is kezükbe vehetik az újabb Szenteleky-kötetet. Ily módon tehát valamennyien gazdagabbak lettünk e kötet által, s jelentős lépést tettünk előre az itt tenyésző irodalmak kölcsönös megismerése és megismertetése útján.

Véleményem szerint ebben rejlik a kétnyelvű Szenteleky-kötet elsődleges fontossága, ebben különbözik a csak egynyelvű kiadványoktól. Összeállítói és mindazok, akik létrehozásában közreműködtek, ezt a funkciót szánták neki — s parafrazálva egy nemrég elhangzott díjátadási méltató beszédet, azt is mondhatjuk, hogy ez a vállalkozás nem idegen Szenteleky szellemétől. A szerbhorvátul olvasó közönségnek most alkalma nyílik, hogy né-

hány válogatott textes üzenetén át megismerhesse annak az alkotónak a világát és preokkupációit, aki kis híján fél évszázaddal ezelőtt a jugoszláv költészet magyar nyelvű megismertetésén fáradozott tavalyi Híd-díjasunkkal, Debreczeni Józseffel együtt. Úgy hiszem, bizvást remélhetjük, hogy e kis kötet eleget tesz ezeknek a kívánalmaknak. S éppen a kötetnek szánt funkció, Szenteleky munkásságának más nyelvi közegben való megismertetése indokolja a válogatás szempontjait is. A válogató szerkesztő Tomán László olyan szövegek újrakiadására szánta el magát, amelyek Szenteleky munkásságának prezentálásakor hangsúlyozzák az író opusának vajdasági kötöttségét és meghatározottságát: a novellák, versek és tanulmányok szűkebb hazánk egykori valóságának kérdéseit vizsgálják a szépirodalom és az értekező próza eszközeivel. Jó leleményre vall, hogy bekerült a kötetbe a *Bazsalikom* című, 1928-ban megjelent modern szerb költői antológia bevezető szövege is, amely újraközlésre még nem került, s ma már teljesen hozzáférhetetlen.

Az előttünk álló kis kötet tehát válogatott Szenteleky, amelynek kiadását nemcsak az anyanyelvű közlés követelményei határozták meg. Ez tehát azt jelenti, hogy az előszóíró Bori Imre is kellő figyelmet szentelt tanulmányában az író jugoszláv kapcsolatainak, foglalkozva műfordítói és tanulmányírói munkásságának ilyen vonatkozásaival.

S végül utalnunk kell arra, hogy a kétnyelvű kötet a Forum Könyvkiadóban érvényesülő új kiadói törekvések életrevalóságának példája: bizonyíték arra, hogy a szakértelem és az anyagiak társításával lehetséges az olcsó és hozzáférhető árú könyv kiadása. S az is fontos, hogy a kötet megszerkesztése és a nyomdai átfutása között mindössze néhány hét telt el

— miként azt a szerkesztő mondta hirlapi nyilatkozatában.

Sommaként és befejezésül annyit mondhatnánk még, hogy a műfordítók hasznos munkát végeztek, a szerbhórvát anyanyelvű olvasó a legrangosabb vajdasági műfordítók keze munkáját kapta kézhez ebben a kötetben. Közük két Bazsalikom-díjasát is. Az egyik fordító — Danilo Kiš — szavai bátorítanak fel bennünket azt remélni, hogy talán más értékes Szenteleky-művek sem maradnak majd ismeretlenek a szerbhórvát nyelvű olvasóközönség előtt.

JUNG Károly

GYERMEKRAJZOK A KÖRNYEZETVEDELEM TÉMÁJÁRA. KÉPBEMUTATÓ A MUNKÁSEGYTEMEN 1976 JÚNIUSÁBAN. A tárlaton 1216 munka látható — nem kell tehát különösebben kiemelnünk, milyen változatos, meleg világba kerülünk az újvidéki Munkásegyetem hideg műmárvány és üvegépületébe lépve. Rendszeres és valóban figyelemreméltó munkát végez a gyermekek és az ifjúság képzőművészeti nevelésével foglalkozó vajdasági Központ. Mind különösebben viszonyulunk a gyermekrajzokhoz! A rajzok is megváltoztak, átalakultak, és mi magunk is. Mind kevésbé tartjuk képzőművészeti munkáikat gyermek-rajzoknak (ahogy a primitív népek és az elmebeteg munkáit sem tartjuk már primitív, beteg szüleményeknek). Valahogy így foglalható össze legrövidebben e gyönyörű tárlattal kapcsolatos mondani-valónk.

A gyermekek mind jobb és helyesebb képzőművészeti nevelésben részesülnek. Mind jobb és változatosabb anyagokkal-anyagokban dolgozhatnak. Vizualis lényük mindinkább előtérbe kerül, felszabadul.

Én különben nem tartozom azok közé, akik korunkat, mint a vizuali-

tás korát, olyan nagy lelkesedéssel üdvözlik. Nem, mert azt hiszem, hogy egy felhígult vizualitás ez — korunk szinte már alig elképzelhető. Az Arnolfi házaspár és képi koncentráció nélkül — Ám, a gyermekek, úgy látszik, egészségesen alakítják, engedik át magukon világunk híg vizualitását-képiségét — nem rontatott meg, nem vizenyősödött el a szemük.

És, mint mondtam, a mi viszonyulásunk is teljesen megváltozott, átalakult modern vizualis kultúránknak (elsősorban Picassónak és Kleenek) köszönve. Visszakaptuk azt, amit e kultúra a gyermekektől (a primitívektől és a betegektől) kapott, kölcsönzött. Mintha a modern képzőművészet teljesen megszüntette volna a határt a gyermek és a művész között. Ez az átalakulás, változás már megtörtént, lejátszódott, csak mi nem regisztráltuk még. Ezt az anyagot is pl. 29 000 munkából választották. 29 000 munkát vizsgáltak meg, tudatosítottak valamiképpen.

Nem véletlen, hogy már az ifjúság képzőművészeti tevékenysége is integrálódott a gyermekrajz birodalmába. Így egészen pontosan lemérhető az eredmény. Szépen látni, hogy a spontaneitás immár nem szakad meg az óvoda után — egyáltalán nem szakad meg.

Nem tudom, a spontaneitásért, a nagy kék-zöld foltok amőba-mozgásáért lelkesedjen-e, vagy a precizitásért, azért a napraforgóért, amelyen minden szemet külön-külön kirajzolnak, anélkül, hogy a kompozíciót megmerítvénék?!

A plakátokat olvasva még nem lelkesedtem a „kötött témáért”, az akcióért — ugyanis a tárlat témája az ember természeti és kulturális környezetének alakítása, védelme. Nem helyeslem a gyermekek „irányított művészetét”. Ám, tévedtem. A gyerme-

kek „irányított művészete”: „tisztá művészet”.

A környezetvédelmi képzőművészeti akció tehát teljes sikerrel járt. Körül kellene hordozni a gyárakban Jugoszlávia-szerte pl. *A füst és a kémény* témára készült anyagot.

A füstfelhőbe érő fehér fecskeraj megfeketedése, vagy a fekete felhők színes madarai lenyűgözőek...

E rövid jegyzetemet Fülep Lajos emlékének szeretném ajánlani. Ő és Streitmann Antal a tulajdonképpeni őse e munkálkodásnak, mozgalomnak felénk s talán nem is csak felénk. 1902-ben a Nagybecskerek-i *Hírlapban* jelent meg az akkor 17 éves Fülepnek A gyermekek rajzolása — Streitmann tanár kiállítására című írása —, amely már teljes értékű Fülep-írás...

TOLNAI Ottó

JUGOSZLÁVIAI TÖRÖK KÖLTŐK. A *Stremljenja* című priština-i folyóirat idei 2. számában Slavoljub Đinđić és Darko Tanasković hosszabb írásban számol be a jugoszláviai török költők munkásságáról.

A jugoszláviai török irodalom még fiatal, de máris jelentős eredményekkel dicsekedhet. Macedóniában és Kosovóban több lap és folyóirat jelenik meg török nyelven, s ezek első sorban a hazai török írók műveit közlik. Jelentős a jugoszláviai török irodalom szempontjából a Jugoszlávia és Törökország közötti baráti viszony és az is, hogy a jugoszláviai törökök kapcsolata anyaországukkal zavartalan. Mi sem természetesebb, hogy Törökországban is jelennek meg jugoszláviai török írók művei.

Mint a többi nemzetiségi irodalom, a jugoszláviai török irodalom is nyelvi szempontból és hagyományai sze-

rint a török irodalomhoz és műveltséghez kapcsolódik, de a művek jugoszláviai valóságot tükröznek, ahhoz fűződnek, az itteni légkör jelleget viselik magukon.

Érdekes, hogy török íróink régebben macedónul jelentették meg írásukat. A döntő fordulat 1949-ben állt be, amikor *Fiatal macedóniai török írók művei* címmel anyanyelvükön jelent meg egy verseteket és prózát tartalmazó könyv. Ezt az *Előre, a fény felé* című kötet követte, melyben hét hazai török író művei szerepeltek. Az utóbbi időben mind több fiatal török költő tűnt föl.

A mai jugoszláviai török költészet a legismertebb török költők, első sorban Nazim Hikmet hatása alatt áll. Ennek tulajdonítható az is, hogy a költők túlnyomórészt a szabad verselést kedvelik, habár a klasszikus oszmán—török versformák is fel-fel-tűnnek verseikben.

A fiatal költők arra törekcszenek, hogy verseik líraiak és gondolatiak legyenek. Forma tekintetében vannak, akik tömör, már-már epigrammaszerű verseket írnak, mások a perzsa és a török költészet versformáit használják.

A török köznyelv Jugoszláviában ki van téve a más nyelvű környezet hatásának. A költők a nyelvi újítások hívei, ezért megtörténik, hogy egy-egy vers a nagyközönség számára nem egészen érthető. Ez a helyzet önkényeskedésre is lehetőséget ad. Remélhetőleg a jugoszláviai török irodalom túl fogja haladni ezt a stádiumot.

A nyelv nehezen elhárítható akadály a hazai török irodalom szélesebb körű népszerűsítésének. Ez okozza az árantá mutatókozó közönyt. Az utóbbi időben azonban változik a helyzet. *Meleg kéz* címmel megjelent a mai kosovói török költők antológiája szerb nyelven. Tíz költő kb. 80 versét tartalmazza a kötet. Szerepel

benne a korán elhunyt Naim Saban, Oszman Bajmak, Iszkender Muzbeg, akit a legtehetségesebbnek tartanak, Nuszret Diso Ulku, Bajram Ibrahim Rogovali és Hasszán Merdzsán. Verseik egy már érett művészi egyéniség kifejezései. Mindannyian a korszerű költészet művelői, de állást foglalnak a török kultúra mellett, s fejlődését szolgálják.

A mai jugoszláviai török költészet, mely Macedóniában és Kosovóban virágzik, megérdemli, hogy szélesebb körben is megismerjük, mert tagadhatatlan, hogy az egész jugoszláviai irodalom gazdagításához is hozzájárul.

A MAI MACEDÓN KRITIKA. A *Život* című szarajevói folyóirat májusi számát teljes egészében a mai macedón irodalomnak szentelte. Verseik, elbeszélések, tanulmányok váltakoznak a folyóirat lapjain. A képet, melyet a *Život* macedón száma elénk tár, Miodrag Drugovacnak a mai macedón kritika elméleti alapjairól és módszereiről szóló értekezése teszi teljessé.

Háború utáni fejlődésében, Drugovac szerint, a macedón kritikának három fő szakaszát különböztethetjük meg: az első a megalapozás fázisa, amely a háború előtti kezdetekre épített, de új körülmények között, s az esztétikai monizmus, valamint a szocialista realizmus jellemezte; a második szakasz a realizmus és a modernizmus közötti összeütközés, melynek fő hordozói a *Szovremenoszt* és a *Razgledi* című folyóiratok voltak, képviselőik pedig a nemrég elhunyt Dimitar Mitrev és Dimitar Szolev. Ez az esztétikai pluralizmus ideje volt. A harmadik szakasz a kritikai és irodalomtörténeti szintézisek ideje, amikor is kritikailag ártértékelik a távoli és a közelmúlt irodalmi hagyományait, az ellentétek eltűntek, s bekövetkezik — véli Drugovac — az irodalmi modernizmus széthullása.

Ez alatt az idő alatt a társadalom és a társadalmi tudat fejlődésével együtt a macedón kritika is tökéletesedett, képessé vált a mind bonyolultabb elemzésekre, értékelésekre.

Drugovac a macedón kritikában a következő típusokat különbözteti meg: 1. az akciós értékek kritikája (főbb képviselői Dimitar Mitrev, Georgi Sztardelov stb.), 2. az egyetemi kritika (Haralampije Polenákovics, Blázse Koneszki, Alekszandar Szpaszov, Gáne Todorovszki stb.), 3. az esztétikai pluralizmus (Milan Gyurcsinov stb.), 4. az irodalmi modernizmus hermeneutikája (Dimitar Szolev, Blagoja Ivanov, Vlada Urosevics, Bogomil Gyuzel stb.), 5. színikritikusok (Jovan Boskovszki, Mateja Matevicski stb.), 6. új nevek, új állásfoglalások — a *Szovremenoszt* és a *Razgledi* fiatal munkatársai, pl. Atanasz Vangelov.

Az egyes kritikuskokról szólva Drugovac Dimitar, Mitrevet a kreatív realizmus képviselőjének nyilvánítja; ez az irányzat sokban hasonlít Dragan M. Jeremić integrális realizmusára. Georgi Sztardelov Drugovac szerint a filozófiai kritika híve. Alekszandar Szpaszov a pluralista kritikát műveli, de közel áll a modernizmus hermeneutikájához.

TOMÁN László

TUDOMÁNYOS HUNGAROLÓGIAI ÉRTEKEZLET ÚJVIDÉKEN. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészka és a Magyar Tudományos Akadémia közötti együttműködés keretében május utolsó hetében Újvidéken tudományos értekezletet tartottak az MTA pécsi Dunántúli Tudományos Intézet és az újvidéki A Magyar Nyelv. Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete munkatársai. Az értekezleten tizenöt referátum hangzott el. Ezek: dr. Lovász György: A településtípusok és a természeti adottságok viszonya; Molnár Csikós László: A napi sajtó ol-

vasottsága mint nyelvhasználati mutató; dr. Lehmann Antal: Élet és életformák a nagyvizek mellett; dr. T. Mérey Klára: A parasztság életútja Dél-Dunántúlon a jobbágyfelszabadítás után; dr. Löbl Árpád: Steuer György társadalmi nézetei; dr. Gergely Tamás: A területfejlesztés igazgatásszociológiai kérdései; dr. Šulc Magdolna: Adalékok a Dráva menti népmesegyűjtéshez; dr. Penavin Olga: A betyárok emlékezete vidékünkön; dr. Erdősi Ferenc: A Dráva-hajózás a dualizmus korában; dr. Bori Imre: Székács József; dr. Rúzsás Lajos: Pécs város gazdasági emelkedése a kapitalizmus korában; dr. Matijevics Lajos: A talajviszonyok tükröződése a Drávaszög földrajzi neveiben; Tóth Ferenc: Szajáni népballadák Telecskán; Pastyik László: A három aktivista folyóirat (1920, *Út, Krónika*); Vajda Gábor: Kázmér Ernő a kultúrák kapcsolatának építője.

Az értekezlet teljes anyaga a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben jelenik meg.

JUNG KÁROLY NEVEN-DÍJAT KAPOTT. A szerbhorvát és a hazánkban élő nemzetiségek nyelvén megjelenő gyermekirodalmi műveink díjazására alapított Neven-díj egyik idei nyertese Jung Károly vajdasági magyar költő és kritikus, folyóiratunk munkatársa. A köztársasági gyermekgondozási és gyermeknevelési tanács díját a múlt év elején megjelent *Bájos* című gyermekverskötetével érdemelte ki. A *Bájos* Jung Károly első gyermekverskötete, benne többnyire a *Pajtás*ban éveken át közölt gyermekversei kaptak helyet.

Az idei Neven-díj többi nyertese: Skender Kulenović, Radomir Životić, Melanija Pavlović és Imer Eljsani író és Dušan Gavella képzőművész. A Neven-díjat először 1955-ben ítéltek oda. A huszadik évforduló alkalmából Belgrádban könyv- és képzőművészeti

kiállítás nyílt az eddig díjazott alkotások bemutatására. A kiállításon Jung Károly könyve mellett ott voltak Deák Ferenc, Brasnyó István, Bogdánfi Sándor és Németh István Neven-díjas könyvei is.

NÉPI HAGYOMÁNYAINK ÁPOLÁSA. A jugoszláviai magyarság népi hagyományainak ápolását célzó rendezvények közül a Gyöngyösbokréta és a dél-bánati magyar művelődési egyesületek szemléje érdemel megkülönböztetett figyelmet. Mindkettőt június elején tartották meg. A Gyöngyösbokrétát ezúttal Moravicán, a bánati találkozót pedig Székelykevéen. A népi táncsoportok sorrendben 13. vetélkedője az idén is elsősorban tömegességével tűnt ki: nem kevesebb, mint 21 vajdasági, baranyai és szlavóniai város és falu népi táncosai jelentek meg rajta. Azt, hogy a tömegesség és a színvonal még mindig nincs egyenes arányban, a *Gondolat* tudósítója így kommentálta: „Képzett folkloristák hiányában a jövőben is számolni kell a tájékozatlanságból eredő hiányosságokkal, átlagon aluli zenekísérettel, gyanús, népszínműves viselettel.” Nyilván joggal vetődött fel ismét a minőség kérdése, s reméljük, népitánc-hagyományaink ápolása ezen túl eredményesebben fejlődhet, mert éppen Moravicán írták alá azt az öngazgatási megállapodást, amelynek egyik igen lényeges pontja a szakemberek bevonásával történő tánc-hagyománymentési terv.

A dél-bánati magyar művelődési egyesületek 8. szemléjére Debelyacsa, Deliblat, Hertelendifalva, Kovin, Pancsova, Sándoregyháza, Ürményháza és Versec küldte el gyermek és felnőtt színjátszó és táncsoportját, valamint dalárdáját.

VAJIDASÁGI GYERMEKVERSKÖTET MACEDÓNUL. A Macedón Köztársasági Művelődési Öngazgatási

Érdekközösség anyagi támogatásával több szempontból is érdekes könyv jelent meg, amely a vajdasági gyermekköltők verseit gyűjtötte macedón nyelvű antológiába. A kötet áttekintést nyújt a soknemzetiségű Vajdaság

gyermekirodalmából, és 25 költő verset közli. A magyar költők közül Gál László, Fehér Ferenc, Szűcs Imre, Brasnyó István és Jung Károly verseiből hoz válogatást.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Varga Zoltán: *Hallgatás* (kisregény)

Kopeczky László: *Kispróza*

Bosnyák István: *Két regény regénye* (Tanulmány Méliusz József műveiről)

Dér Zoltán: *Versek mögött*

Bori Imre Krleža-tanulmányának fejezetei

Hódi Sándor: *Becsvágy és önbecslés*

Tamás Gáspár Miklós *A kimondás egyszerisége a művelődéstörténetben*

Varga István: *Három arckép Thomas Mannról*

Polyák Márta: *A befogadói státus visszaállítása*

Tolnai Ottó új versei

Pechán József művészete

Tolnai Ottó és Bela Duranci tanulmánya Pechán Józsefről

Szenteleky Kornél elfelejtett esszéje Pechán Józsefről

Pechán József műveinek és kiállításainak jegyzéke

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Kubát János:* Olimpia tegnap, ma és holnap 906
Jung Károly: Hogyan kell/lehet a történelemről írni? 914
Thomka Beáta: Gondolat és álom határvizein 923
Lőrinc Péter: A Pleitz család kiadói tevékenysége 930
Fehér Gyula: Hol tart a tévé?
Bordás Győző: A helyzetfelmérés szándékával 949

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Utasi Csaba:* Variációk a boldog létidegenség témájára 957
Utasi Csaba: Nyelvi bravúr, háttal a valóságnak 960
Junger Ferenc: A jel vonatkozásai 962
Sinkovits Péter: Hatszáz dal története 964

S z í n h á z

- Gerold László:* In memoriam Latinovits 966
Gerold László: Szarkofág és tranzistoros 969

K é p z ő m ű v é s z e t

- Tolnai Ottó:* Varrás és szögecselés 971

KRÓNIKA

- Fehér Ferenc:* Forum könyvesbolt nyílt Belgrádban 975
Bori Imre: Az író és szülőföldje 975
Jung Károly: A kétnyelvű Szenteleky-kiadványról 977
Tolnai Ottó: Gyermekrajzok a környezetvédelem témájáról 979
Tomán László: Jugoszláviai török költők; A mai macedón kritika 980
Bordás Győző: Tudományos hungarológiai értekezéslet Újvidéken;
Jung Károly Neven-díjat kapott; Népi hagyományaink ápolása; Vajdasági gyermekverskötet macedónul

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1976. július—augusztus. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-196-os folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 50, fél évre 25, egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár, külföldre egy évre 100, fél évre 50 dinár; külföldön egy évre 6 dollár, fél évre 3 dollár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.
